

16+

Литературайин Табасаран

ЖУРНАЛ КЪЮБ ВАЗЛИК САБАН УДУБЧИВУРУ

1
2020

январь-февраль

Литературин Табасаран

РЕСПУБЛИКАЙИН ЛИТЕРАТУРАЙИННА ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ
ВА ЖЯМЯАБТЛУГЪДИННА ПОЛИТИКАЙИН ЖУРНАЛ

ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ
И ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

Учредитель:

Министерство
информатизации, связи
и массовых коммуникаций
Республики Дагестан

Журнал издавался с 1949 г.
Издание восстановлено с 2019 г.

1
2020

январь – февраль

Государственное
бюджетное учреждение
Республики Дагестан
«Редакция республиканских
литературных журналов
“Соколенок” и “Литературный Дагестан”»

КІУЛАР :

ПОЭЗИЯ

МутІалиб Митаров

- «Игитарин батарея». *Поэма* 12
«Къюб гъулаз – къюб кагъаз». *Поэма* 18
«Гранитдиин али кюкйир». *Поэма* 24

Керим Маллаев

- Багъри чІал ву йигъан ебхъру чюнгрин сес.
Шиърар 36

Шюшеханум Керимова

- Хъпекъураза мяълийихъ мани шавгъран.
Шиърар 51

ПРОЗА

Заки Дашдемиров

- «Нефс ва намус». (*Романдиан кІул*) 59
«Аьлапатнан дакъикъа» 60

КІУЛИН РЕДАКТОР

М.М. Аьгьмедов

**«ЛИТЕРАТУРАЙИН
ТАБАСАРАН»**

журналин редактор

С. Къасумова

**РЕДАКЦИЈАЙИН
КОЛЛЕГИЯ**

А. Абдурахманов

Аь. Аьшурбеков

П. Асланов

Э. Аьшурбегова

Ш. Дашдемиров

Ш. Жамалиева

Аь. Къурбанов

М. Къурбанов

С. Кюребегова

К. Маллаев

Ю.Муртузалиев

Г. Уьмарова

Ш.Шагьмарданов

ЛИТЕРАТУРАЙИН КРИТИКА

Мягьямед Гьсанов

Шаир-эскер, жямьяатлугъ кас ва
насигъятчи..... 88

Пирмягьямед Къасумов

Гафнан устад ва диндиз вафалу кас... .. 91

Багъир Ражабов

Академик М.Р. Гьсанов – ордендин
сагъиб 93

Аьрифдар аьлим – чаландар 95

ТЕЛЕФОНДИН НУМРИЙИР:

КІулин редактор: 67-16-31.

Редактор: 8 (963-375-19-45),

e-mail: sefjatkasimova@mail.ru

Бухгалтерия: 67-18-75

Типография: ООО «Издательство «Феникс-пресс»
Адрес типографии: 367018, РД, г. Махачкала, пр. Петра I, 61

ЛИТЕРАТУРАЙИН ТАБАСАРАН №1 2020 г.

На табасаранском языке

Выход в свет 03.03.2020 г. Тираж 234 экз.
Заказ № 511. Цена свободная.

Редакция и издатель: Государственное бюджетное учреждение Республики Дагестан
«Редакция республиканских литературных журналов
“Соколенок” и “Литературный Дагестан”».

Адрес редакции и издателя: 367000, РД, г. Махачкала, ул. Даниялова, д. 55.

Электронный адрес редакции:
litdag@mail.ru

Гьюрматлу ватанагълийир! Улубкънайи Цийи йисахъди учву кIваантIан му-
барак апIури, гьарурин кIваъ айи ужудар мурад-метлебар кIулиз удучIвуб, хизан-
диъ хушбахтвал ва берекет хьуб ккун апIурача. Гъит 2020-пи йис ислягъвал айиб
ва къайдалуб ибшри!

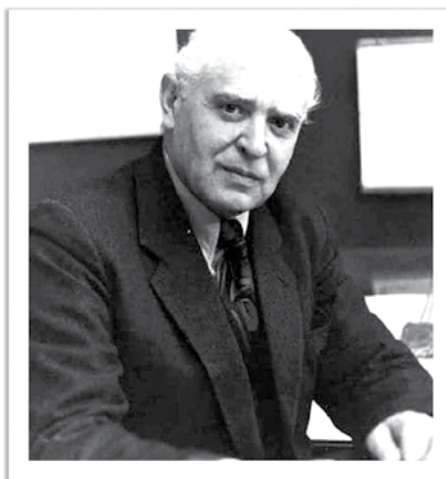
Мялум вуйиси, цIийи йис цIийи умударихъди, гележегдиз вуйи ниятарихъди
аьлакьалу апIури, закурин йигъ гъитIан ужуб шлубдик миж киври шулу. Гъит ихъ
гележег шадуб, акуб ва ягъурлуб ибшри!

Ктабхъу йис саб къадар гъайгъушнар айиб вуйишра, хъа амма натижалуб
гъабхъну, гъадму гьисабнаан табасаран литературайин цирклиъра. 2019-пи йисан
къюбпи кварталихъан хъюгъну, 29 йисандин танафусдин къяляхъ, ихъ журнали
чан рякъ давам апIуз хъюбгъну. Гъамусдихъантина нумрайиан нумрайиз табаса-
ран литературайин тазати яратмиш апIурайи эсерар ва цIийиди ачмиш шулайи
ччвурар журналин машариъ чап, дуар ахтармиш апIуз ихъ аьлимар жалб апIури,
вахт-вахтарик табасаран классикарин эсерарра кIваина хури, ичв маракълувал та-
мамди гъубкIуз чалишмиш хъидихъа.

Мидланна савайи, учву фикир тувнуш, ихъ журнализ, литературайинна ху-
дожественныйси, жямаятлугъдинна политикайин темйирианна материалар чап
апIру мумкинвал а, диди ихъ сяргъатарра яркъу апIура. Важиблу гъадисйирик
улихъ-кIулихъ хъайидарихъди, аьлимарихъди, мялимарихъди интервью, чIална-
кан, тарихдикан хайирлу макъалйир чап ва, гъелбетда, ичв, гьюрматлу урхру-
дар, теклифарра фикирназ гъадагъури, журнал чан метлебнахъ хъубкъбан бадали
зегъмет зигидихъа.

Сефижат КЪАСУМОВА,
редактор

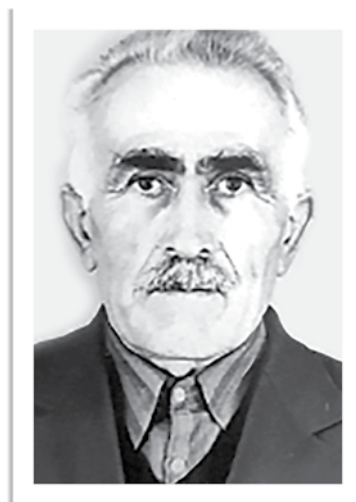

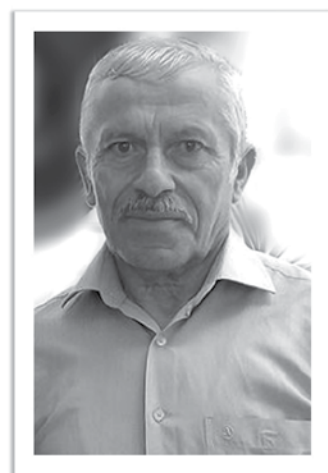
М. Митаров – 100 йис

М. Шамхалов – 115 йис

И. Шагмарданов – 115 йис

Аб. Асланов – 70 йис

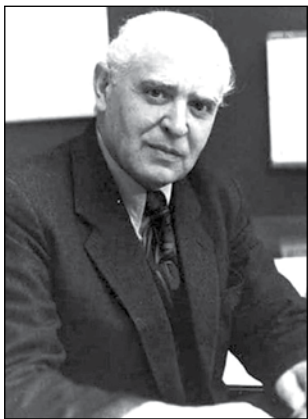
Г. Умарова – 60 йис

Поэзия

*Жигыл наслар! Гѣамус учвѣра лигай,
Дикѣатди лигай. Гѣалибвалин машиназ.
Гѣяцѣли кѣулар эрхну, икрам апѣинай,
Гѣюрмат вуди солдтин накѣвдин жюр'этназ.*

Мутѣалиб Митаров

Муталиб МИТАРОВ

ИГИТАРИН БАТАРЕЯ

Гьамус ккундузуз гьядисайикан пуз,
Дявдин цIиъ игитвалин пайдагъ гьабши.
Комсомоларин кьагьалвал улупуз,
Гьаргандиз уьру пайдгьиз лайикъ гьаши.

Тупчйириз табшурмиш дапIну ади шул,
Ялгьуз улам уьбхюб кафари рякьюн.
Думу йишван метлеб аьхюб вуди шул,
Гьелбет, душмандиз рякъ бисуз шулу ккун.

Фашист кьушмар диш гьапIу му рякъ'ина,
Хабарсуз бисуз аьхю кьастар ади.
Гьаци гьабшиш, рякъ ачухъ вуй шагьрихьна,
Чиб дерккру сану зат улам имдарди.

Сифте гьуюжмар ккергьнийи ихъ баяри,
Саб ликрин гьагьюз гьидритди улихьна.
Гьаних кьастнан план йибтIур фашистари,
Тупчйир кьялаъ тIауб, рей хьуз замина.

Кьувватар гужли дапIну гьау дина,
Чпин дюрхюн айи, хьугьвал али кьушмар.
Зат гьайиф дарди бомбар гьиву дина,
Пуч апIуб кьаст вуди комсомол баяр.

Немцарин радистди частнан штабдиз:
«Урсарин кьушмар кьялаъ тIаъна гизаф.
Кюмек хьубкьай, кьан дарапIди, дуариз,
Йивбар апIуз, дарапIди зат инсаф!»

Дугъридан, чулиъ чичІарси тупчйир ихъ,
ХатІайиъ ахъну, душмандин къялаъ.
Амма комсомол ихтибарлу ву ихъ,
Ккуни вахтна къягъялар хъиди кІакІнаъ.

Командир Лысенко гъи зат шаклу дар,
Комиссар Шевченко лигну баяриз:
– Гагул терефнаъ ухъуз рякъяр имдар,
Арчул терефнаъ рякъяр а ихъ шагъриз.

Гъаддиз му комсомол билетари ихъ
Му рякъ уьбхюб амур апІура ухъуз!
Гъелбет читин ву, гъаруриз аьгъю йибхъ,
Комсомолин буйругъ ву му рякъ уьбхюз...

Циѳдиси сес ис дапІну, дугъу гъапну:
– Нагагъ шлин хилар гукІунди аш гъи,
Ачухъди вардарин улихъ дупну ккун,
Жергйир, гучІбяхяр гъяди, даршуз гъагъи.

Касра гъашдар комсомол билет каѳІрур,
Дид’ин али суратнан дубгрур абур.
Полкнан штабдиз: «Комсомолари гъи
Гаф тувна Ватандиз, вариѳи саѳси...»

Тупар албагу дишди йивуз рябкъюз
Душмандиз, хъюгъю вахтна лап багахъ хъуз.
– Тюфенгар, – гъапи, – гъязур ишри вардин,
Цин бардиъ жан гъаѳбгъруси душмандин.

Гъамци, тепейин канчІарихъ къюб дюн’я,
Дюшюш шула сар-сариз аькси вуди.
Фашистари сиясат дапІну багъна,
Совет солдти уьбхюра Ватан баѳси.

Къувватар мушваъ зат дар барабар,
Игитвал еѳциѳи дявдин терезѳи.
Сар гъачІирин ерин къар гъюр фашистар,
Совет эскри сари йивур дезгегъѳи.

Гагъ му, гагъ тму баярихъ хъуркъри зарѳѳи,
Шевченко шул юлѳшарихъѳи гъарган.
Учѳ вардиз мисал духъну, гъевес капІри,
Баярин улихъ дявдин цІиъ шул гъарган.

Магъа пулеметдин цѝин цѝар гъизигну
Душмандин ругъулди чру жергѝирилан.
Мучѝу завариз хъана чѝигъ гъарабгъну
Балин, сенгризди ахърай гъарзарилан.

– Гъапѝза, – кѝур бали, кѝисмат гъабхъну гъамциб,
Хъана сабсан уѝмур тувнийиш узуз,
Ктабгърийза жараб дарди хъана мициб,
Анжагъ фашистар ѝихру вахт шулуш узуз.

Хъана зурба аферин политрукдиз,
Рюгъламиш апѝури, гъарган кѝакѝнаѝ шлу.
Ккунир вуйи думу вари баяриз,
Зарафат кайир, гъаруриз гаф аѝгъюр.

Улин ниниси багъа вуйи вардиз,
Вари рябкърур, баярин гъялар аѝгъюр.
Лайиъ вуйи думу лап ярхи уѝмриз,
Варидарик хуш гъевес, аѝлхъюб капѝрур.

Цѝибдиси рягъят апѝру сикин вахтна,
Чав, тѝимбил ѝивну, ялхъвнар ккергъуз аѝгъю.
Учв аѝхю фалчи, лап аѝяндар даршра,
Кучѝларин гъавриѝ духъну, кялхъюз аѝгъю.

Гагъ-гагъ зарафтар шулушра чан ушвниѝ,
Жигъил вушра, уѝмрикан туврур мяна,
Гъеле учѝвну адаѝишра лап уѝмриѝ,
Улхру вахтна тахаллусар хуз аѝгъю.

Лигурайи лейтенант Лысенкойи:
– Гъарзаригъ гъяѝи кюлеригъян ѝиф’ан
Ккекѝри, хъекѝри, инсафсуз къастар ади,
Гъюра, хъанара гъюра, – гъапи, – душман.

Хъюлу аѝѝну, зегъер кайи битѝарси,
Гѝизаф гъюрайи фашистарин тѝягънар.
Лизи ѝиф’ан кѝару духъну чѝагъарси,
Гъюрай душмандиз ккивну ккунду мюргъяр.

Саб гъарзхъан гъюри жара саб гъарзухъна,
Политрукди рюгъламиш апѝура баяр.
Вари душмандин лап гъавриѝ духъна,
Къастлу гъюжумназ гъюрайи фашистар.

Комсомолари, хъана йирхъур касди,
Дишла шубуб йишваз пай духъну сабси,
Йишвар дисуру гъванарихъ, далда хъайи,
Жин шули, карсри жилихъди сабси.

Фашистарин жергйир улихъ гъюз хъюгъю,
Гъясрятар Аьлдин машгъур туриси,
Пулеметдин цIин тури йивуз хъюгъю,
Фашистар, пиянди сенгриз гъафиси.

Фикир шулу агъзур кас гъярхънайиси,
Гъарай– чIигъар ади дерейин таблиъ.
Фашистар, чруди буз дукIун шиларси.
Къайдасуз дахънайи му таблин хванкIриъ.

Комсомол жергйириъ уьбхюрай Ватан,
ГучIбях'вализ я йишв, я вахт адайи.
Политрукдин, уьру пайдагъси гъарган,
Уларихъ цIа, кIваъ гъалибвал рябкъюйи.

Ликри гъаши думу, пайдагъ хлиъ ади;
– Узухъди, – дупну, гъарай гъапIу дугъу.
Улихъна гъушган, думу кIулиъ ади,
Душман гъялакди къяляхъ гъергуз хъюгъю.

Йифун табдилиан ул илбицу дугъу,
Ургури айи завар, гъамсан жилар.
Уьцури чан кIул гъибицу дугъу,
Къайдасуз апIури душмандин къушмар.

«Ур-р-ра! Азадвал бадали улихъна,
Йиз къягъял ленинчи комсомол дустар!
«Ур-р-ра, – текрар гъапIу баяри хъана,
Жанлу гъашиси таблиъ цIигъирч гъарзар.

Отряддин кIакIнаъ му политрук ади,
Баяр гъюжумназ гъушу тIурфнар духъну.
Ризакъов алдаку, йиф хабахъ хъапIри,
Автомат цIин шюшккеейин кIакIнахъ гъахъну.

Сарин, пулеметдин цIи дуркнун ликар,
Кюлеригъ дахъна агури санитар.
Ифи гъябгъюри, чав автомат бисну,
Йивура мучIушназ, иццушин дебккнун.

УкІуди кІару завар хъаъри хабахъ,
Гъягъюри, автоматди цІа йивури,
Васильев хъана улихъна шул гъялак,
Душман пулеметдин цІин мурз бисури.

Осипов имдар жергйириъ гъи сану,
Буковка, Горбачев гюллийри дургна,
Таблиъ диву лап гъякълу дявдин къанун,
Мушваъ сар кас къар касдиз аькси духъна.

УкІу завар исди ирхра кІул'ина,
Жилар'ан цІийир гъюри уъру-цІару.
Политрукди кІул ибхра мухриинна,
Аку дюн'я уларихъ шули мучІу.

Агъаж гъаши, ккаларкъу швнуб-сабан,
Гергми дюн'я ликарикк илбицури.
Аьхиримжи вуди «Гъавай!» гъапиган,
Алдаку, хилари завар дисури.

Къюркълин цІа кубкІну, абхъу дагъдин швурси,
Баярин хиялнаъ атІабгу хабар.
КубкІну айи политрук жил'ин дахъси,
Къисас апІуз гъушу сагъ имбу баяр.

* * *

... Гъи командири улариъ
Зат дярѣбкъри «диф» убчІвна.
Эскер баярин юкІвариъ
Рукъ ебцІрубсиб хъял убчІвна.

– Къисас! – кІуру лейтенантди,
– Къисас! – кІуру варди сабси.
Хил за дапІну Лысенкойи,
Таб улупу чан улари.

Шевченко, ифдин рангнан
Уъру пайдагъ ади хилиъ,
Гъюжумдиз гъушу тазатІан,
Гъалиб хъуб лап макъсад вуди.

Далдайихъан минометди
Був-був сесер хъади гъивган,
Минийр гъюйи, къюркълин цІаси,
Баяр апІури жандихъан.

Тупран гюллдин тубкѣбан сесну,
«Уф» хѣдабтѣу зиян кайирин
Дере ккебкна кумран дифну,
Гѣайгѣу апѣур жан алдрурин.

Кѣурхулу сес гѣабши хѣана,
Тупраз, минйиз ухшар дару.
Йифун таблин, тепдин кѣанаѣ,
Хатѣалу сес багахѣ шулу.

Кѣару девси хѣтѣибгѣу гѣарзхѣан,
Зурба кѣарч айи чан унтѣаѣ.
Фашист хѣлигур танклин улдхѣан,
Рякѣюз ккунди баяр сенграѣ.

Кюлерихѣ дубснуп туп гѣябкѣган.
Рази духѣну фашист дишла,
Алапѣну чан туп агѣдабан,
Туп герексуз дипнуп ашра.

Боец Сергейи му вахтна,
Бутылка хлиѣ тупран ерин,
Багахѣ шул хач кай танклихѣна,
Хѣа йивур унтѣаѣ фашистдин.

Танк убѣгуру ялав алди,
Фашист утѣурчѣву, цѣа хѣади.
«Тр-р» сес гѣапѣган автоматди,
Фашист дахѣу жан алдарди.

Жара танк'ан гагул гѣвалхѣан,
Йивуз хѣюгѣган пулеметди,
Гранат ади чан гѣурдаѣ,
Гѣарай гѣапѣу Бушуевди.

Гатѣабхѣиган хил'ан думу,
Танк, чѣякѣрякѣ дапѣну, сес хѣади,
Дийибгѣу, зунжрар кѣатѣ духѣну,
Али йишвлан зат дирибшвди.

Завар ургура рукѣан цѣи,
Гюллйир уѣруди мархѣ духѣну.
Жергйир хѣана духѣну чѣикѣри,
Баяр шулу йифуѣ дахѣну.

Пулеметар йивуз хьюгъну,
Юкьуб тереф цѝи убгури,
Женгнаѝ баяр лигим шулу
ЙикѠбан зулум аѝгъ апѠури.

«Жан дада» – сес шулу сарин,
«Аманай баб» – гъарай шулу
Фуниѝ жѝда абсна балин,
Сар – кар, сарсан лалакѠ шулу...

Хлин тѠубарра шулдар сабсдар,
Фаркълу шулу инсанарра.
Сарихъан женг ккюбгъюз гъабхъдар,
Чан кѠваѝ абхъну къурхувал а.

Лигуруш, цѠиб халват дабгну,
Сенгриан чвурхура думу.
Душмнихъинди хлар дазаргну,
Чан Ватандиз хаин духъну.

Хъа командир Лысенкойи:
Лигай, баяр, думу фуж ву?
Винтовка алапѠну сари:
– Дугъан ччвур шлиз герек ву?!

Тфенгин пѠакъ, ялгъуз сес гъабши,
КурцѠлиси ялгъуз цѠуз дапѠну,
Сенгрихъ сар кас яваш гъаши,
Чан ччвур ади бедлан дапѠну.

Къягъял жергѝир духъна чѠикъри,
Пуч духъну, духънади зѝйнар.
Вардин юкѠвар сигъ апѠури,
Женгназ гъязур гъаши эскрар.

Таблиз гъушу, къаст ву уѝбхюз,
Командир Лысенко кѠакѠнаѝ.
Баярин къаст ву гъалиб хъуз
Гъякъ бадали дявдин къялаѝ.

Ликри гъашиган кюѝб дюн'я,
Улариѝ хъял, кѠваѝ дерд ади.
Гъи ифи лап гъизмиш дубхъна,
Завар ацѠну сесер ади.

Лысенкойи ликри духъну,
Имбу баяриз: – Улихъна! –
Аьжалиин гъалиб духъну,
Гъушнийи душмандин цIигъна.

Аьжализ зат адар мажал,
Игитрихъан гучIур гюллдиз.
Гъаних духъну душман жадал,
Йифун тепе тувра гъи цIиз.

«Ур-р-ра» – сес шул командирин,
Баяр гъушу цIин ялварси,
Хабарсуз гъургу душмандин
Снайпери гъиву лал гюллди.

Дугъан хилиъ айи пайдагъ,
Бисур, дабхъуз гъитдар жил'ин.
Таблиъ шулу дишла уягъ,
Замполит кIакIнаъ ай вардин.

...Баяр, улихъна!» – шул гъарай,
Жаргъури, учв кIакIнаъ ади,
Эскрарин шул хъана «Ур-рай!»,
Душмандиз лап къурху туври.

Замполит алдакну, дахъна...
Лейтенант Гусейнов шул кIакIнаъ.
Сагъдарик зат ктай багъна,
ГъачIишра, гъалибвал ай кIваъ.

Накъв'анси йиф'ан за шули,
Ифдин хюрч духънайи эскрар,
Кумрягъ къалу, кIару вуйи
Улар учIру, зади кIулар.

Фикир шулу гъяркъю касдин,
Аждагъйир» вушул илдандин.
Давам шула дяви халкъдин,
Хиял вуди лап илгъамдин.

Фашистдиз рякъюр буш сенграр,
Йифна ифи, рукъна гъванар.
Кафари майдандиъ гъаму,
Гъидикъну дахънайи солдтар.

Шубуд йигъди дявдин майдан,
Ккебкнугъаби кумруна цѝ.
Сарира кѝр гъаѝдар гардан,
Цѝб гъахънушра баяр марци.

Кѝрушин хъана шул мучѝ,
Яваш гъаши, йивбар имдар.
Дяви дебккна зяиф духъну,
Гъич сарихъра аман хъимдар.

Душманди кѝруш гъи мушваѝ,
Инсафсуз курвал гъадабгъну.
Гизаф жанар дахъна душваѝ,
Вари отряд барбатѝ дубхъну.

Баяр дахъна сенгрихъ лалди,
Дявдин женгнаѝ гъаллаш духъну.
Зийнар духъну имбу сагъди,
Дявдин зурба зулми ккхъну.

Минди, хъа тинди лигура
Агури имбу-имдрудар.
Сар – дуст, къар фашист рякъюра
Дийихну жан илимдрудар.

Йиф’ин ифдин лепйир алди,
Рякъюру дахънайси ахсрар.
Баяр дахъна зийнар кади,
Аязну аргъури гъурдлар.

Яралйирин ахъна сузйир,
Таблиѝ гъаму, дявйир гъаши.
Йикѝуб къисмат шула аѝхир
Сабишвхъанра кюмек дарши.

Сарин сес шулу жилкканси,
Сари явашди «шид» кѝура.
Фу-вуш кѝур дахънай фашистри,
Амма гъавриѝ ахъдар касра...

Запевала Горбачевдин
Жансузди кѝул ибху гъарзлан,
Пулеметчик Ефремовдин
Шубуб пѝипѝнан кѝаж – гъултгъиккан.

Буков дахъна зийнар кади,
Дугъу гъагъиди ил хътабгъур.
Гъюсейнов хъа ярхла дарди
Сар-сариз чиб аьгъю шул.

Гужар апIур ришвуз ккунди,
Хъа Буковдин гуж удукъдар!
Улхуз хъюгънийи гъарзади,
Явашди ришвури кIвантIар.

Гагъ аькъюл вуйи лап ачухъ,
Завук кай хьдар рякъюри,
Гагъ, дахъну шуйи му язухъ,
Уларихъ рангар ктикъури.

КIваин гъабши Тамбов-ватан,
Тамшир апIури баяри,
Нирин шид, фици учв сабан
Дурурхди имийиш нири.

Чан къувват гъварч дапIну хъана:
– Яраб ухъу шуйкIан кIваин?
Думу гъарсаб гафнахъ хъахъра, –
– Сагъди гъузиш гъит яв кIваин...

– Хъа... – кIури имиди дугъу,
Ил улдубтIнийи, сес хътарди,
Йишван вахтна завуъ кIару,
Хьад ктIубшвси микIру явашди.

Жвуван фарз лап тамам дапIну
Ул хъмиди дюн'яйнихъ аку,
Буков дюн'яйилан гъушну,
Пай кивну уьмрарик адлу...

* * *

МучIу завуъ дифар уьрхну,
Ушвтар хъаъри шул микIари.
Гъюсейнов шул йифуъ дахъну,
Ришвуз гъидритди зийнари.

Буков гъяркъиган, дугъу:
– Ваня, фу кIурава? – кIури,
Завариз лигури думу,
КIвантIар гъиришву явашди.

Амма жаваб даршиган чаз,
Белки, суст духънашул кІури,
Фиқирлу гъашиган дугъаз,
Шул Дагъустан гъугъубжвур.

Багъна бахча кІваин гъабхъи,
Ширарин мед чаз лап ккуни,
КІелдин кІакІ сиварин баши,
Марччлихънарин лап юкІв али.

Хиялари хур мектебдиз,
Партайихъ, учв деъри гъаши,
Учв гъайран гъапІу улариз,
Чахъинди лигури гъаши.

Дявдиъ эргну ярхи йигъди,
Ифи дубшну гъаллаш гъашир,
Му нивкІуз гъушу явашиди,
Къувватарихъ мягърум гъашир.

НивкІ рябкъюру лап аъжайиб:
Гъухси микІлу, хъаъри ушвтар,
Учв чаин илитну, гъариб,
Убцру ясан апІру мичІал.

Политрук Шевченко дуфну,
Дибисну хъимдру хил дугъан,
ГъючІакк дисну, чахъди гъухну
Имбуб вари гъубшу кІваълан...

Анжагъ жилари кІур дугъаз:
«Вахт ву, дахъ увуз, аргъури!
Ад гъазамиш гъапІва жвуваз,
Дюн'я динну, гъякъ абгури...»

...Ковалев гъафи амрихъна
Дахъну айир фиқир хътарди.
Хуз хъюгъю чан кІваина,
Гъякъ-гъядиса абгуз ккунди.

Дяхникан ктагъру кІикІларси,
Са-сабди хури кІваина.
ТІублан апІурай гъибарси,
Уъмрар гъафи чан кІул'ина...

Хъана кІваин шулу дугъан,
Юлдаш баяр сагъди имдру.
Хъуб пІипІнан хяд капІнайи гъван,
Политрукдин кІулихъ хъубсу.

Командир алдакнуш фици,
Гъарган аьлхъру гафар кайир,
ГъакІнийиш агъдабан гюлди,
Лейтенант бай, шикди миди.

Ришвуз хъюгъиш, карсна жилик,
Жвукъриин ифи миркк дубхъну.
Умуд шулу хъана уьмрик,
Завун аьршдиъ хядар дяркъну.

Гужар гъапІу чара ккунди,
Лихури адар хлин тІубар.
Гъарай гъапІу кюмек ккунди,
Жаваб туврур касра адар.

Дюн'яйиъ учв ялгъуз вуди,
Дахъна магъа йифун чІурдиъ,
Вари дюн'я жвуваз вуди,
Ибди закур кІару ругдиъ.

Фикир гъебгри яваш гъаши,
ГъачІнин сану жанлу дарши.
Баяр, касра йисир дарши,
Уьмрин лап гъалиб гъаши...

КЫЮБ ГЪУЛАЗ – КЫЮБ КАГЪАЗ

Кумар деетна кюмгъриан,
Кагъзиз ккилигури балхъан,
Дада деъна хъуран улихъ
Вари уьмур хъа уларихъ.

Ляхин ккюдюбгъюдар бабан,
Улар чIат а дугъан гъарган,
Къюб вазкъан ву хабар дарди,
Дявдиъ балхъан кагъаз дарди.

Гъулан Совет, саб хил хътру
Аба, чаз дяви ккудубкIу,
Къюр-шубур кас хъади чахъди
Яроварин хулаз гъафи.

Дада ликри гъаши дишла,
Хялар гъяркъси, эсер дубхъну.
– Йип! Йип! – гъапи,– къан дарапIди,
Кайи хабар зат ккидрибкди».

Къюрдун аьхъю вахтна хяви,
ГъебцIу гъургъушумтIан гъагъи,
Хабар туву кIару кагъаз,
ЮкIв кабаб апIурай бабаз!

Лавландин сиринси кIару,
Багахълуйир яснаъ тIаъру:
«Игитвал гъапIну Яровди,
Дявдиъ гъакIну», – кIуру хабри.

Аку дюн'я мучIу шули
Шид улубчIвси дюн'я вари,
Бабан хилиз кагъаз тувна,
Гъулан жям'аьт ясназ дуфна.

Вардин юкIвар гъапIну кIару,
Гъулаъ, хулаъ хабар абхъну.
Сефил духъну кIулар эрна,
Хабар хъубкъну яснаъ ахъна.

Кум за шулдар, кюмгърариан,
Гаф, сес ебхъдар унчIвариан.
Вари сефил, сакит духъна
Гъулаз чIуру хабар дуфна.

Мисал а саб: чІуруб – ухди,
Ужуб къанди хъубкъру кІури,
Яров йикІбан хабар шулу –
Ургуб гъул’ан ясназ гъюру.

Жилар дийигъна жаради,
Рюгъникк гизаф фикирлуди.
Фикир кади дявйириккан,
Душваъ баяр, гъардшарикан.

Гизаф къадар хпар дуфна,
Хулар ацІна, айвнар хъацІна,
Гъаруриз саб дерди дубхъна,
Баяр, гъардшар дявдиз духна.

Къагъур гъюру гъебхъу касдиз,
Зулум туврай ширин жандиз.
Сесер гъюрайи ишбарин,
Варидин сатІи ишларин.

Бабу:

Жан бабан, жан бай бабан:
Ппаздин цІару улар айи,
Хазран ярхи гардан хъайи

Вариди:

Жан пягъливан бай бабан
Жан Къягъриман бай бабан.

Бабу:

Жан бабан, аьзиз бай бабан:
Гъарай вуйиз, гъарай эллер,
Рякъюъ шуйиз гъарган улар,

Вариди:

Лигури гъарган раккнариз.
Уълкейин ярхла чюллериз!

Бабу:

Гъарай эллер, гъарай вуйиз,
Учвуз балкан хабар вуйиз.
Нивгъ гъюрдар гъи йиз улариз

Вариди:

Гъуркъну дурар, уркъна дурар,
Гъуркъну дурар, кур ву дурар.

Бабу:

Жан бабан, аьзиз бай бабан:
Ватан кІуйва жилар вари,
Ватан кІуйва бабар вари,
Эскервализ баяр гъаъри.

Вариди:

Бабар вари йитим духъна
Бабариз гъи ишуб дуфна.

Гъуниши хпир:

Наан ашра вари жилар,
ЧІат шул кІуйва гъарган жилар,

Вариди:

Ватандиз жвув ишчи духъну,
Ватан уьбхру гюзчи духъну.

Гъуниши хпир:

Завар-жилар мархъар духъну,
Бабан нивгъар гъярар духъну.
Увкан чІуру хабар дуфну,

Вариди:

Яс абхъну а гъи ихъ гъулаъ,
Йикъ абхъну а гъи ихъ гъулаъ

Чуччу:

Жан чве, жан йиз аьзиз чве:
Жан чи, увуз бикІуз кказа
КІван сир увуз кІуз кказа,
КІуйва увуз яв кагъзиъ.

Вариди:

Гъаз гъибтунва сир, дарпиди,
Гъаз дипунва сир, дарпиди.

Чуччу:

Жан чве, жан йиз гирами чве:
Увуз кІуру гафар нашдив?
Увуз гъибтнай кІван сир набшдив?
Думу гафар наан гъитва?

Вариди:

Яв кІван дерди шлихъ гъибтва?
Дюн'яйик пай гъаз гъибтдарва?

Чуччу:

Жан чве, жан йиз аьзиз чве,
Яв кІван сир зат герек дайи,
Яв адахлу гъавриъ айи.
Йигъди-йишвди улар ккади,
Йишвар гъаъну, нивкІ адарди.

Вариди:

Улар гъарган рякъюъ ади,
Улар гъарган увукк ккади.

Чуччу:

Жан чве, жан йиз аьзиз чве:
Магъа къялаъ деъна думу,
Швуваз дурушди, ачІни духъну
Къяши улар уъру духъну...

Вариди:

Ппаздин улар мучІу духъну
Ппаздин улар ичІи духъну...

Вари цІиб ккебехъу вахтна, сабурлувал
Уьбхюри бабу: ишлар йипай, амма ишуб
Герек дар. Бай ватандиз шагъид духъну
Гъушну, думу шагъидарин накъвдиъ кивди.
Шагъидар гъийихган ишру аьдат дар...

* * *

Аьгъдар хатІа вуш, дарш къисмат,
Бавария уьлкейиз ярхла.
Зулмиз зулум дапІну испат,
Гъаму йигъан хабар дуфна.

Килисайин зенгнан сес шул,
Хабар туври Дюцбург шагъриз!
Дина гизаф халкъар гъварч шул,
Хабар дебхъну ккунди гъардиз.

Гъюнихъ кІару аьба хъади,
Кешюш гъюру килисайиз,
Хач дибисну хили зади,
Дилигну дуфнай халкъариз:

«Аьхю Германия уьбхюз
Гъушу фюрерин му балин,

Вахт гъафну женнетдиз гъягъюз.
Аллагъ кюмек ишри! Амин!

Килисайиъ халкъди варди: – Амин!
Табшурмиш апІурхъа думу,
Малаик чан дапІну замин,
Къягъялиз рягъматдиз гъушу,
Женнет къисмат ибшри гъякъди!
Амин! Вари халкъди хъипну: – Амин!

Хъа, саршвнур касра хъади,
Гъушу кючейиан шагърин,
Хачар дисну хили зади,
Гемер, гъачІи, хури кІваин.

Къюри бисна ичІи табут,
КІару цІиларигъ гъибиржну.
Бабаз гъабхура «савкъат вуди,
Ккуру уъру цІил илбижну.

Аллагъдин вакил кешушри,
Бабан улихъ кІул ис дапІну:
– Бализ женнет къисмат ибшри,
Ухъу ккунду сабур дапІну.

Табтиин алархъну ичІи,
Хаб алдагъу бабу дидлан.
Вари дюн'я дубхъна мучІу
Къисмат гъациб гъабхъну бабан.

Хулан къялаъ табут дивна
Майит адру, ву ичІиди.
Гъуни-гъунши ясназ дуфна,
Улариан нивгъ рубзури.

Палтар кІару, кІул чан лизи,
Суза зигур немка бабу,
Чан улари нивгъ рубзури,
Табтихъ деъна швушв, адахлу.

Бабу ишури:

Фтин бадали
Ва наан гъакІну?
Фуж, фу уъбхюри,
Гъи дюн'я дипну.

Арийский ифи
Айи кас кӀуйва,
Гъюрхю фюрери,
ЙикӀудар кӀуйва?

Хялижв гъашиган,
Къувват кивнийзук.
Хач кибтӀу йигъан
Аъзар кивунзук.

Гъаз кюмек гъапӀдар
Хачари думу
Гъаз инсаф апӀдар
Бабариз думу?

Дявйир думу
Ишри хараба.
Абара гъакӀну,
Душваъ чан вахтна.

Циб яваш духъну бабу:
Фюрерин хачну, люкъ кайи,
Уърхюр кӀуйва хатӀайиъ ву.
Гъаз узу кучӀлихъ хъугънийи,
ГюлӀди инсаф апӀур, дупну.

Гъаз тюремиш гъапӀну уву,
Гъаз гъакӀундар уву дишла?
Гъи гъамус юкӀв убгуру,
Шлин узу тахсир апӀуза.

Дахъ, йиз бай, увуз сикинди,
Шли, гъаз гъивну гюлле увуз?
Бабан юкӀв гъи инсафсузди,
Гъитва кум алдарди убгуз.

КӀул алдабтӀур прус тури,
ГюлӀйири ургуру баяр,
Хачар, медал, мукъйир вари,
Саб рукъкан апӀура дурар.

Думу рукъкан гъапӀу зангну,
Магъа гъарай ипна хъана.
ЧӀуру хабар ашул дуфну,
Балихъ мягърум духъну бабра.

Немка бабар, мишанай гъи,
Зангари уърхюрдар баяр.
Вахтна дупну ккундий варди,
Диривуз зулумат зенгар.

Немка бабар, фикриъ бисай,
Наан гъитнуш жилар ухъу.
Дявйир кІваин апІинай,
Баяризра къисмат гъахъну.

Дупну ккундий бализ узу
Гъаз уву гъягъюрва дина?
Яв абара дина душну,
Дивуз гъабхъдар дугъхъан бина.

Килисайи сикин дарди,
Зенг йивура Дюцбург шагърин.
Бабариз зат инсаф дарди,
Баяр йихбан хабар туври.

Дюаъ апІуз, гъудган апІуз,
Хъуркъри адар кешуш гъамус.
Сикин дарди накъвар апІуз,
ГъуркІри имдар табтар гъамус.

Сиясатар себеб вуди.
Суза зигура жилари,
Ишлар апІура сатІиди
Вари дюн'яйин бабари...

ГРАНИТДИИН АЛИ КЮКЙИР

(Чвуччвун гюмбет)

I

Дагъустан кюкю ву гъвандин,
Машквраъси дабалгна дагълар.
Сес гъюру гъюлилан лепдин,
КӀул'ин ирхна жангар завар.

Сумчрариз балгру хунчйирси,
Гъюнариин алди гъулар.
КӀвак дерди кади, сефилди,
Хуларий деъну шул бабар.

Гъи тупарин имдар сесер,
«Амма кӀваъ ицпрушна ими.
Баяр гъургу гюллдин эсер,
Бабарин юкӀвариъ ими...

Ярхи йишвди деъну шул баб
ЦӀин хулаъ мани марцарихъ.
Дявдиъ бай дукӀну, хъну кабаб,
Рюкъ рибгъури хъаран улихъ.

Рюкъ дар, дерд ву рюкъ дубхънайи,
ШанкӀал духъна, дуркъну хилар.
Кюмгъриан сузйир гъаърайи,
Уркъну, улариъ нивгъ имдар.

НивкӀ гъябхъуз хъюбгъси уларигъ,
Кюмгъриан сес гъапӀган микӀру,
«Ппази, наш'ва?» – сес шул кӀвантӀаригъ,
Ухътар алдахъури, дурцну.

Хажалатну дапӀну къяни,
Варж цӀаркъ ахъну машинаъ дугъан.
ДукӀун баклукси маш гъяни,
Гъубжу вичси – гарцӀил бабан.

Кюмгъриан мучӀу завариз,
ГъапӀра дугъу кӀваан суза.
Карк йивури чан улариз,
Бализ гъач кӀура дагълариз.

Бай дяргъруб аьгъяйи дугъаз.
Амма ккилигура думу.
Дихназ жаваб шулдар бабаз, –
«Ппази, наш'ва ?» – кІура дугъу.

– Ничхиризсиб бахт адарзуз,
ТІирхну гъюруси увухъна.
Ликри гъюзра тІагъру дайзуз,
Аьгъю гъабшиш, – наан ава?

Хьадар гъушу, гъафи кьюрдар,
Бабан сузйир гъаши гъати.
Шагъид дапІну завар-жилар,
Кагъзи гъулаз хабар гъабхи.

«Ватан уьбхру женгнаъ кьягъял,
Игит духъну Багъаутдин,
Аьгъю ибшри гъабши му гъял,
Талаф гъахъну йивбаъ дявдин».

Пашманвал тІибхур ничхирси,
Ишлари ацІри шул завар.
КъутІкъли хабар чпик кубкІубси,
Ясназ гъюр хьуб гъулан халкъар...

II

Нирин шидси гъягъюр йисар.
Беълийи гъи тувра лишан.
КІарубдин шула машквар,
Шадлу вуди гъарсар инсан.

Амма машквраъ увуз ккуни,
СатІи шулдар ухъу сану.
Далдабуйин сесер куркІри,
КІакІнаъ шулдар гъайван жабгъну.

КІваин дубхъну кюрен гъайван,
МичІли амкІ гъафи йиз жандиз.
Яв ччвур гъиву дябкъну айван,
Фикриз мичІал гъялкъя гъивдиз.

Арсран зунжурси жабгъура
Гъядун исихъ булагъдин шид.
Нивгъарси цІарар зигура,
Яв мяълийин гъижйирин шид.

Халачи убхурай шуркан,
Я мярака ккебгъу вахтна,

Яв мяъли ебхързуз гъарган,
Хажалат хуру йиз кІвахъна.

Ватан бадали пуч гъашир,
Гъаргандиз гъузру жигъилди.
Халкъ бадали загъир гъашир,
Гъарган шул йиз зигъик кади.

Гъушнушра дюн'яйилан ву,
Йиз фикриан адахъдар зат.
Женгариъ узуз акв тувру,
Чирагъ духъну, нур ктІубшвар зат.

Уву ахъюну чве вуйва,
Гъи узу увутІан кыюбан,
Ахъю духъну, яшлу вуза,
Къит шули йиз жандин аман.

Эберчал алабхъси фикриин,
Хажалатну чІюркыюри шулзу.
Къил алабхъганси зийниин,
Йиз кІван гъавйир учІвру шулу.

III

Улдугнай инсанди йишвну
Аквси, гъахъунза агури.
Йис-йисахъди вахтар гъушну,
Увуз, чве, гъарай апІури.

Къуру чюлиъ хъадан вахтна
Фици шулуш штухъ харгну,
Гъахъунза чве, яв суракънаъ
Уву агуз къастар дапІну...

Магъа чвул дуфна учухъна,
Гъар бабат рангнан нурари,
Этир рабгъури завухъна
ЧІурдин, яркварин кІажари.

Гъарарин цирклари багъдиъ,
Улари рузру нивгъарси,
ЦІадлар ктузури а дагъдиъ,
Чвлин чигру ацІнай дифари.

Ихъ дагъларра шула сефил
Амсари гъи ацІна дурар.
Пашман апІури йиз гевюл.
Гъардшиъ хуррамди ву улар.

Липецдина Липовецди
Гъитну узу къаназ ургну,
Ул бицури сикин дарди,
Гъякъ хабар адарди гъузню.

Адарчли ктабгъруси мурсул
Гъагу вахтна гъушу рякъяр.
Гъибихъунзуз яв бина, асул
Агъю духъну увкан гъякъяр.

Чвлин йигъарикан сад йигъан
Хажалатнан рази хабар
Хъубкъзуз Винница шагъриан,
Гъати аплури йиз фикрар.

Рубас нири гъи ачухъди
Яс аплура, Багъадин яв,
Дерд пай аплура учухъди
Южный Буг нири дахънай яв.

Украиндин бай йиз дустру,
Машгъур язчи Дмитрий Деречди,
Гъякънан гъабши хабар тувну
Цийи алаплу йиз дерди.

Рякъяриъ жилар гъадатІну,
Нарцизовка гъул шул улам,
Ихъдарин рякъяр хъадатІну,
Немцари дапІнайи мюгъкам.

Митаровдиз командири,
Хябяхъ кІул'ан амур гъаплу:
– Алархъну ккун хабар дарди,
Лап йигъ шайиз, ухди душну.

Къюб бедре шту жибкІуру жан,
Дигиш гъаплу дугъу палтар,
Дявдиъ учІвруси марциди жан
Дагълариъ духънайи аьдтар.

«– Гъаписи даршул, – кІур дугъу,
Ахмакъ гюлди гъургиш нагагъ,
Марци кафниъ кивди узу,
Чиркинди, дарибшри гунагъ»...

Хабарсузди гвачІнин ухди
Багъадинди гъурху баяр

Фашистар дахъну имици,
СатIиди алархъу таяр.

Лал гъапIинийи пулеметар,
Жилин къялаъ жин духънайи,
Лап гъялак гъаши фашистар,
Гранатар ирчри баяри.

Хъа шул дяви, гъизгъин дяви
Гъиву баяри хатIасуз,
Жанариз зулум шул гъагъи
Гюлди ургури инсафсуз.

Дагълариан дуфну дугъу,
Ич ватан улин ниниси,
Гъюбхну, учв вафалу духъну,
Дюн'яйиъ чан шил имици.

Инсанвалин вартIан заан,
Ватан уьбхюб фарз дубхънайи,
Тамам гъапIу буржи жвуван
Къягъял касдин ад абхъна гъи.

Тасдикъ апIури уьмурлугъ,
Митаровдин игит гъунар
Гъюрмат вуди дапIну гъуллугъ,
Машквриз сатIи шулу дустар.

Украин халкъди лайикълу,
Дагълу жвуваз гъюрмат вуди,
Гюмбет дивна гизаф адлу
Шаир-солдтиз гъуллугъ вуди.

Ал мармарикан ву цалар,
Битав чIвиндикан ву накъв.
Дирбаш'валин улупну гъялар
Гюмбетдик дидикIна гъякъяр.

IV

Поезд, чюллер къатI апIури,
МикIна буран дипри, гъябгъюр
Украиндин чвул жабгъури,
Улдарихъ гъизилси рябкъюр.

ЦарцIар апIури рангари,
Чахъна зигура хиялар.
Гъябкъю каскайик ифиси,
Гъар'ин рякъюйи йимишар.

Зийнин лишнарси сагъ жандик,
Гъаравлиъ айи солдтарси.
Медаларра кайи мухрик,
Гюмбтар рякъюру уйгъарси.

УхдитІан хъаъна мукъди сенграр,
Жилгъйир ккеркнун а кюкйири
Вахтну гъитру дургуз лишнар,
Дявдин рюкъ жибкІна селлери.

Амма рукъан тикйир жилиъ,
Гъира ими дявйир гъаши.
Солдтин жандик тикйир кими,
Инсаф адру рукъан гъадми.

Эркек'валин лишнар духъну,
Гъюрмат вуди игитвалин,
Сагъидариз мисал духъну,
Гюмбтар кудучІвна гъи жил'ин.

Баркаллу Украин халкъди
Уьмарат дивна багъалу,
Аьсрариз дарчІиди гъитри,
Увуз гюмбет дапІна адлу.

Сес апІура гъякъ зенгриси,
Йиз юкІву мухрин къефесдиъ.
Магъа дуфназа йисирси,
Ил бисури йиз нефесди.

Ис духъназа мармар гюмбтиз
Дивну айи яв гъюрматназ.
Дифар дуфна йиз къюб улиз
Рази дарди яв къисматназ.

Яв уларин аку нурси
Гъунар рябкъюра гюмбтиан,
Къягъял касдин ифдин рангси,
ЦІин ялав убгури жил'ан.

Аьдат вуйи савкъат вуди
Руг гъабхунза бабан накъвдин,
Бабхъан увуз чан пай вуди,
ЛитІнар кади улин нивгъдин.

Диври аза сефил вуди,
Таза кюкйирин кунцІ увуз.

Къамкъ йивназа, икрам вуди
Гюмбтиз, за дубхънайи завуз...

Гъизилар гъарагъси ву жил,
КІажар ккахъри а ликарикк.
Гъатхуна уъру дуфна чвул,
Йигъарра шули сирнарикк.

Манишнар утІурккнуну чвли
Дифари нивгъар ктузура.
Жилин машар духънуну къяши
Гъарари цІадлар рузура.

Липовцйири дуст аьлакьа
Мюгъкам апІури гъаргандиз,
Туври айиси садакьа,
Теклиф гъапІуну ресторандиз.

Пагъ, хуб дабалгнуну а хунча
Гъар жюрейин ниъматари.
Деънуну ухуз-ипІуз хъюгъча,
Дустар духънай миллетари.

Аьдат дайшра Дагъустандин
Гъамус аьдат духъна тостар,
Сабвалин гъис ади юкІвариъ
СатІи духъна гизаф дустар.

Аьбдул-Вагъаб ву тамада,
Жигъилган Багъадиндин дуст,
Украинди кІваин хура
Къягъял, чпин жилиъ духънай суст.

«Дявдин яцІаъ къягъял гъашир,
Саб халкъдин ваъ, вари элин
Бай шулу, цІиъ шагъид гъашир», –
– Гъапи тост шаир Деречди.

Днепрройин штарин улматдиъ
Гъяркъюр вузуз сабан уву,
Райком секретаръ Яковди
Шаир Сулейманов улупну.

Нарцизовка касди агъли,
Гуманюкди тостдин ерин:
– Январин йицІикъюддиъ гвачІнин,
Шакъарин сес гъабши дерин.

Аквнан цІарцІрарихъ дикъатди
Лигруган гъяркъзуз гъарантйир
Ихъ баяр жаргъурай рякъди –
Гитлерин гьергри тулйир.

Хъа акв гъабшиган, лигуруш,
ИлтІишну баяр сарини
Лигуз гъушиган му фуж вуш?
Шинел алди шул машиниин...

Социалист зегъметдин игит
Бенедикди гаф ккун дапІну:
Тяйин апІурча гъарган йигъ,
Дявдин игитар кІваин апІуру...

Ихтилатар ярхи гъаши
КІваин хури, гъардин уъмрар,
Гъашдар мушваъ касра наши
Сифккан апІрур гъушу йигъар.

Халват гъабши саб вахтна,
Явашди гъудучІвган гъирагъдиз,
Ресторандин улдаз гъилигган,
Аку гюмбет гъябкъдиз улариз.

Агъзур хиял гъябгъюр кІваан...
Пенжегра хътарди гъюнарихъ.
Чиг убгъури ашра зав'ан,
Гъушза мани хъуз гюмбтин цІихъ.

Гъаргъян абхъу гъатху кІажу
Сефил сикинвал чІур гъапІдиз,
Гюмбтиин чвлин кюкйир дивну,
Ишури деънай гъари гъяркъдиз.

Гъаз, фици? – гъавриъ ахъдайзу,
Амма къадарсуз юкІв гъагъи
Гъабшидиз, ич бабси дяркъну,
Багъадиндин хил бисуз ккунди.

Бегъемди тухъ гъапІзу гъамну,
Му гъялну юкІв исал гъапІдиз.
Чигран гъунар дайи думу,
Машарра къяши гъашидиз...

«Йиз аъзиз, кІван пай, Ванюша
Наан, фуну жил'ин уву

Дахъну ал, мялумат гъапІа,
Аман ккудубкІнайиз, дургну!»

Мармар гъвандик куркІрай цІадлари
Ккядябхъдиз убцурайи жан.
Гъардин уларин нивгъари,
ЦІаси убгура мармар гъван.

Мюгътал духъну кІурубдихъ,
Дийигъза му кур мучІушнаъ,
Агъзур сес гъивдиз ибарихъ,
Бай, чве, дуст имдру мучІушнаъ.

Баяр дудургну дявйириъ
Йитим духънайи бабарин,
Агъзур дерд айи юкІвариъ
Суза ебхъуйи ишларин.

Фукъан а дюн'яйиъ бабар,
Намуслу уьбхюрай сабур.
Анжагъ ялгъуз вахтна нивгъар,
Арсран гарграр мархъси ктахъуз.

Чан юкІв ккядябхъруси ишуз,
Баб дусна жарарин накъвдихъ.
Чан гъагъи бахтсузвал хътІюбкьюз,
Баяरिकан дубхънайи цІихъ.

– Ишурава жарарин накъвдихъ! –
Рази дарди жаваб тувзуз:
– Вари йиздар ву, дявдин цІихъ
Вафа гъашидар Ватандиз!

Дердну тувназуз ихтияр
Баб кІуруганси Ватандиз,
Варидихъан рузури нивгъар,
Жвуван баяр кІуз варидиз.

Аьжалсузвал а дюн'яйиъ
Дявдин къягъял зат йикІрур дар.
Чиб адаршра аку дюн'яйиъ
Уьмурлугъ цІа духъна юкІвар.

VI

Нирин шидси гъяра йисар,
Гафнахъ хъугъ кІваан гъюрайи,
Яв уьмур, чве, вузуз мисал,
Буг'нирихъ цІа духъну айи.

Мяхъюн гъарин багахъ мяхъюн,
Тазси карснугъомбтин багахъ,
Пионер дийигънугъяркъюн
Такабур кІалбар ка машнак.

Уву гъюбхю уъру пайдгъин
Ранг идибтІна чан гардандиъ,
Нур алтІабхънугъаллан ригъдин,
Лап ягъ айи чан виждандиъ...

Тюфенг дибиснугъав гъурдаъ,
Жан фида дапІнугъушунва.
Дявдин учІвунва лап яцІаъ
Сифте дидин кІакІнаъ гъахъунва.

Талаф гъахъунвугъихъ жил'ин,
Гъалибнан цІа кІваъ имиди.
Шагъид духънугъахъва сикин
Дюн'яйихъ лап юкІв хъимиди.

Уву гъахуз ккун гъабшиган,
Украин халкъдин бабари:
– Ич ругдиз къисмат гъашиган
Ич бай ву, – гъапи дурари.

Яв ерина Украинди
Карк руг тугъу яв накъвдилан.
Руг уьбхюрча къватдиъ ади
Уву зат дурушугъІваълан.

Яв рюгъ ими ихъ дагълариъ,
Гюрчег гафар духънай чакан.
Яв мяълийир а гъи сейриъ,
Халкъдин мелзну кІури гъарган.

Табасарандиъ ад абхъна
ГъюрхнугъІур чпин уьмрар уву.
ЮкІвариъ сефил гъисс абхъна,
Сес ебхъури, дярякъри ву.

Яв шиърари кІваан-кІваз,
Лишан тясир апІура.
Ихъ халкъди яв лайикъ ччвурназ
Шиърарна нагълар ктагъура.

Дюн'я убгурай вахтари,
Дявйирин инсафсугъцІигъ.

Имтигъян тувну шиърари,
Вардиз женгназ апІури чІигъ.

Гюмбет гъябкъган, яв ччвур кади,
Яв жюр'эт дийибгъдиз улихъ.
Зяиф бедендиз къувват туври,
Яв гъунар хъа йиз уларихъ.

Йиз кІул'ина йиф дубгъна гъи,
УвутІан духъназу яшлу.
Уву хътарди уъмрар ярхи
Къисмат гъапІну узуз бахтну.

Ккунш хъадну, къюрдну, хъадукра,
Читин гъабши вахтна узуз,
Яв гюмбтихъна гъюри шулза,
Яв рюгънахъан гъякъ гаф гьерхуз.

Кюкйири гъардин хлиъ айи,
Мармар гъван убгура цІиси,
Диди юкІв гъялак апІури,
Фикир дубкъуру гъадми цІаси.

Гъякъ бадали апІру дяви,
Давам шула гъира жил'ин,
Гъягъюз кказа гъадму рякъди,
Ил илмиди йиз дюдниин.

Аьгът ибшри, чве, гъи увуз,
Яв игит ният бадали,
Гъарган дявдин кІакІнаъ гъузуз,
Жилиин гъякъяр агури.

Керим МАЛЛАЕВ

Маллаев Керим Агъакеримович 1948-пи йисан 24-пи сентябриъ Хив райондин Ляхла гъулаъ бабкан гъахъну. Дербент шагъриъ педучилище ва Ставрополиъ пединститутдин тарихнан факультет ккудубкІну, мялимвал апІури 51-пи йис ву.

Шиърар дикІуз Керим Маллаев 1970-пи йисхъанмина хъюгъну. Дугъан шиърар сатІланди вуйи «Бахтлу рякъ», «Хядарин гим», «Ппази» ва «Табасаран поэзияйин антология» гъварчариъ чап дапІна. Гъацира кІул`инди вуйи шиърарин «Хъадукран халачи», «Ригъ ва юкІв» ва «Уъмрин берекет» китабар адагъна. «Гележег бадали» ва урус чІалниинди «Подвиги и награды» публицистикайин китабарра чапдиан удучІвна.

2019-пи йисан Керим Маллаевдин урус чІалназ таржума дапІнайи шиърарин гъварч «ТІурччура кІажар» ва гъулкан дибикІнайи «Ляхла ва ляхлаар» китабар чапдиан удучІвну. «Сикинсуз уъмур» шиърарин гъварч Дагъустандин китабарин издательствойиз тувна. 2008-пи йисан «Россияйин патриот» медалихъди лишанламиш дапІна. Дагъустандин лайикълу мялим, Урусатдин писателарин союздин член ву.

БАБАН ЧІАЛ

**ЧІалнан гъарсаб нугъат вухъуз багъалу.
Ихъ бабари пешкеш дапІнайдар ухъуз.
Гъарсаб гъярфнан сес ихъ кІваз лап кпалгуру,
Мукъмин сесси гафарин сес ебхъурхъуз.**

**Миннат вуйиз, мапІанай ихъ чІал нукъсан,
Артухъ гъирчри зат чІалнаъ адру гафар.
ЦІиб вахт вушра бикІувал ади чІалнан,
Бабкан духъну дидин ву агъзрар йисар.**

**Бабан никкдин гъарсаб цІадлик ка ихъ чІал,
Гъарсаб гаф ихъ табариъ тарабгъуру.**

Саб чІалнура къабул апІруб дар кучІал,
Диди ухълан чан къисас алдабгъуру.

БицІир хъюгъси алтІахъуз гафариин,
«Дада» пуз гънтай, «мама» пуб герек дар.
Сабпи гафар – сабпи жилгъйир ву уъмрин,
«Гага», «адаш» йипри, «папа»– дар ухшар.

Абйир-бабар – бицІидарин мялимар,
Киврайидар дуариз сабпи гъярфар,
Ихъ багъри чІалнан кивай сабпи дарсар,
Уъмрин аъхириз кІваъ гъузруси дуарар.

Ихъ бабазсиб ади ккун чІалназ гъюрмат,
Баб, Ватан, Бабан чІал – заан ву гафар.
ЧІалнахъна вуйи ккунивал, мюгъюббат –
Жавагъирар ву душваъ айи гъярфар.

Багъри чІал ву йигъан ебхъру чюнгрин сес,
Гъарган гъевеснаъ дебккрайиб ихъ юкІвар.
Багъри чІал – гъизиликан дапІнай къефес,
АйитІ аъну уърхюрай гафар-жакъвар.

Жини сирар ихъ чІалнаъ гъира ими,
Бегъемди ахтармиш дапІну адрудар.
Дуарар ашкар апІуз зегъметра зигри,
Бабан чІал саб вахтнара гъархну ккундар.

АБЙИРИН МИСАЛАР

«Ватан бадали уъмур мапІан гъяйиф».
Ватанра ухъуз, бабси, сабтІан адар.
Ватандихъ жафа зиг, зат дарди зяиф,
Дициб жафайин къадар – къимат хъибдар.

«ГучІбях – дирбаш ву ахмакъ вуй игиттІан».
ГучІбях вуза кІури, думу сикин шул.
Ахмакъ вуй игит читин ву кІваантІан,
Игит вуза кІури, апІур ахмакъ тІул.

«Ватан – гъахи баб ву, езир – дархи баб».
Гъахи Ватандиъ юкІв гъубзра архаин.
Езриканра мумкин ву хъуз гъахи баб,
Инсанвал гъюбхиш душваъ ву шадвалин.

«Саб гъар багъ дар, хъа саб гъванра даршул цал».
Ялгъуз уьмур асла дарибшри къисмат.
Гъар гъарихъ – багъ, гъвандиин гъван шула цал,
Кам дапІну ккундар чиб-чпихъна вуй гъюрмат.

«Дустар аш, дулар уьрх, дарш хъиди душмнар».
Дустар инсандиз тувнайи девлет ву.
Душмнар из илтІикІуз мигъитан дустар,
Дуствал уьбхюб уьмрин буржарикан ву.

«Къабир хъадарш къаблихъди сюгъбат апІин».
Къабирин уьмрин натижа аьхюб ву.
Жавагъирсдар багъалу гафар уьмрин,
Дуларин гъарсаб гаф ухъуз дарсера ву.

«Гъардшарин дуствал барутІан ижмиб ву».
Гъардаш гъардшиз гъарсаб ляхниъ шул даягъ.
Илданси ижмиб дуларин дуствал ву,
Думу дьобхнура ккун мягъкам саягъ.

«Ччвурар ал кІури вари инсанар дар».
Ччвурназ гъилигу юкІвра ккунду гъянаъ.
Саб ччвурнура вягъшивал дебккуз гъитдар,
Нагагъ вягъшивалин нефс ивну аш кІваъ.

«Гъунши хъадарш, шлин-вушра гъунши йихъ».
МирастІанра багахъ гъунши заан ву.
Сарпирди хъуркъур гъахъиган хатІайихъ,
Шадлугънан мажлиснаъра кІакІнаъ шулу.

«Хъадукра дурубзиш, чвну ккадабцІидар».
Ляхин дарапІуриз чІанади гъюрдар.
Бизар дарди зегъмет гъизигиш жилихъ,
Къюрдну мягърум хъидар ипІру-убхърубдихъ.

«Дугъу гакІвликанра адми апІуру».
ГакІвларикан адми ктауз шлуб дар.
Ихъ Ватандиъ айихъ гъацдар устадар,
Чпин ляхнари машгъур дапІну айидар.

«Инсанарин девлет – марци ляхин ву».
КІвакк писвал ккайи ляхин дапІну ккундар.
Марци ляхни марци девлет апІуру,
Марци ляхнихъ хъубкъруб фукІара адар.

«Гафар гизаф мапІан, ляхин апІбахъ йихъ».
Буш гафари ляхниз машат апІуру.
Гафар апІайиз ляхниин машгъул йихъ,
Буш гафар апІруриз лягълягъчи кІуру.

«Мянфяаьтлу гаф гъизилтІан багъа ву».
Мянфяаьтлу гафну хайиртІан хурдар.
Дицдар гафари кІваъ шадвалра ипру,
Ужуб гаф гъизилиз шула барабар.

«БицІир къябак кимиди вердиш апІин,
КІари, кІуруш, аьхъиъ дибтІну имиди».
Шинтак кимиди бицІир интІи мапІан,
Къяляхъна вердиш апІуз читин хъибди.

«Аьхю гъулаъ фикирра гизаф шулу».
Аьхю гъулаъ инсанарра гизаф а.
Сар касдинтІан къюрин фикир гизаф ву,
Жямяаьт ву гъарган фикирдин хазна.

«Йигъан саб таза гаф ебхъури даршиш,
Ибар даждинси ярхи хъуз мумкин ву».
Йигъан цІийи гафар ерхъуз чалишмиш
Гъашиш, уьмрин натижа хъибди адлу.

«Эгер ктибтурайир ахмакъур гъашиш,
Хъпекъруркъана аькъюллур духъну ккунду».
Ахмакъурин гафнакан мянфяаьт ктабгъиш,
Гъарсарин уьмур арбабди гъябгъюру.

«БитІраз хъугъвал дапІну, гъятІнихъ михъибтан».
Дишла диди вуз апІуз мумкин ву къацІ.
Душман инсандинра зат багахъ махъан,
Иливуз мумкин ву яв уьмрин бац.

«Лопатка адрурихъ багъра шлуб дар».
Багъ хъпан бадали, зегъмет дизигну ккун.
Багъдиъ яр-йимишра зат артухъ хъибдар,
Лопатка гъар йигъан ляхник кади ккун.

«Гъи дапІну ккуниб закуриз мигъибтан».
Гъарсаб апІру ляхниз айиб ву чан вахт.
Ляхниин ляхин – артухъ шул ляхнин сан,
Вахтнииинди гъапІу ляхни балгур тахт.

«Жакъвлин мелз ади, битІрансиб юкІв айир».
Милиган дицирин уччу гафариз.
Хабарсузди битІруси галам йивур,
Сагъ даршлу зиянра апІур бедендиз.

«КІару хъа гъубччну кІури, лизи шулдар».
Нукъсан инсанра дюз апІуб ву читин.
ГъацІабку гакІулра дюз апІуз шлуб дар,
Нукъсанвал гъубзиди аъхириз уьмрин.

«ЧІуру хабар гъялакди тарабгъуру».
Дициб хабри рякъ абгуру жилкканра.
ЧІуру хабар дагъдин нирси гъябгъюру,
Пашманвал ипри гъар инсандин кІваъра.

«Вари вахтназ ккилигур, вахт – сабдизра».
Вахт гъябгъюра эбхну кІулра архаин.
Вахтназ ккилигури гъахъиш, сабанра
ГъубкІну ляхин ариъ хъибдар гъич сарин.

«Ригъдин кІанакк гъарган маниди шулу».
Дадин манишин ригъдинтІан артухъ ву.
Дадин манишну кІваз мани апІуру,
Веледдин жан гъарган пайгарди гъибтру.

«Шур`ин юкІв гизафдарин улубкъуру,
Думу швушвди саризтІан къисмат шулдар».
Гъарсарин къисмат Аллагъди бикІуру,
Къисмат даруб сарихъанра гъадабгъдар

«Баб фицир вуш лигну, риш кадагъ швушвди,
Адашдиз дилигну, бализ тув къимат».
Бабан заан ляхнар шуракра хъиди,
Адашдиз баярин ади ккун гъюрмат.

«Хулкан хал апІурайир дишагъли ву».
Ярхи йигъ думу хулаъ ал ликрин.
Гъар дакъикъа саб ляхнин машин машгъул ву,
Гъатлан ву гъар вахтна бизарвалиин.

«Дупну адру гафарин вува эйси,
Эгер гаф дупну аш, вува дидин лукІ».
Гъапи гафнан жаваб тув игитриси,
КІваъ жини гафар – увуз рубкънайи чІукІ.

«Хъубкънайи дяхин микІлахъна мутуван».
Хъубкънайи дяхин дишла уч дапІну ккун.
МикІлахъ гъипиш, ухъуз ризкъ даршул дидкан,
Гъизигу зегъметра шул кун – фаякун.

«ДибикІнай къисматнахъан гьергуз шулдар».
ДибикІнайи къисмат кІул` ина гъибди.
Къисматнан улихъ инсан йисир хъидар,
Ужубра – харжибдиккра гъатлан хъиди.

«Мелз ханжал дар – дидин зиян сагъ шулдар».
Мелзини зиян ханжлинубтІан гъагъиб ву.
Ханжлин зиян гизаф вахтариз гъубздар,
Гафнан зиян гъаммишандиз кІваъ гъубзру.

«КІубан инсандин улихъ дагъра дибгъдар».
Дагълар-сивар кІубандиз мютІюгъ шулу.
КІубан касдиз читин ляхин айиб дар,
Вари ляхнар дугъу тамам апІуру.

«ГъютІрахъим чан зазаригъна гъабгъюру».
ГъютІрахъмиз зазар чан гъахи халси ву.
Багъри юрд гъарган кІваин гъитну ккунду,
Бабан Ватан кІваин апІуб буржи ву.

«Саб галкан кІуру, хъа саб кІуруш сивкан».
Мяна адру гафар зат дапІну ккундар.
Хъайи-хъайибси йип уву уъмрикан,
Мянасуз гафариз къимат айиб дар.

«Къюб хумурзаг саб хилиъ ву мидисан».
Хай даршул къюб ляхнихъ хъюгъюз сатІиди.
Сифте уву саб ляхин апІин тамам,
Къюбпи ляхинра гъабгъюр архайнди.

«Турфан гъибган кюкдин багъ бейгъуш гъабхъну».
Турфни улихъ гъабхъуб вари гъабхуру.
Турфанси инсан затра духъну ккундар,
Сабурлуди инсан гъузиш ужу ву.

«Дарпи сумчраз гъушдар деллу бегар шул».
Гъач дупнадру мажлисназ ккундар душну.
Уву лазим вуйиш гъач увуз пиди,
Яв юкІвра гъубзидийи архайнди.

«Жвугъри кІурур мишмишра дарди гъузур».
Артухъ тямгъ апІуб ужуб дар ляхин.
Къисматниин рази йихъ тувнай увуз,
Дарш гъуздива адарди танхлиъ дяхин.

«Къадар дарапІиш гъюлиъ шидкъан гъубздар».
Шид ккудубкІну гъюл зат ичІи шлуб дар.
Айи шейънан гъарган дапІну ккун къадар,
Дарш фициб шуйкІан яв хизандин мадар???

«Дугъри касдиз дагъларра кюмек шулу».
Дугъри касдиз варди кюмек апІуру.
Дугъривали завар-жиларра дерккру,
Инсанарин кІваъ жумартвал уьбхюру.

«Игитри тахсир чаинна гъадабгъур,
Усал касди юлдшиинди алапІур».
Игит касдин гъар вахтна уву дуст йихъ,
Хъа усал касдихъан гизаф ярхла йихъ.

«Чвуг яв ву кІури аьлаф жарадин ву».
Жарадин суфрайихъ махъан ниятсуз.
Гъарган гъуллугъ апІуруш фуниз аьхю,
Яв ччвур варидин ариъ шул къиматсуз.

«Хъасиндиз гъиту ляхин гъюликк ккабхъур».
Хъасин – хъасин кІурайир хъахънайра шул.
Ляхин хъюгъюбси ккудубкІну ккуниб ву,
Дипу ляхнихъ рижвра хъибшуз мумкин ву.

«Жибдиъ пул айиган дагъра багъ шулу».
Пули вари ляхнар тамам апІуру.
ИчІи жиб саризра къисмат дарибшири,
Инсан зара-исра апІуру пули.

«Къюб мани мархъли жил девлетлу апІур,
Шубуб гъапибди касибра хъуз гъитур».
Гъавйир алахъиган амсишнариин,
Бегъер вари пуч шул алиб жилиин.

«Гизаф ахуб аьжалин гъацІ гъисаб ву».
НивкІуз уву алдарди мапІан гъюрмат.
НивкІу артухъ вахт гъавайди гъабхуру,
Уягъвали уьмриз хибди берекет.

«Къимат бачкІиз туврайиб дар, хъа кІулиз».
БачкІин кІанакк гъар жюрейин кІулар шул.
КІул`ин къармух бачукІра шул алабхъуз,
Амма фикирсуз кІулиз къимат даршул.

«Къял къяши дарапІиш хутІлик къяш даршул»,
Зегъмет дизригиш душваъ бегъер даршул.
Хилар хъиржвну хутІлихъ гъизигиш зегъмет,
Яв хизандиз хутІли тувди бул девлет.

«АчІал дарапІуб тум дурубзубси ву».
АчІли гъубзуб вари бейгъуш апІуру.
Дубзнайи тумран уву йихъ гъайгъушнаъ,
Диди увуз артухъ тувди бегъерра.

«Думу жарарин пельиз «киш» гъапІур дар».
Уъмриъ аькъюллу инсанар гизаф а.
Аькъюллувалихъ хъубкъруб фукІа адар,
Варидихъан дурариз а гъюрматра.

«Чан мукъаъ гъар вахтна къюлра ву аслан».
Вардариз вухъуз багъа хал-гъул багъри.
Езирдиъра дирбаш духъну ккун инсан,
Читинвалариан кІул адабгъури.

«Мархъли жилиз мак апІуру,
Жилира инчІ ккадапІуру».
Ккуни шураз гъапІу макси
Жили мархъ чахъна бисуру.

«Швушв уччвур шул вуйир багъхан,
Хъа зурнайин сес ярхлаан».
Багъхан швушв хуз апІин чара,
Яв хал хъибди девлет – хара.

«Гафар дапІну фикир мапІан,
Фикир дапІну гафар апІин».
Фикир дарапІди гъапІу гаф
Гъич саб ляхниз хъибдар яв сарф.

«Чилли лаваш фуниз бала,
Артухъ тямягъ кІулиз бала».
Гизаф тямягъ гъапІиш уву
Халкъдин нянайикк ккахъдиву.

«Артухъ гъипІган уциру шулайиб ву фун».
Артухъ ашра къяняаѣт апІин гъафун.
Ахъю фуниз туврайиб дар зат къимат,
Биѣиб вушра аѣкъвлин кІулиз а гъюрмат.

«Хялар гъюру хал ичІи шлуб дар затра».
Хяларихъди гъюруб ву хулаз девлет.
Диѣиб хул`ан кам даршул зат гъюрматра,
Хялар къабул апІуб – ихъ халкъдин аѣдат.

«Чуруб дапІну уж`вализ миккилиган».
Чурувалин ният кІваѣ гъитну ккундар.
Чуруб дапІнайирин кІваѣ ашул зиян,
Увуз уж`влан гаф пуз дугъан кІваѣ убшдар.

«КучІляхри гъякъ кІуруган сарра хъугъдар».
Думу халкъдиз кучІлях вуди машгъур ву.
КучІална гъякъ`вал дар гъич зат албагдар,
Халкъдин улихъ кучІлях гъарган тахсир ву.

«Мелзнийин фури алди гъитну ккунду».
Мелзнийин фури алапІуз шлуб дар.
Мелзналан алдапІру гаф чІвубкъну ккунду,
Фиѣиб-вушра гаф душв`ин гъитну ккундар.

«Уъмур писди гъубшиш – аѣжал гъаѣиб шул».
Писвал апІуз уъмриѣ шерик махъан зат.
Писвализ жаваб писвалтІан даршул,
Диѣириз аѣжалра гъаѣиб шул къисмат.

«Саб нюкягъ, саб аѣжал»,– кІура абйири.
Аѣжалсуз аѣжали инсан дурурхри.
Хъа нюкягъра сабтІан къисмат дарапІри,
Хизандин арайиѣ гъюрматра ади.

«Кепкин къадри адрури манат уѣбхдар».
Кепкиин кепек иливган шул манат.
Алдарди пулар харж апІуб – дар гъунар,
Кепкин къадри айириз шулу гъюрмат.

«Аѣкъюллу гафну ханжал халиѣ ивру».
Аѣкъюллу гафну дагълар-сивар дерккру.
Аѣкъюлсузваликан адар саб хайир,
Аѣкъюллуйихъди апІин гъарган сейир.

«Намус ктарди яшамиш хъайиз гъарган,
Намус кади накъвдиз гъягъюб ужу ву».
Намус кайи инсан уликк ккархыган,
Инсандин кІваъ шадвалин мукъам абхъру.

«Аьлим хъуз гъии ву, инсан хъуз – читин».
Аьлимвал пулихъра шулу гъадабгъуз.
Эгер инсан уву вуш йихъ архаин –
Инсанвалин кьимат – аьхюб къадарсуз.

«Гъарин къабсиб ву дид`ин ал циркларра».
Веледарра шулу абйириз ухшар.
Абин рякъюъ веледдиз шул гъюрматра,
Къаб сагъди вуш цирклар гъарин ерцидар.

«Дуст улариз лигуру – душман гъвалаз».
Дустру улариъ кІван фикир убхуру.
Душмандихъан шулдар лигуз дугъан кІваз,
КІван фикир улари ачмиш апІуру.

«ГъякъвалтІан зина фукІара удубчІвдар».
Нягъякъвали инсан ужуз апІуру.
Гъякъ`вал сабанра ухъуз гъагъи шлуб дар,
Нягъякъ ляхнар инсанариз атІуру.

«Жарариз уж`вал гъапІуриз ужуб шул,
Жарариз харж`вал гъапІуриз харжиб шул».
Увуз харжиб гъапІишра ужуб апІин,
Инсанариз хъидива машгъур якъин.

Уж`вализ уж`вал дюн`йийъ айиб ву,
ЧІуруб апІуз шерик махъан жарариз.
ЧІуру ляхни чІуруб арайиз хуру,
«Учв ичІаъ ахъди, ичІ гъибккур жарариз».

«Мясляаьт ву варитІанна заанвал».
Мясляаьтну шагърарна гъулар дивру.
Аьгъяхъуз дявдикан хайир адрувал,
Мясляаьтну гъапІуб диди дабгъуру.

Гъунши ужур гъашиш, – дупна абйири, –
Кечел ришра, – мумкин ву швуваз гъягъюз».
Нягъякъ гъунши гъвалахъ асла даришри,
Гюзел, мумкинвал а, кечлиз илтІикІуз.

«Ужуб гафну гъванра гъюдли апІуру».
Гъван дар гъюдли шулайиб, хъа ихъ юкІв.
Ужуб гаф ихъ кІваз мулахси кпалгуру,
ЧІуру гафну тувру кІарувалин чІукІ.

«Жвуван дада аьгъдру касдиз гъич затра,
Мумкин дар жарадин дада аьгъю хъуз».
Валлагъ, дадйир саб ву – бабаз гъюрматра
Адру инсан ккундар улариз рякъюз.

«Сабан фикир апІин, хъа апІин гафар».
Ушвниан удубчІвуру гафра нягъякъ.
Фикурлу гафар ву ччим али афрар,
Фикурлу гаф гъарсаб вахтна шула гъякъ.

«Савадсуз инсан дярѣбхру екІвси ву».
Хъунти екІухъди гакІвлар апІуз шулдар.
Савадлу инсан гъарсаб ляхнин шагъ ву,
Савадсуздихъан дугъахъди удубкъдар.

«Игит сабан йикІуру – гучІбях варжбан».
ГучІбях чан сирнихъанра гъилиркъуру.
Игитрин уьмур гъябгъюру баябан,
Аьхир йишв`ин къучагъриси жан дивру.

«ЧІуруб гъапІурин кІул`инна чІуруб гъюр».
ЧІуру ляхин апІуз ву гъялак махъан.
ЧІуру ляхниз къимат кепек тутрувур,
Инсанари дицир идипур ул`ан.

«Писвал апІур чан аьжали диликІур».
Пис инсандихъ гизаф хъади шул душмнар.
Писвали арайиз писвалтІан дархур,
Дицири аьжалра ухди гъадабгъур.

«БачкІиз туврадар къимат, тувра ляхниз».
Ягъли бачкІира инсан ягъал апІдар.
Къимат тувруб ву бачкІикк ккайи кІулиз,
Къиматлуди гъягъюр дапІнайи ляхнар.

«Игит кІиган ччвур гъубзру, уста – алат».
Игитрин ччвур вариди кІваъ уьбхюру.
Хъа устайи чан юкІв ивнайи алат –
Сагъди миди эйсийиз кІваин гъубзру.

«Сабди вуй гъар микІлу дишла алдабкнѹ».
«Сабди гъарариѹ гъич силра дарибшри».
Юлдшар, дустар хъайи уѹмур заан ву,
Текди уѹмур сар касдизра тутруври.

«Багъри Ватандиѹ варидиз ужу ву».
Багъри Ватандин гъавайик ка дарман.
Яд уѹлкейиѹ Ватан гъарган кІваѹ шулу,
Багъри яркврар, хутІлар, хярар ву заан.

«Эгер увуѹз яв баб гизаф багъа вуш,
Жара бабариз гиран макадапІан».
Жара бабариз уву гиран ктапІиш,
Увухъна гъюрмат гъубзидар саринкъан.

«Жвуваѹз хайир дарапІру инсанди зат,
Жарариз мумкин дар затра хуб хайир».
Дицирин хулаѹра даршул аѹдалат,
Дугъан уѹмур дубхъна гъаргандин сейир.

«Жарарихъна дурушру кас хялижвди,
Дицириз гъагъ ву хялижв къабул апІуб».
Хялужвуван юкІв гъитну ккунду шадди,
Хъа шад ляхин дарин хялижв рази хъуб.

«Жвуваѹз дурушу риш гизаф писур шул».
Къисмат дарибшри дициб уѹмурра зат.
Текди уѹмур шураз ахъю гъагъси шул,
Гъаддиз писвал дугъаз дубхъну а къисмат.

«Сул наанди гъубшиш – рижвра гъябгъюру».
Сасдар шулу гизаф албагу дустар.
Багъа дуст гъяркъюбси юкІвра аѹлхъюру,
Дярякъю ѹигъан юкІв шулу гъиидар.

«Вардин фун абцІна кІур фун абцІнайири».
Хиял ву дугъан вари тухъ ву кІури.
Фун ичІидар ккунду кІваин апІури,
Дугъаз сабаб ву фун абцІуб дурарин.

«Жилир хътру хпир – гъяйван, алдруб фури».
Фури ву гъяйван дюзди рякъюѹ гъабхруб.
Жилир фури ву алиб кІул`ин хпирин,
Гъякълу рякъюѹ дюзди гъягъюз гъитрайиб.

«Пули акв дишла гъабхуру уларин».
Пули мумкин ву инсан бюркю апІуз.
Тямьгъ гизаф аьхюб ву саспидарин,
Пули хьюгъру дицирин юкІвра чІюбкьюз.

«Албарагу хизандиз уж`вал шлуб дар».
Гъалмагъал ву душваъ дубхънайиб бина.
Дициб хизандиъ аькьюллу гаф шулдар,
Зат айиб дар чиб-чпихъна вуй гьюрматра.

«Гизаф аьгъяшра цІибтІан гафар мапІан».
Аьгъюбдин явашди гъавриъ ккаъну ккун.
Гизаф аьгъязуз кІури фурсар мапІан,
Аьтрафариз хьидива дишла даккун.

«Габан фицир вуш – лижра гъациб шулу».
Аькьюллу габан лижахъ заанвал ву.
Мал-къарайин къадри адру габан вуш,
Маларин лижра мумкин ву хьуз бейгъуш.

«Уьмур писди хъапІу касдин аьжалра,
Писди гъабгъюр хъапІнайи уьмуртІанра».
Пис уьмур саризра къисмат дарибшри,
Аьжалра хизандин арайиъ ибшри.

«Буш келле гъарган ликариз бала ву».
Буш келлейиъ аькьюлнан гафра шулдар.
Буш келле гъирагъдиз гъарган ахмакъ ву,
Ахмакъвализ къимат сарира тувдар.

«Ярхи уьмур хъапІуриз дюн`я аьгъя».
Дюн`яйикан дугъу кадабгъна мяна.
Чан аьгъювал дугъу наслариз тувур,
Наслари дидкан мянфяаьт кадабгъур.

ДЕРБЕНТ

Къадим уьмарин шагъид, шагъур багъри,
Багъа вузуз яв гъарсаб кюче, гъар хал.
Ихъ Россияйиъ шагърар гизаф а гъи,
Варидин гъадраин вува агъсакъал.

Жигъил вахтар гъаунза яв ужагъдиъ,
Яшамиш шули йирси мягъялариъ.

«Нарын къалайиз» шуйча удучІвур,
Душвлан шагърин гюрчегвализ лигури.

Къюб яв цалар учІвнайи Каспий гъюлиъ,
Гъарсаб цалиъ ади шу-шубур къапйир.
Багъа тарих къисмат гъабхъну яв уъмриз:
Фукъандар увухъна гъафну чапхунчйир.

Александр Дюма, Бестужев Марлинский,
Мюгътал гъахъну яв гюрчег гъайбатниин.
Яв цаларик къарцІар дикІна аьсарин,
Вари халкъарра гъайран духъна ув`ин.

Урсарин паччагъ вуйи Пётр Сарпири
Кюгъне шагъриз тувнийи зурба къимат.
Къапйирин жюлгер тувиган дурари
Фикир гъапІну: заануб вуки гъюрмат.

Урус халкъарихъди сатІи гъахънийва,
Хъяркъний чапхунчйирин рякъяр увухъна.
Ислягъвалин улукъиган шад йигъар,
Сикинвалиъ, ляхнариъ архъну халкъар.

Гюрчегди, Дербент, гъи уву рябкъюру,
Яв гъуналарин шагъид Каспий гъюл ву.
Пётр Сарпирра гъюлхъан увуз лигура,
Гъушу йигъар-йисар кІваинна хура.

ТАБАСАРАН – БАГЪРИ ВАТАН

Аьсарин яш айи йиз багъри Ватан,
Ибшриву йигътІан-йигъаз лап авадан.
Багъа вузуз яв гъарсаб гъул, гъар майдан,
Уъмрин бина вува, йиз Табасаран.

Саринра улихъ гъапІдарва юкІв усал,
Яв игитвал вардариз гъабхъну мисал.
Багъри жил`ин лик диву гъаних душман,
Инсаф дарди гъаъри гъахъну уъмриан.

Ургур чвуччвун гъала гъи дубхъна мядан,
Варжаринди къабул дапІна хялар.
Гъар жюре кюкйирихъди балгна майдан,
Шадвал кІваъ ади лицура инсанар.

Хялижвди гъафириз вува лап жумарт,
Суфра ккипну албагурва аьламат.
Намерд касдиз ачухъ апІдарва яв юкІв.
Бахтнан, шадвалин гъурубкъну увуз чІукІ.

Рубас нирра – Табасарандин вакил,
Ихъ шадвалихъ дидира мяъли хъипна.
Дагълар, дерйир ацІна – мюгъкам вуй насил,
Гъубшу уьмур шадди кІваин апІура.

Шаирари лап гизаф дапІна яв ад,
Яв дагъларин, дюзенарин, гъуларин.
Яв ккадапІу рякъ` ин вуча гизаф шад,
Тарихарик дикІнайи цІарариин.

УрчІвцІур йис тамам дубхъна гъи райондин,
Гюрчег саб мурччв ихъ багъалу Ватандин.
Лап бахтлуди гъарабхри уьмур халкъдин,
Успагъи, гюзел пай ихъ Дагъустандин.

Шюшеханум КЕРИМОВА

Керимова Шюшеханум Мягьямедшерифовна 1960-пи йисан 19-пи мартди Табасаран райондин Вечрикк гъулаъ бабкан гъахъну. 1977-пи йисан, Курккарин къялан мектебдин 9-пи класс ккудубкІну, думу Буйнагъск шагърин педучилищейиъ урхуз учІвру. 1981-пи йисан урхуб ккудубкІу Шюшеханум Керимова багъри райондин мектебариъ ккергъбан классариз дарсар кивру мялимди лихуз хъюгъру.

Мектебдиъ урхурайи йисарихъанмина дикІури гъахъи дугъан шиърар «Табасарандин нурар» газатдиъ, «Дагъустандин дишагъли», «Литература-йин Табасаран» журналариъ, табасаран поэзияйин антологияйиъ, 9-пи классдиз вуйи китабдиъ чап дапІна.

1984-пи йисхъанмина Воронеж шагъриъ, хъасин Белгородский областдин Грайворонский райондин Козинка кІуру гъулаъ яшамиш шули гъахъи Шюшеханум Керимовайи мушван къялан мектебдиъ мялимвалин пише давам апІуру. Гъацира, 1991-пи йисан Воронеж шагърин гъюкуматдин университетдин тарихдин факультет ккудубкІну.

Шюшеханум Керимовайин шиърар Белгородский областдин шаирар вуйи Евгений Дубравныйи ва Жанна Бондаренкойи урус чІалназра таржума гъапІну. Дуар «Белгородские известия», «Родной край» кІуру газатариъ, «Светоч» журналийи ва Е.Дубравныйин «Поводыри души» кІуру шиърарин гъварчнаъ чап дапІна.

Шаирин «Шубуб цІаблин укІ» кІуру сабпи шиърарин гъварч 2010-пи йисан удубчІвну. 2011-пи йисан поэзияйин юкІв алидар «КкудудубкІру мягъли» кІуру шиърарин сабсана гъварчнахъди таниш гъахъну. Уъмрин гизаф йисар баяр-шубарин тербияйиз бахш гъапІу Шюшеханум Керимовайин 2019-пи йисан «Бахтлу бицІивахт» кІуру китабра удубчІвну.

2015-2019-пи йисари Ш.Керимова республикайин «Табасарандин нурар» газатдин мухбирди лихурира гъахъну.

Шюшеханум Керимовайин шиърар азербайжан чІалназра таржума дапІна. Багарихъди Мягъячгъалайин китабарин чапханайиъ шаирин «Юрдарин ниар» кІуру шиърарин сабсана гъварч удубчІвиди.

ЮРДАРИН НИАР

Юрдариъ ихъ тІуркІурахъиди хифар,
КацІри ихъси баяр-шубарин хилар,
Чатху мархъли чан мукъмар йивурашул,
Шли-вуш укІан афрарра аркІурашул.

Шлин-вуш кІваъ убчІврашул сабпи мюгъюббат,
Фикриъ ккебгърашул ккунирихъди сюгъбат,
Шли-вуш китІрашул халчик сабпи гугар,
Шли-вуш абцІри ашул кІурмикк рукъан гвар.

Шли-вуш уч апІурашул кІару миар,
Азуз гъюри ярхлаъ юрдарин ниар.

ЙИЗ ЧІАЛ

Гъякалси гъюбхюнза уву ярхлариъ,
Йиз багъри чІал, узуз гъурубкъу девлет.
Уву ебхъуйзуз мархъарин пІилтІаригъ,
Уву ебхъуйзуз микІарин мукъмаригъ.

Гъаргъян ахъруган гъизил рангнан кІажар,
Ибарихъ шуйиз гъар вахтна нугъат яв.
КІваъ шуйиз, жара чІалар ерхъру вахтна,
Ярхла юрдар аьгъдру набалугъ вахтар.

Узуз уву гъадрархри кІуруганси,
Ихтиятди гъюбчІвуйва йиз гафаригъ.
Ялгъуз увуз ашкар апІури кІван сир,
Гъякалси гъюбхюнза уву ярхлариъ...

ГЪУЛ – ГЪАЛА

Дагъ...хъана дагъ...швнуб-саб
Жерге дагъларин,
Багъ...хъана багъ...балгура
Гъул дурари...
Хилин гагъниинси
Али таблиин,
Йиз гъул – гъала...
Гъар вахтна шулва кІваин...

Йиз абин хал. Узуз абциру
Гъарган хаб,
Дигиш даршлу табиаът,
КІвазра мани,
Уву убхураза,
Убхруси китаб...
Мукъмарра а йивури
Жвилли мархъли...

Хъайин чІилли леьфарси
А дифарра,
Илиркура дурари
Яв йирфарра...

ЦІарушнагъян кказабгура
Мани ригъ,
Майдин ваз ву. Гъулаъ ккебгъра
ЦІийи йигъ...

БАГЪРИ ЮРДАР

Дайси лизи а жабгъури саб лепе,
Дидин къяляхъди сабсана. Гъирагъдихъ
Дургра дурар. Хъасин хъана штун эпел
Айиз ккабхърира уларикк. Ибарихъ
Айиз хъабхъри зирек мукъам лепйирин,
А утканвал дураризра тепйирин.
Лепе-тепе. Дагъ-булагъ. Ярквар-чІурар,
Гъюдюхюру му утканвали улар.
Гъябкъюб вари гъубзди къаназ фикрариъ,
ЦІиб вахтналан убчІвди цІийи шиърариъ.

ККУНИ ЮРД

Арснан гъибарси а ахъри,
Жангар зав`ан литІнар мархълин,
БицІириси, каркар ккиври
Дийигъназа. Хури кІваин

Жигъилвалин гъажабгъу вахт,
Мани къибла, йиз юрд халват,
Океандиъ бицІи лютке,
Женнетсиб табарин уълке.

ЮРДАРИН КІАЛБАР

Гъибгъразуз, узуз ккилигурайиси
Жигъил вахтнан жилгъйирна гъярар, нирар...
Дигиш дархъиди ими улихъганси,
Йиз кІваъра гъузнайи юрдарин кІалбар.

Ургур чвуччвун гъала – тарихдин гюмбет,
Гъарган гъялакди айн Рубас нирра,
Гъадабгъну саб терефназдира билет,
Гъюзра кказа багарихъди учвухъна.

Дябхъюр юкІвра, дахабгнаиб юрдарихъ,
Хъидрирчишра йисар хъайи гъюнарихъ,
Жигъилвалин вахтназ хътакидиза къяляхъ,
Ярхлариан либгури уъмрин хябяхъ,

Ибшри мюгътал, узуз ккилибгурайи,
Абгидиза рякъ вура лицурайи...

ХЪАДАН ЙИШВ

УкІу завуъ лампочкаси а кабхъну
Гергми ваз, гъирагъарихъди хядарра,
Буруздин гуганара а дубснугу,
Шлиз-вуш пашманди апІура дихарра...
Гъулаъ кІура: «Уж'влиз адар рабхури,
Гъулан къялаз дуфна. Фу хабар шуйкІан?»
ГъацІишвар. Азуз сесерра ерхъури,
Яраб му чан мукълан улдубгнугу айкІан?

Агурашул жакъвлира чан кІваъ айир,
Чан чІалниинди дихарра апІура...
Вушул, нагагъ, жакъваригъ гъайи шаир,
Хялишивди ахъли узухъна дуфна...

ДАДА ДЕЪНА, КІВАИН ХУРИ...

Лизи ургмикк жин шула гъул,
Зав`инра ал диф – гъаравул.
Кархъри айиганси хядар,
Хябяхъдихъна кархъра унчІвар.

Ляхнар ккудрукІру вахтар чан:
Чухра, келеф, дуркъар рукъан...
Хиларра а духъну зяиф...
ЦІйи заманайиъ, гъайиф

ЦІинира убхъура гъазан,
Суфраийхъ уч шула хизан.
А цалик саяът либхури,
Дада деъна, кІваин хури

Ккиришлар-симарин мукъмар
Гъулаъра ерхъури имдар.
Ахъю шула кесп кадарди
Улихъганси дарди шубар.

ХЪАДУКАР

Фукъан вушра а утканвал хъадукраз,
Беълийин гъар ву ухшар таза швушваз,
Умун гъава, зирек ашкъар, гъюдли укІ,
Гъиссарира абцІнайи булагъсиб юкІв...

Итир улубзнайиси марцун гъарра
А дийибгъну, кюкдин кабар тІурччури,
Я мичІли, я мани дару му вахтра
Ккуниб вузуз. Яризси ккилигури...

Шулза, умуд киври гъарган хъадукрак,
Цийи уьмур ккебгърайиси гъар йисан,
Хъпекъураза мяълийихъ мани шавгъран,
КІваин хури йиз ккуни Табасаран...

Фукъан вушра а утканвал хъадукраз,
Беълийин гъар ухшар ву таза швушваз...

КЪАБУЛ ВУЗУЗ...

Йишв. Сессузвал. А даахну хядарра,
Ялгъуз хядси а кабхъну йиз унчІв хулан,
Сикин духъна ахъли дагриъ гъюбарра,
Вузуз къабул сюгъюрлувал му йишван.

Вузуз къабул ислягъ завна жил багъри,
МикІлу ккебгъри айи яваш мяълира,
Ихтилатра, багахъ хъади дуст дугъри,
Аьлхъюб капІру бицІивахтнан тІуларра...

Багъа вузуз сюгъюрлувал йишвандин,
Багъа вузуз КІван марццивал инсандин.
Цийи девриъ узуз рягъятди даршра,
Гъиврадарза, гъюдохюри къюб машра.

ЯРХЛАРИАН АЗА ДУФНУ...

МичІли мархълиз илтІибкІну диф	Дагълариз йиз,
Накъси гъира,	Азуз гъибгъри, узу хъуркъну
Гъи – закур убгъруганси йиф	Кафарийиз...
А йиз юдра.	Чру шаларик кюкйир лизи
Хиял апІин, узухъ хъебгна	Карчди шли – вуш,
Му аьхълушин,	Абгураза ургам йирси,
Абгури ригъ, мани къибла,	Дидигъ жин хъуз...
КІваз манишин,	Мюрхюн гъарикк хъибдиз кІваин,
Ярхлариан аза дуфну	Юрд гирами.

Гъугъубжвур нугъатра мукъмин,
Рубас нирин.
«ДагълартІан уткан ву дагълар»,
Пундар давди,
Саб-сабдик карснайи хулар,

Цалар гъвандин...
Аьдатарра кІваъ гъузнайи,
Мукъмар цІийи...
Вари майил-мадат вуйи,
Йиз юрд бицІи...

ДЮН`Я ГЪИПРА ДЯВДИН ЦІИГЪ...

Хярдин кюкйирин убзраза чай ахъли,
Амансузди ай жандиз шул пну рягъят,
ЮкІвра айиз ипІурайиси мюлхъи,
Бихъур узуз дарман – чара бажагъят.

Инсафсузди дюн`я гъипра дявдин цІигъ,
Пай апІури Жилра цІиквин чІукІарси,
Ерхърур адар я бабарин ишал, чІигъ,
Жигъил юкІвар а тІуркІури гюллийрси.

Ціиб хъундар дявйир улихъдин аьсрариъ,
Жилин зийнар сагъ духъну ккудукІнадар,
«Ваъ» пидихъа дявикрариз гъарсари,
Улихъ гележег хъадарди хъну ккундар...

УЗУ БИКІУРАЗА, УВУ УРХ ККУНИР...

Узу бикІураза, уву урх, ккунир!
Гъибтну къяляхъ ухъу ликар иву нир,
ГъудучІвунхъа сар-сарихъан гъилиркъну.

Узу бикІураза, уву урх, ккунир!
Йиз уьмур цІаб-цІабди айиз цІарариъ,
КІваин апІин узухъди мектеб ккуни,
Шадвалра йиз бахтну ацІнай уларин.

Узу бикІураза, уву урх, ккунир!
Ихъ уткан махъв ктибтураза варидиз,
Узуз таниш вуйи хатІра гъархайиз,
Уву бикІ, узу урхидиза, ккунир!

ГЪЕБГУ БАХТ

Вуйиз хиял, хьибдар кІури сикинсуз
Уву гъяркъган, даабхну айи юкІвра.
Адар ккунди вахтназ ухьухъ дийибгъуз,
Ву бахтсуз ккунир адру яв уьмурра.

Йиз кІваъ уву гъузнаш аьгъю апІури,
Фу-вуш ава кІури думу вахтнакан,
Узу жин апІурай фикрар агури,
Улхурава ухьхъан гъебгу бахтнакан.

Вушра хиял, юкІв хьибдар пну сикинсуз,
Йишвну гъягъюз гъабхъундайзухъан нивкІуз.
А хъюгъри йиз кІваъра адаршвуз кюкйир,
Аьгъю хьибган яв кІваъ узу гъузнайиб.

МЮГЪЮББАТ

Ккуни китабси гъарган багахъ хъайи,
УхдитІан а йиз кІваъ думура гъузна,
Узу даршра гъи дугъан багахъ хъайир
Сабпи гъиссан кюкйир чІивиди гъузна.

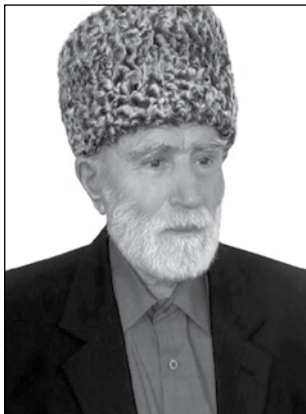
Гъаз тувну узуз мюгъюббат саб жвурнан?
Шли улупну нугъат пашман мяълийин?
Къисас алдабгъруси къисматну узлан,
ГъитІикІну ккунир йиз уьмриан гъийин.

Убхъруриз бахт бихъруганси чяхириъ,
Дибихъназуз бахтнан далда мяълийиъ.
Дубгузра ккундадар йиз кІваан гъиссназ,
Гъахърадаршра учу, вуйси ригъна ваз...

Проза

Заки ДАШДЕМИРОВ

Дашдемиров Заки Дашдемирович 1930-пи йисан Хив райондин Зилдикк гъулаъ бабкан гъахъну. Гъеле юкъубпи классдиъ урхури имиди шиърар, бицли ихтилатар ктагъуз хъюгъю дугъан шаирвалин бажаранвал ухдимиди ачмиш хъуз хъюбгъну. Эвелин яратмиш апІбариъ Ватандихъна вуйи ккунивал, багъри халкъдин гъуллугънаъ хъуз аьшкъ айивал, дагълу юрдарин уткан табиаът назуквалиинди гъисс апІувал, жигъил уъмрин марцци фикрар ва гележегдикан вуйи аку эрзиман ачухъ шула.

Амма жигъилин умудар дявди къатІ апІуру. Ватан уьбхюз гъушу гъардши думу женгнаъ жан дивру, дидиз улихънаси адашра кечмиш шулу. Ялгъузди хизан уьбхюб алабхъу 7-пи класс ккудубкІну имбу 3. Дашдемировди цІиина колхоздин учетчикди, бухгалтерин кюмекчиди, хъасин жа-жара йисари клубдин заведишди, гъвандин устади, харатчиди, школайин завхозди лихури гъахъну.

1963-пи йисан механикайин техникум ккудубкІу дугъу жямаятдин хайирназ токрийинди либхру рягъ, латар ккайи штун аьхю булагъ дивру. 1977-пи йисан Дербентдиз кючюрмиш духъну, душваъ электрикди ва тикмиш апІру кооперативдиъ харатчиди лихури гъахъну.

Заки Дашдемировдин къалмиккан хайлин шиърар, ихтилатар, эссе, поэмйир ккудучІвну. Аьхиримжи йисари – романра! Фиткан бикІурушра, фициб художествойин образ яратмиш апІурушра, дугъан жа-жара терефарианди удукъувалар, уъмрин мянайин ва табиаътдин къанунарин дериндиан гъавриъ айивал гъисс шула.

Уъмрин читин шартІарихъан ва гъагъи ляхнарихъан яратмиш апІбахъна вуйи шаирин аьшкъ ккабгъуз гъабхъундар. Дугъан табиаътдин аннамиш`вал чав апІру ляхнариъра ачухъ шуйи. Гъвандин уста, харатчи уста, аваглугъ уста, электрик, моторист, диндин аьлим, шаир, писатель – мугъу варибдин дад гъабгну, кагъзиинси, уьмриъра яратмиш апІури гъахъну.

НЕФС ВА НАМУС

(Романдиан кІул)

Аьламатнан дакьикьа

*Дустранубсин юкІв ади вуш,
Гьелбетда, гьардаш ужу ву.*

(Чингиз Айтматов)

*Дуст мидисан, уьрхюз шулуш дилигди,
Гьидисунна – уьрх гьа, улин ниниси!*

Сумчрар духьну саб гьяфтайилан «Эйваз гьюра! Эйваз гьюра!» – кІури, хабар утІубчтуру...

Хябяхьдин вахт вуйи. Хюндинна кІардин лиж сабси хьубкьну, кючйириь инсанарин гьяракат абхьнайи. Эйваз наьнанди гьюраш, бегьем аьгью хьайизра, улихьинди гьярихьна рукайиз, рякьюн кьялаь Эйвазна Керим чиб-чпиин алахьуру. Саб дупну, тягьарсузди чаин алахьу Керимдин улари Эйваз дишлади аьхю гьалабалугьдик китру. Вагь, вагь Керим! Фу гьабхьну, гьаз мици? – дупну, Эйвазди Керим чан хабаь тІаьру. Керимдин улар Эйваздин улариь арсну, гаф-чІал адарди мурарин саб вахт шулу.

Гьаму Эйваздиз духнайи Жигьан Керимдин гаф кайир дайинхьа?! Эйвазна Керим чпира гьадмукьан чиб-чпиз гирамиди кидикьнайи дустар. Му ляхин апІуз Эйваздин кІулиь фици убшнийкІан? – кІури, чпин мал-кьарара кІваьлан дубшну, милин-тилин хьлигури мурариз инсанари тамаша апІуз хьюгью. Гьамци тяжубди чпиин илтІишурайи жямьяат гьяркью Эйваз шаклу шулу. «Фу вушра, мушваь саб хьави ляхин дубхьна. Белки, йиз абйир-бабари му Керимдин кІвак йивруб дапІнашул гьа!» – дупну, Эйвазди, Керим, гьюниан дидисну, тІурчтуру.

– Керим! Керим! Фу гьабхьну, Керим? – Керим чавра Эйваздиин илчІихну. Гьаму гьялатнаь Эйваздикан хабар гьабши Ильясра мушв`ина гьядяхьюру.

Гьаму гьалабалугьдик кахьнайи Эйваздикан Ильясдизра хабар шулу.

– Гьеле хулаз рукайиз, кючйириь, халкьарин улихь уву гьапІрайир вува, ахмакь, – кІури, ургьри-кургьри Ильясди му хулаз хьади гьягьюру.

Эйваздин улар, маш гьябкью Перина Шагьум мугь`ин алархьуру. Магьихалумра, начу-гучІбу гьирагьдилан хьлигури дийигьнайи. Хьа Жигьан кІуруш, арайиз удудучІври, чав гьахи исккан хулан кьялаь гьах гьаширси дийигьнайи.

Ужи-харжи Эйваздизра йишв улупну, мурар сикин шулу. Гьарганси Юсуфра марцакк кусриин дусу. Мугьаз Эйвазди хьди жюрбежюр ихтилатар апІуз ккун шулу. Амма кІвак гьалабалугь кабхьнайи Эйваздин ибариь сабра убчІврадайи. Дишлади чан бабаз уларин ишарара дапІну, му чІатинди удучІуру.

Хянаккинди удучІву Эйваз, накьвдиь ивну адагьурси, хуйиригь гьяхьну ккучІвукьурси, умбрарианзина удучІурайи Казимдиин алахьуру. Мугь`ин али гьял гьябкьиган, Эйваздиан «Яь!» – тадабхьуру ва бабахьинди лигури, кІуру:

– Я дада! Му бай гьапІрур ву, му фуж ву?

– Му ихь Шерифдин бай Казим даринхьа, жан бай.

– Хьа мугьаз гьапІну, мурарин баб имдарин?

– Ими, вушра чан чвуччву адагъну духна. Му ухдихъанмина ихъ хулаъ учу уърхюрайир вуйич.

– Уърхюрайир гъамци шулин? Уву фу кІурайир вува? Аллагъди завариан гъван абхъурчвуз, залумар. Язухъкъан дубхъну ккундарин?

– Я жан бай, узугъапІза, узхъан гъапІуз шулу? Гъамрар вари яв абайин тахсрар ву. Гъадму Зейнабра чан хулхъан-йишвхъан, гъаму чан балхъан гъапІурра гъаму яв аба ву. Зейнаб чаз хурза кІури, уьмур чІур гъапІнуки, касибарин, – кІури, Перийи чан улар марцц апІуз хъюгъю. Эйваздира чан убцурайи юкІв, айвандиккин-ди удучІвурайи Казимдилан илчІихну, яваш апІуз хъюгъю.

Гъамрар нашдикІа кІури, хъялра дуфну хул`ан утІурччву Ил`ясди:

– Учугъиспиккди имдарнуз, урсаригъ гъяхъбиинди гъамус увканна урус духънайин? – кІури, Эйваз хъана, хъжагъури, хулаз хъади гъюру.

... Гъаму агъвалат, малар-кІулар сикин апІалан къяляхъ, адмйир хуларихъ учІврайи вахтна шулайиб вуйи. Гъеле къандиси булагъдилан гъюру шубар, цийи швушвар ули уърхюри, гюм`ин жигъиларра дийигъну имийи.

Шагъум Жигъандихъна душну, му ккарцуз чалишмиш духънайи.

Хизандин хулаъ, зиихъинди унчІвикк кусриин дуснайи Эйваздиз Жигъандикан хабар шулу. Му, битІру гъивурси, али йишвлан гъедергну, хул`ан утІурччвур, ва, архъну, исккан хулаъ аийи Жигъан, хил дибисну хъчІюхюри, хизандин хулаз хъади гъюру. Улар марцц апІури, эйвандикк дийигъну имбу Казимра хъади гъафи мугъу къюридра, чиб-чпик китІнайидарси, хулан къял`ин дерккру ва, кІваъ хиялкъана адруси, марцакк кусриин, лик ликрихъ хъипну дуснайи Юсуфдиз улупури, Эйвазди кІуру:

– Мурар гъапІрудар вуяв, адаш? Фуну базариан гъадагъну духнайи малар вуяв?

– Йиз гъучдиз, йиз гъучдиз! – кІури, Юсуфди кІвантІарикканси аьлхъюб апІуру.

– Ваъ гъа! Узугъаврихъ ахърадарзу. Мурар наан айидар вуяв? Му инсан ву, базариан гъадабгъну дубхънайи мал дар, – кІури, Эйвазди Жигъан улупуру.

– Ич уьмур гъаз убгурачва? Учвугъ мална девлет гизаф аш, гъагъму НитІарикк нир`ин гъяд дивра, кюмек апІинай. Гъаккму ЧІирихъ Хункруси, халкъ бадали сабркъ апІинай, рягъ апІинай. Гъаму яв йитим ву, – кІуру мугъу, Казим улупури. – Гъамгъуин чадрайикан дибирхнукъан саб ккуртт алабхъ.

– Улариян ибчрияв, угъраш! – дупну, саб-швнубан али йишв`ин ккидикъури, Юсуф дусру. – Гъайиф узугъизигу зегъметаркъан, гъаму уву бай ву кІури, увугъ хал-йишв, мал– девлетра сатІи дапІназа гъа, гъайиф, гъайиф!

– Девлетар, – кІуру Эйвазди, убцуру амкІ убчІврайи уларра марцц апІури, – ули нивгъарихъ халкъдихъан гъадагъдар вуяв. Швнур-сар велед, гъаму Казимси, чан бабахъ мягърум апІури, уч гъапІдар вуяв, гъаму Казимдин абайихъан тадабгъу Раси багъси сатІи дапІнайидар вуяв.

Чав чан абайихъди Раси багъдихъ апІури гъаши ихтилатар кІваин духъну уьцІюкъю Казим чІатинди удучІву.

– Гъаму угъраш, чаз рубкърубра тувну, гъамлин марцц апІин! Ккундарзуз сарун мугъкан гъабши чевалра, – дупну, Ильясди Юсуф, гъюнариан дидисну, гъитІиккуру.

«Эйваз дуфна!» – кІури, гъеебхъу ва мурарин гъалмагъларикан хабар гъабхъи гъуни-гъуншйир, чвйир-мирасарра гъюри, илтІишуз хъюгъю. Са-сарди гъюри, мурар аийи халра абцІрайи.

ИлтIишнаидаригъянмина гъафи Аьрифди Эйваздин машнаъ, саб улхуб ра-хубра даршиди, тфу абтIру. Вари чаин алжагъури гъаркью ва чан абайинна бабан улихь ккуникъандар пуз, апIуз кIулиъ удрубшрайи Эйваз саб гъялнинди илцикъу.

Мугъан, варидадилан илдицури ацIрайи улари, гъюбалачин дюдникк йишвси, силбари аьри адаурайи гарцIлари, ккиркъри чIюркьюз хъюгью яркью гъюнари, варидадин кIвак гъялак'вал кипу ва хулан къял'ин вари рюгъяр гъушдарси дийигъу.

– Я адаш! Уву фтин хлиъ аьжуз духъну дийигънава? – кIуру Ильясди, Юсуфдин гъюниан дидисну. Мушваъ къямпIар адаънайин, дарш фу хабар ву? Гъаму яв гъучи гъамлин марцц гъаз апIудара?

Эйваздин маш швнуб жюрейинди дигиш хъуз хъюбгью.

Му, кьюлаз ккибкIнайи гатуси, чав-чаз чIиргури, аьхир гатIархъну, чухтайин рижвининди чан улар марцц апIури хулан къял'ин дийигънайи чан баб'ин алархъуру. Бабанна балин чиб-чпилан илчIихну, саб хайлин вахт гъабши.

Имбудари чIалра кIурадайи. Шагъум, гъацира му йигъ улубкъруб аьгьюди айир, жилариин ктидисри, гъаци гъаму хуларий уьрхнайи.

Аьхирки, баб деетну, Эйвазди, хулан къял'ин дийигъну, кIуру:

– Узу сарун гъацира жара дапIначва! Йиз багъри бабхъан, гъахи ватандихъан узу мягърум апIурачва. Учву узуз тувру мална девлетра вари халкъдинуб ву. Белки, дидин эйсивалра халкъди апIур. Узуз ккуниб ялгъуз саб къалам ву. Мура, гъелелиг, узхъан уьхьюз удукъури ими, – дупну, мугъу чан гъултхиккан къалам ккадабгъну улупуру. Сабсана узуз рубкъруб, узу гъабхидиза, – дупну, шалайи гъабхурайи пъэлин шюхъси, Жигъанра хъчIюхюри, Эйваз хул'ан утIурччуру.

Му дисуз ккунди айидарси, хиларра гъачIарккну ишури къяляхъ хъергнайи бабан, Шагъумдин ва имбу хулар-гъаятар ацIнайи инсанарин улариккан ккудургу.

Мурар наанди гъушнушра аьгью дархъиди, гъацIари – заансина гъушну, гъацIарисана – гъушундар, кIури, гюмиин гъуландарра суракънаъ имийи.

Юсуфна Ильяс, Аьриф, яни мурарин имбу кьюрид чвийр, хизан-кюлфет чIатиндикъанна удудучIвди, вари хулаъ имийи.

– Му угърашлин ушв чан хпир гъахуз ккунди рябгъюрайиб вуйиштIан, – кIури, беле кIамай кадиси улхури, Юсуф чан йишв'ин марцакк кусрин дусу.

– Гъадмура дугъан чан намуссузвал ву сарун, дарш ухъу дугъаз чан хпир махан кIурайинхъа? – гъапи, раккнарин мурччваз гъюн йивну дийигънайи Ильясдира.

Хпарикан сарун мулхан, мурар гъацира чпи эл илмиди гъахар духънайи. Ильясра мурариз алжагъури, тягънийир йивури, фици-вушра мурарра ккебехъну гъузру.

Эйваз, дугъриданна, Жигъанра хъади Герейлин хулаъ адаркнайи. Му ляхни, чIатинди удудучIври чпин гъазмайин унчIвхъан Юсуфдин хул'ин али гъалмагъалихъ хъпекъури, лигури дийигънайи Герейлин хизан-кюлфетаринна кIвак гъалабалугъвал кипнайи.

Жигъанра хъади чпин хулаъ архъу Эйваз гъаркьюбси, мурар, али йишв'ин дийигъну имиди, русвагъ гъаши.

Эйваз, саб артухъ гъаракатвалра ктарди, марцаккинди ккудучIвну дусу, ва мураризра дусбан теклиф гъапIу. Жигъанра, чан кIулихъ хъайи лизи ягълухъихъди машра илибкну, хулан къял'ин ккуразаси дийигънайир, Эйвазди хил дибисну чан гъвалахъ дитру. Арччулну хли йишв улупури, Керимдизра чан гъвалахъ деъбан теклиф апIуру.

Герейлинна кІваан гъягъюз хъюгъю хиялари, мугъан маш кумруси диркъи гъапІу. Гагъ мугъу, чпикан апІурайиб рихшанд вушул кІури, гагъсана му Жигъандин кІуллан чан бализ хатІа апІуз ккунди айир ву, кІури, чІалра пуз даршули, мугъу Эйваздин машнаан чешне адабгъуз хъюгъю.

– Герей дайи, – кІуру мугъан гъялнакан хабар гъабши Эйвазди, ичв терефнаан узухъна вуйи шикаят фукІара аш, йипай.

– Жан бай, – кІуру Керимдин дада Магъперийи Эйваздиз. Гъит гъадму жвуван велед йиз гъвалахъ гъузри. Учвуз Аллагъди ужувлар-бахтар тувричвуз, жан бай, – кІури, Магъпери сефилди Эйваздиз ккарагуз хъюгъю.

– Магъпери баб! Керим сар явур дар, ихъур ву. Керим базариан масу гъадагъу дуст дариз, я думу масура тувуз шлур дар. Учуз ккуниб ичв терефнаан гъялалвал ву ва разивалиинди учу рякъ ин апІуб ву. Учү, жигъилар, ичв гъялалвалихъ та-марзу вуча, Магъпери баб. Багъишламиш апІинай, къабир, бицІир, жигъил, саил дарпиди, гъарсарихъ аьжал-йикІувал хъайиб ву. Му жини ляхин дар, я кІул ккадабгъуз шлубра дар. Учү сабси гъаму жилиин уьмур хъапІидича, ИншаАллагъ. Аьхиратдиъра учу сар-сарихъан жара дарапІри Аллагъди – гъаму дюабра, ичв терефнаан учуз бахиш апІинай. Керимдин ляхнарра ухъуз ккуниси шула. Кагъазра дибикинайза, ухди хъуркъ, къан мапІан, – кІури. Гъамусра къан дар, вари ихъ хлиъ айи ляхнар ву. Учү душну ккунду, Магъпери баб. Гъаму гъуншдиин алди ухъу чиб-чпин гъавриъ шулдарш, зурба ляхин ву. Инсанди йигъан швнуб жюре палат алабхъури, заьлан вуйи чан къамат дигиш апІур, амма инсандин юкІв думукъан рягъятди дигиш шлуб дар. Узу Керимдин гъайгъушнаъ аза. ИншаАллагъ вари ляхнар дюз хъиди...

– Я жан бай Эйваз! Керимдин фу ляхнар ву дюз шулайдар? Гъамциб гъюбгъю дюн'йиъ учуз айи сар велед закур фици шулуш шлиз аьгъя?!

– Аьжалихъна учу рукъури гъашиш, думу сифте узу ктабгъарза, Магъпери баб, ужвалар-бахтарихъна багахъ шулайи арайиъ йиз улихъ Керим хъиди, дурар сифте гъамгъу дадмиш апІиди. Ав гъаму чав айи заводдиъ агъзариинди инсанар лихура. Гъадарин арайиъра Керимди аьхю гъюрматлу йишв дибисна. Гъамус Керим чав лихурайи гъадму мебелин цехдин начальник вуди тьйинна дапІну ккудубкІна. Ихъ бицІи Табасаран халкъдиан гъамцир кас удучІвубра ихъ аьхю хъуркъувал даринхъа?

– Хъа уву фу ляхин апІурава, Эйваз? – суал тувру гъвалахъ дийигънайи Герейли.

– Узу урхураза, Герей дайи, ва гъадму заводдиъ ужуб-харжиб ахтармиш апІури, гъайгъу зигурайи юристра вуза. Душваъ ухъуз даккни ляхин апІрур вая апІуз шлу сар касра адар. Вари ихъ хлиъ айи ляхнар ву.

– Учү Аллагъдиинна аманат ишричву, жан баяр. Ужуб рякъ ибшричвуз. Къадар-къисматар ву, жан бай Эйваз. Му Жигъанра гизаф къабулди вуйи риш вуйиз гъа, йиз терефнаан ядигар ибшривуз, жан швушв, – дупну, Магъперийи саб уьру кюкйир кади, цІимцІлар хъайи лизи шал Жигъандин гардандиан ибиржну, чавра мугъан хилариз тамана апІуру.

Чиб-чпилан илчІихну жара апІуз даршулайи Жигъандина Умсиятди хулаъ аьхюди гъинкІарин сес ипнайи.

– Явашай, явашай, йиз баяр! Ичв гъинкІар гъитай. КІван фярягъвал инсандин аьхю бахт ву. Гъатму аьхю Урусиятариъ айикъан халкъар вари гъамцдар ву. Дугъри касдиз наан вушра йишв а. Ухъуз айи уларра къюбтІан дар. Мурар гъаммишан

ттархъну, сабси лигури шулу. Эйвазна Керимра гъи бицIи баяр дар. Мурар кьюрид сар-сарин гъавриъ ади гъузиш, асланаринра мурарик ктрабхъур.

– Адаш! Дада! – кIуру Керимди, сар саб гъючIакк, сар саб гъючIакк ккаъну. – Ичв гъялалвалихъ узу мюгътаж вуза, темин апIинай. Умсият! – кIуру мугъу, чан гъючIаккнасира ккаъну, – бицIи адашиз кагъзар дикIури апIин, дадиз кюмекар апIури гъуз, адашиз кми-кмиди марцци-таза чай туври, темин апIури гъуз...

Мурар ули уърхюри, гюмиин дийигъну имбударин улариккан Герейлин хул'ан удучIву му шубуб гъаранту, заансина мучIушнаъди Раси дерейизди рякъюу учIвну, ккудургу...

Йишв мурарин рякъ'ина гизаф кIарувалиинди удубчIвнайи. Му шубур рякъюн юлдшарин мухриъ, гъарурин жа-жара хиялари убцру апIурайи кIван ялав илбицуз хъюбгъю. КIул асизди архнаъ абхъу штукси, Эйваздик гъяракат кабхъу. Мугъан кьяляхъ хъайи Жигъан кIуруш, жанаврин кIер кабсну гучIбаан дидихъ хъергну гъябгъюрайи, халис агълижси рякъюрайи.

Зав'ин дифран кьюкькъана алдайи, амма мурарин улихъ гъабхърайи мучIу Раси дере гъич инсандин фикрихъан дабтIуз даршлу аьхир адрубси рякъюуйи. Арччулну гъвалхъанси, Дюшиъ багълариан шлин-вуш пажан улихъ убгурайи цIин акв, завуъ айи хядаригъан гъядябхъну, рабчIури дабхънайибси рякъюуйи. Ара-арайик завкан кдахъурайи хядар чпи кIуруш, мурарин гъягъюрайи рякъ улупбан бадали кархърайи келбтарси гъугъужвуйи. Завар-жиларин арайиъ мурариз саб тягъяр рякъюрайи акувал – анжагъ кафари терефнаан кьиблайихъинди, кьючли-ра дубхъну завун кьялаъ гъачIабккнайи завун аку «Никкдин рякъ» рякъ вуйи.

Гъамциб дарвалиъ ахънайи Жигъандиз, мучIу зав'ан рабчIури рапрапар апIури ургурайикъан хядар, чаина саб бала апIуз ккунди, чпиин аьлхъюрайидарси шуйи.

Ара-арайик кьяляхъ дийигъури, хъана жаргъури чпихъ хъуркьри гъюрайи Керимдикан Эйваздиз гъеле хабар айи гъялсибра дайи. Жигъанди му гъар кьяляхъ дийигъкъан хъутIурччвну гъергну, кIури фикир апIуйи. Хъа Керим чав ликриин алибди инжиг апIурайир вуйи. Гъич макIан, му касибра хулаъ Эйвазди хъан мюгълет даршиди, гъаци ярамчугъди алабхъу шаламдин ибарар кудутIну, гъаму ижми апIурайир вуйиштIан.

Мурарин ликарин сес гъеебхъган бахчйириъ айи хуйирин гъямпарира мурар заансина Раси гъярихъинди рякъ'ин гъапIу. Йишван мучIувалиан фукIара дярйабкърайи мурар, гъяркан кдучIвру йишв дярйабкъри, асина-заина ккажагъуз хъюгъю. Аьхирки Эйваз саб йишвлан тинди ктIурччвuru, ва, кьяляхъинди илтIикIну, Керимдиз гъарай апIуру:

– Жигъандин хил бис-гъа, Керим: дугъхъан ктIурччвуз хъибдар, ихтият апIинай.

Мурарихъан чпи-чпин хилар дисузра шули айинхъа? Рякъюу учIвхъанмина Эйвазди гъапIу гафари Керимдинна Жигъандин юкIв артухъдисира гъялак хъуз гъиту. Магъа, гатIархъу Жигъандин лик гъирагъдиз рубкъурдар. Му кьяляхъинди лакI гъашир, йирфарихъди штун кьялазди алдаку.

– Агъ, Керим, ягъалмиш гъашида, – дупну, кьяляхъ хътIурччву Эйвазди Жигъан гъяр'ан уьчIюгъюру.

Керимдиан элра адабхъурдайи. Чан юкIв гъурдаъ дибисну дебккуз ккунди даршулайирси, му гукIни хъуз хъюгъю.

«А-гъа, – кIуру мугъу чав-чакди, – узккан инжиг хъпан бадали му хъана аьхю далил гъабхъундаринхъа Эйваздиз; Белки мугъаз чан хпир гъяриъ, штуъ ахъуб узкандира рякъюу мумкин ву».

Штуъ ахъу Жигъандин ккуртдин канчIар саб тягъяр кючIюкьну, марцц дапIну, мурар хъана заансина рякьюъ учIву.

Чан юлдшарин кIван хияларикан Эйваздиз аьгъяйи. Амма мугъаз мурар ккар-цру мумкинвалра адайи. Му шубриддикан варитIанна аьхю дерд-агъли вуйи. Йи-сирси, чан инсафсуз абийрин хлиъ ахъну, уьмрихъан шулайи Казим, йивну гъакIи мугъан аба, чан чвуччву адагъну духнайи мугъан баб – гъамрар вари чан абайин-на чвуччвун фигълар вуйибдикан хабар дубхънайи мугъаз, гъеле чав гъапIуз ккаш, чпи наанди гъягъюраш, бегъем хабар адайи. Улихъди гъягъюрайи Эйвазди апIу-райи гъамцдар жюрбежюр фикрар, къяляхъди гъюрайи Жигъандиан утIубччву гъарайну къатI апIуру. Лигуруш, мурарин зиихъ, гъяжибугъдайиъ архънайи угъ-рийир, силар, апIури «гъюнцI», чпизра ЖигъандизтIанна гучI дубхъну, гъютIур-ччвну гъерграйи.

Жигъандин юкIв алдатмиш апIбан бадали, Эйваз учв аьхю гъя-гъя йивну гъяаьлхъю.

– Уву къяляхъди гъач, Керим. Жигъан гъит ихъ къяляъ ишри, – гъапи, рякьюъ учIву Эйвазди. Амма къяляъ дарди, жиларий учIвишра, Жигъандикан гукIнишин дубградайи. Заълан къяши палтари, айтIан кIван гурпари му аьжуз дапIнайи. Ил-лагъки чпин улихъ гъахърайи багахъ гъарзариан рахурайи жанаврарин хяви ву-цI-вуцIари мугъан кIул убччвурайи. Хъа, чпи гъягъюрайи рякъ имбубсана мучIу дапIну дийигънайи хифран гъараригъян рахурайи гуганайин сесну кIуруш, мугъ-ан юкIв мукъ`ан идипурайи. Мурарин арччулну гъвалахъди хътIибкIури рабху-ри гъябгъюрайи гъарин люкьлюкьярин сефил сесну, мушвгъян-тушвгъян рахури айи цIарцIарин, къямкъарин мукъмари гъяйран дапIну ккуни йишваъ, му аьжуз апIурайи. Мугъаз гъамциб мучIу йишвандин табиаът, сарун сабанна ригъ дупну аку хъуз ккимдрубси гъугъубжвурайи. Чахъди илбицури заан исина гъябгъюрайи гъаму гъарин шид Жигъандиз, чан язухъшнаан мурмрар апIури, чахъди улхура-йибси шулайи.

«Ухъу ихъ дагълариан, ватанариан къяляхъ дяргъюзди адахъура», – кIуру му-гъу чан фикриан штуз. – Фици уву ГурчIлак, Гъергик машарихъан уьбхюз шула-дарш, белки узур яв хабахъна гъадагъара... Гъит, гъюлерикк балугъаризкъан узу саб шейъ вуйибдикан хабар ибшри.

Ав, гъамци Жигъандин чан гележегдикан вуйи умудар къатI духънайи. Мугъ-ахъди гъябгъюрайи гъарин шукан саб цIадал вушра, гъар фици хънура, дифари гъюлериан бисури хъана дагълариз ккадабгъиди. Амма мугъаз чан уьмур, къяляхъ дяргъюзди, гъарин тазрулан алдабхъу кIажси рябкъюрайи.

Мурар гъамци, гъарур чан кIваъ ахънайикъан къутIкъли хияларихъди женгнаъ имиди, ярквран гур`ина удучIвуру.

Магъа, Каспий гъюлиан, швур гъудубшву гъяжибугъдайин баклукси, вазра итIибгъну мурариз тамаша апIуз хъюбгъю. Вазли чахъанмина гъюл вуйибси, чан аквну лизи чарчар ккирчну, чаз рякъ дапIнайибси рябкъюрайи. Гъавайинна гъад-мукъан лалвалла айики, гъятта гъюлихъантина кчIюкьюри, рачIурайи улариси аквар туври гъябгъюрайи поезд уччвуди аьгъю шуйи. Меркклилан жабгъурайи гъяйвнин ликаринси тахърахъарин, рабхурайи жердранси мугъар, уьйттарин сес гъеле ярквран гур`ина ебхъуйи.

Милан-тинди ушвтар хъирчри дихар апIурайиси, гагъ-гагъ ишури гъарайнакк ккайи бицIиринси, ярквраъ атIабгнайикъан гъар жюрейин ничхрарин аьжайиб се-серира кIвак фициб-вуш саб гъиидарувал кипуйи. Кафари терефназди за дубхъ-

найи ярквран таблин машар, вазлин аквнахь, мяргъ-мяргъди, пеленгдин гъваларси, кIакIар кIуруш утIуснайи девдин юкъярси рякьюйи. Гъамци вазлин аквнахь алдатмиш духънайи мурарин уларихь, ярквран далдайиансина чпи душну ккуни рякъ, аьхир адрубси, чпи гележегдикан апIурайи хияларси, юкIв инжик апIру дарвалси гъабхърайи.

ЧIал аьгъдру гъайванатарси гаф-чIал адарди, кIулар ирхну заан исина гъягъю-райидарин улихь хъайи Эйваз саб дупну крихмиш гъаши. Мугъ`ан «Яъ!» тадабхъу ва чан къяляхь хъайидарин улихь, гъарин къабучси, дийигъу. Мурарин кIул`ина ва рякьюн къял`инна гъванар, кIекIлар, гакIвларин къатIар гъюз хъюгъю. Мурариз гучI гъабши, илагъки тIубкIуз гъязурди айибси юкIв ибккнайи Жигъан Эйваздин алархъу. Эйваздира тапанчйир адагъну, наанди-вуш люлейиан цIа идипу.

Ярквраъ атIабгу тапанчийин сеснахъди рякьюн заъхъан чIакъракъарин, гъургъарин сес артухь хъуз хъюбгъю. Му швеьдин гъарай-аьхирзаман вуйи. Му юлчйириинна тепелмиш шулу. Мидкан хабар гъабши Эйвазди, «Гъавай, ккудуб-кIну гъаму гъаригъ гъючIвай», – кIури, чан юлдшарик гъяракат кипу, ва мурар рякьюн кIанакк ккайи саб аьхю мухъан гъаригъ гъядакуру. Гъациб гъюжум швеьди му гъар`ина апIуз хъюгънийики, хиял апIарва мина гъюрайи гъванар, гакIвларин къатIар йицIуб швеьдин бацаригъян гъюра. Тапанчийин сеснаканна хъял дуфнайи швеь, гъарай, чIигъ, чIакъракъ кIул`инди, гъаму гъар марцци хътIюбкъюз ккунди айибси, рабхури гъюз хъюбгъю. Мидин гъюжмикан чиб уьрхру чара мурариз анжагъ гъаму аьхю гъарин къаблихь гъитIикIубтIан адайи.

– ГучI мапIанай-гъа, – чIигъ апIуру Эйвазди. Гужниинди чав адагъурайидарси гъаригъ гъядакурайи чан юлдшариз. – ЮкIв хил`ан миидипанай, швеьдихъан ухъуз саб фукIара апIуз хъибдар.

Саб бицIи манзилиъ швеьдин сес дих имдарди яваш гъабхъи. Магъа мидин рабхури чIушшарин сес гъарин къабликканси ебхъуз хъюбгъю. Эйваздизра швеь чан кIанаккинди ккудубчIури гъябкъю, амма му гъялак гъашдар. Мугъу сабурлувалиинди чан йирхъубан йивру гурдар айи тапанчйир адагъуру ва саб-сабдихъди чахъна рубкъурайи швеьдин унтI`ина диш гъапIу.

Заина ккудубчIузуз ккунди му гизаф элешмиш гъабши, амма мидин бацаригъян гъарин къаб гъядябхъю.

«Эгъ, аьжали хъапIну йиз улихъна алдабхъу мердимазар! – кIуру Эйвазди, аьхюди ухътра алдабхъну. – Гъамус яв бацарикк ккахъну ккучIвукъюзра имийинхъа му аьжюзариз! Аьхюди «пIялтI» дапIну жилиъ йивну гъутIубкIубдисе сес гъапIу швеьдикан Эйвазди фикрар апIуру: «Инсандин бажарагълувализ лиг гъа. Инсандин хлиъ аьжуз дару гъич саб шейъра адаршул. Амма гъайиф.... Инсанди чан душманвал, инсаф адрувал инсандизра улупура...»

– ГъюдучIвай, Керим, гъюдучIвай! Ихтиятди гъа! Сарун ухъуз гучI имдар. Ухъухъди вуйи чан севдера тамам дапIну, ккуму архаин гъабхъи гъял ву.

Эйваздин гъаму гафариин гъайран шулашра, Жигъандикан халис гъарин къаблиин алабснайи мант дубхънайи. Фици вушра мурар, гъаригъ гъимиди чпин гукI-нишинна яваш дапIну, гъюдучIвуру.

Гъарин кIаннакк чав чаз ккарабхури, амма рабшвру гъял аламдарди дабхънайи швеьдихъан, улла къяляхь йивури, тядивалла ккабхънайи Жигъанна къялаъ итну, мурар хъана рякьюъ учIвру.

Гъамци саб тереф дибисну ярквраансина адахъдар Бабаларикк дугундиз кдахъуру.

Мурарин кІван дарваликан хабарра адру ваз гьеле чан кІул улупайизра Шалбу-уз дагъларигъ жин хьуз ва марцциди чан кІул ккадабгъуз гъяракатнаъ айи. Милин-тилин сирнар ккахъри цІару шулайи мидин акв, Жигъандиз чан «миж кимдарди дубграйиз» кІурайи уьмуртІанна гъяйиф шулайи.

Мурар, гъарур чав-чакди дерди гъял апІури, рякъ-хул дарди, гъаци машарикан, рижун зазаригъян рякъ ккадапІури гъягъюрайи.

Саб ичІаъ мучІу рукаригъян гъюдучІурайи арайиъ «Я дада!» дупну Жигъандиан гъарай адабхъуру. ГатІархъурин ликаригъ рижун азун къабра гъябхъну му алдакуру. Фу вушра дрябхърайидар ис алахъну лигуруш, Жигъандин ликрикк ккабхъу гъютІрахъим, апІури «чІушшш», цІикІв дубхъну дабхънайи.

«Агъ, баркаван, увузра фукъан гучІ гъабхънийкІан», – дупну, Эйвазди му рякъюн гъирагъдихъинди ликри илдибгъу, ва – «битІрахъан гучІ гъабшир, шардихъанна гьергру» кІуруси, гъамус уву гъамдихъанна гьерграна, Жигъан? – кІури мугъу зарафат гъапІу.

Аквнан ахсрар ккиври мурар Билижийин вокзликкна хъуркъу. Мушваъ, мучІу-валиан гьеле бегъем фу-вушра аннамиш апІуз даршули, вагъунар хъитІри-хъдучури, хъамп-чярхъ, поезддира пуфар-чІушар, ара-арайик зегъле гъябгърусдар уйттар апІури, гъарай абхънийи. Жигъандин кІваъ абхънайикъан къурхулувал анжагъ гъамус чан улихъ гъабхърайи аьламатну идипуз хъюгъю. Яни, «чан ликар илитІну ултІубкъурайиган, ясана чав убккурайиган чарвайин жанавар кІваълан гъябгъюру», кІуруганси, мугъан кІваъ ахънайикъан, чав инжик апІурайи къутІкъли фикрариз сарун мухриъ йишв гъубзрадайи.

Сарун мугъаз чан жан гъадабгъру аьхиримжи йишв`инна чав дурукънайибси шулу.

Яваш-явашди йигъра мялум гъабши. Милин-тилин са-сарди гъюдучІури вокзлин улихъ адмйирра рякъюз хъюгъю. Гизаф аьшкълувалиинди сар дишагълийи вокзлин улихъ йишв ичІибкурайи. КІвантІаригъян мурмарра апІури, рахури-рахури му дишагъли мурарин багахъ иликІу. Гъялариз гъилигиган, му халис дагълу мусурман дишагъли вуйиб аьгъю шуйи. Амма чан ярхи кІару кушар къайдасузди, ул`ан идирчнайидарси рякъюйи. Жандиинра жиларинубсиб жикъи шалварна футболкатІан алдайи – яни я жилижвуваз, ясана дишагълийиз ухшарвал мугъак рябкъюрадайи. Мурглин рижвра жилиъ удубкъну, арччулну гъюнна хъипнуси му дийигъу ва, кІулла илибхну, аьжайиб гъялнинди ва такабурвалиинди, зат улар алдадагъри Жигъандиз лигури дийигъу. Жигъанна, лик-хилкъана аьгъю даршули, кІуллан илбижну битав дубхънайи диркъи дюгюр шали халис нагъларик кади шлу ккуразаси дерккнайи. Эйвазна Керимра фиткан-вуш апІурайи фикрари гъухдарси, али йишв`ин гъаму дишагълийиз лигури дийигъу. Му дишагълийин гвачІниндин уьру ахсрари арцІнайи укІу уларра Жигъандин ягълишин ебцурайидарси, ликрилан кІул`ина лихуз хъюгъю. Мугъан цІару бицІи ягълухъиккан ккутІурччури гъавайиъ уьрхнайи кушари, тил-тилди ергури, уйинар апІурайи. Гъамцдариинди му дишагълийи Жигъандин улихъ фурс апІурайиси вуйи. Ав, дугъриданна Эйвазди гъациб фикирра апІура. Чара вуш, мугъаз чан юлдшарин усалваликан саризра хабар дубхъну ккундайи. Эйваз, ухди гъякъна-нягъякъ жара апІуз удукъру, гучІ-нач адарди, ккуни йишв`ин апІру гафнан устад вуйи. Мугъу, гъачІаккну ис алахънуси, ихтиятди му дишагълийиз кІуру:

– Багъишламиш апІин, эй гирами вуйир! Му инсан ву. Му халис увусир инсан ву. Мушваъ гъич саб фукІара аьжайиб хъпан ляхин адар. Му яв, вая имбурин

йисир дар. Му, швнур-сар кас кІван мурадариҳъ мягърум гъапІу, гъагъи деври гъа-
харгу саил ву. Увуз яв ляхин давам апІувал, учузра ич ляхниз лигуб ужу ву.

Гъюдлиди, гиран ктапІуз гъайифдиси, вушра тягъна кадиси Эйвазди гъапІу
гъаму гафари му дишагъли саб хайлинди начан гъапІу. Фу-вуш пуз ккунди айирси
мугъу чан аьлхъюб кайи кІвантІар гъерешву, амма, чан машназ уърувал гъада-
бгъу му, гъудучІвну гъушу. Эйваз, чавра заинаси айи штун крандиккна душну,
чан машар-хилар жикІуз хъюгъю. Сифте мугъаз чан амкІун дубхънайи кІулин,
жандин марццишинра апІуз ккун гъабши. Яни, чан солдатвалин пенжкин дюг-
мийирра ктахъуз хъюгъю. Хъа Керимдин али гъялназ, башкІул-башкІул дубхъну
уларилансина алабхънайи мугъан ругъу марччлин бачкІиз лигури му дийигъу. Ке-
римдин гарцІларилансина ахмиш шулайи кьалу амкІун цІадлариз, гъюдирин дав-
луси, чакан вуйибкъана аьгъю даршули, биркар алатІнайи мугъан хъайин чухдиз
лигури, Эйвазди фикир апІуру:

«Вагъ, мугъан улихъ йиз жандин марццишинра гъаз ву, му ляхин йизра кІван
такабурвал шуладаринхъа?»

Эйвазди му ляхниз къяляхъ гъизигу, ва «Учву ичв машар-хиларра дижикІну,
гъязур йихъай! Узу гъеле билетарин гъайгъу апІидиза» – дупну, му чан дюгмий-
ирра кахъри, вокзликкинди гъушу.

Жигъандин маш, дифариккан рябкъюз хъюбгъю ригъси, Керимдин улихъ ач-
миш гъабши, ва Керимди чан дижикІнайи машар бачкІихъди марцц апІури гъаб-
къю мугъ`ан гъарай адабхъуру:

– Керим, гъапІрава, ягълухъ хъимдарнухъ? Ма, гъаму йиз шалин пІипІнукъан
марцц апІин, – кІури, Жигъандик гъяракат кабхъу ва чан шалин пІипІ Керим-
дихъинди гъачІабккуру.

– Гъайгъу дар, Жигъан, – кІуру Керимди, – кьюбиб хиларира дибисну бачукІ
машнулан илтІибшурайир дийигъу. – Узу яв йисирвалихъ иту яв ягълухъихъан-
на, йиз юкІв мани апІру яв машнан перде узхъан жин апІурайи думу яв шалин
пІипІнахъан йиз машналан му кьакъниш алдапІуз даршулда! Гъибт, йиз къяряна
бачукІ ужу ву. Узуз гъилигу берк алабхъиш, гъаддииндира марцц апІарза...

– Керим, Керим – саб-швнубан текрар апІуру Жигъанди, гъирагъдиз улла йи-
вури, кказагну мугъан машназ, шалигъан уччвуди машра ачмиш апІури. – Керим,
багъишламиш апІин! Гъелелиг уву хътарди уьмур хаблан апІбан мурад кІваз дуф-
надариз, я гъювалра мумкин дар. Анжагъ Эйваз узухъна рукъувал гъюзлемиш апІу-
раза. Уьмрин юлдаш вуйиз дупну, думу узухъди саб шлу арайихъ узу дугъаз пуз
ккайи гафар аьгъ апІуз даршули кІулихъ утІукънайиз.

Жигъандин дерднанна ккунивалин аьшкънан цІа утІубччурайи машнулан
Керимдин улар алжагъуз хъюгъю ва гизаф, гъирагъ-бужагъдилан илбицури, аьхир
кюкдин къял бегелмиш дубхъну дубсру арфси, Жигъандин гъатІарццу псинчІин
хлинццарси рашвури ачмиш хъуз хъюгъю улчІвмарин гъацІна-гъацІ къялаь арсну
дийигъу. Мугъан чиг али лизи беълийирстар улариинди ва, цІа кубчІвну, штухъ
дахаргнайириси чІвуркъури-илтІишури дерккнайи чІилли кІвантІари Керимдин
юкІв чІвубгури хъдипІуз хъюгъю.

Гизаф вахтариланмина чиб-чпиз дяржърайи мурари гъамус ачухъди сар-са-
риз тамаши апІуз хъюгъю, ва чиб саб жара суфатназ дуфнайибра мурари гъисс
гъапІу.

Билетарра хлигъди Эйвазра хъуркъу. Магъа поездра Баку терефнаанди,
юкълантина адаршвну деетнайи дишагълийин кушарси, кумра хърибчури дуфну,

мурариз теклиф апІури дийибгъу. Убгури цІа утІубччурайи поезддин кандусиб турба гъябкъю Жигъандин кІваан швнуб жюрейин хиял гъягъюз хъюбгъю. «Му саягъниинди ич кьореддин уьмур уьбхъйиз, – кІуру мугъу чав чакди, – учу сар-сарик китІну, гъакму турбайиъ итнийиш хъана ужу вуйи. Гъаци гъапІнийиш, Эйваз-диканна рази шлийза...»

Гъамцдар гъагъи фикрарикк Жигъанна ккахъну имиди, мурар шубубпи вагъ-ундиъ, кІанакк полкйирийин дусну, сикин гъаши, ва поездра рякъюъ убчІву.

Эйвазди мурарихъди, «гаш гъабхъунчвуз, эргунчву?» – кІури, ихтилатар апІуз хъюгъю. Керимди мугъан гафариз «ав, ваъ» кІури, жикъиди жаваб туврайи. Хъа Жигъан, чІалра даркІури, кІул ибхну, жинидиси чан гъурцу ликарин гурдмарилан хил алдатури, саб лик диврубсиб йишв`ина кучІвну, дучІурхну дуснайи. Саб би-цІи арайилан наан-вуш поезд дебккубси, Эйваз чІатинди утІурччу ва, хлиъ саб чІукІар гъапІубсиб хулар айи гюмбера ади, дишла хъутІурччвну гъафи.

– Гъамдиинди саб тягъяр ичв гаш`валра кадапІай, рякъра гизаф ярхиб ву, ичв али йишвариин гъюн йивну, рягътвалра гъадабгъай, – дупну, Эйваз чав заан пол-кайиинна ккудучІвну дахъу.

Хъяхъдин уьлра дирипІди, йишван рякъюъди дуфнайидар вушра, мурарин улариз уьл рякъююрайинхъа. Керимна Жигъан сар-сарин гъаншариъ дусну, вагъундикан китІибгънайи уьл-шид дивру кьулийин алахънайи. Мурар, арабир цІиккандиси чиб-чпизра ккилигури, амма нивкІ алабхънайидарси кІулар ирхну утІугънайи. Хъана Эйваз чав, удучІвну, мурарин арайиъ гъаму чав гъабхи гюмбе дубкнуб дабхъу. Саб чІукІ гъадабгъну, Эйвазди чавра ипІуру ва мугъан теклифнак-кан кІул ккадабгъуз дарши мурарира гъарди саб тикисиб вушра гъипІу.

Мурарин улхъан минди-тинди гъягъюрайи вагъундин эйси ва имбудар, гагъ мурарин сефилвализ лигури, гагъсана Эйваздихъди саб жара чІалниинди улхури гъягъюрайи.

Чан юлдшар саб жюрейииндира ачмиш даршули гъяркъю Эйваздиз, мици чиб гъул`ан гъаз удучІвнаш, чан фикрар-ниятар фицдар вуш, ачмиш апІуз ккун шулу. Хъана фикир апІуру мугъу: «Мицира шуладар. Хъяхъдин уьлра дирипІди, йишван вахт-на, ярхла рякъюъди дуфнайи мурайиз чарасуз архаинвал лазим ву. Мици рякъ-хулиъ уьмрин важиблуб месэлийр гъял апІуз шлударра дар. Мушваъра швнуб жюрейин инсар а. Йиз ниятарин дюзди мурар гъавриъ даршиш, улхбарра ярхи шул...

Гъадабгъну хлиъди гъабхурайи дукІси, хърузури, Эйваздин гъурдсиб кІваан адахъури, рякъяриъ гъадаргъхъан, фикрар-хияларихъан гъеле мугъан мухур пчІу дубхънадайи. Зурба саб читин къурулуш айи шейъ дадабгъну, гъадму рас апІуз архаин йишв дибрихъри аьжюз шлу устасди, Эйваздира чаз саб халават йишв абгурайи. Гъамци Керимдин заин али полкайиин дахъу му Эйваз, дишлади чан аб-йир-бабарин, дурарин чІуру къайдйириккан вуйи дерди гъял апІбахъ хъахъу. Яни, кюгъне нагъларик кади шлу гъушарин, аждагъйирин шилнаъди саб гъуйдиансина урсну чаз таниш дару жара юрдариз адахъру игитси, Эйвазра чаз таниш вуйи, чаин улукъу дюшюшаригъди гъулаз адахъу.

Гъеле чавсир балин ужувларикан тІаьм дярйабкъю чан бабхъан фици жара гъахънуш, гъулаз гъюруган чаз рякъ`ин алахъу Керимдихъан чав Ил`яси фици гъадагънийиш, ва Казимдин уьмрин мучІувалра гъеле мугъан уларикк рякъю-райиси имийи.

КІуликк хиларра ккивну дахънайи Эйваздиан «яъ» тадабхъуру. НивкІ`ан уягъ гъаширси, му за гъаши. Керимна Жигъан мугъ`ин аьжайиб шулу, амма

мурарихъан Эйваз диндирмиш апІуз шулдар. Мурар хъана, чпин гъагъи духънайи кІулар эрхну, арайиъ айи кјулиин алахъу. Мурариланна ул илтІибкІну, Эйваз чан айиси сикин гъаши, ва хъана мугъан кятІ гъаши фикрарра уълдюгъюз хъюгъю:

– «Узу дюн`яйинна яратмиш апІбан мяна-метлеб фу гъабхънухъа йиз бабан, – магъа, чав-чакна фикрар апІуру мугъу. – Узу себеб вуди дугъу урчІуб вазли дюн`яйилан гъагъиди нефес гъадабгъна. Узу дугъаз дириди, пчІуди ликар алдагъури чан жигъил девран хъапІбаз манигъ`вал дапІназа. Ав, узу дугъан ифдин цІадал вуза. Шубуд йисандин арайиъ узу дугъан мухрилан никк убхъури, хаб`ин гъял апІури гъахъунза. Дугъу узуз, чан нивкІкан нивкІарра туври, чаз вафалу велед ишри дупну, узуз аку дюн`яйин уьмур тувна. Дугъу узу ккудучІвуз даршлу къадар байвалин буржнакк ккитна. Хъа набшдихъа бабан улихъ йиз байвалин вафалувал? Узу йиз вафалувалиинди дугъан улариан зилйирси илтІишнаи, уьмри гъучІурху цІаркъар арцІну ккуни йишваъ, узусир бай себеб духъну, дугъу чан жандик кимбу ламунвалра убхъури, кьутІкълина къялчІву гъабхъи шид, улариан ктІубццури, цІадларди адаура. Узусир бай чІивиди лицури имбу дюн`яйиз, думу гъабгъу меркклианси, урцуру нивгъариан лигура.

Себеб фу ву? Фуж ву му ляхнин тахсиркар? Узу вуйин, дарш йиз аба?

Ваъ, аба тахсиркар апІбиинди йиз кІулхъан юкІв рази апІуз хъибдар. Гъар жюрейин тахсарин эйсйирра узустар даринхъа? Гъирагъдилан узура фици рякъюруш, агъяйин? Инсанарин арайиъ гъюжат, душманвал, гъардиз учв дюзди рякъюри, чан нефс бадали шулайиб даринхъа? Фунуб гъякъ ву, фунуб нягъякъ? Гъаму къюб месэла гъял апІуз дархъи инсанра фицир шул?

Гъелелиг, узу гъавриъ ахънайибси, узу бахтавар вуза. Жанаври чан чирккв, халкъдин мал-марччлин кІару ликар ккирчри, тархан апІуру; чавси думу хюрчаkra капІру. Амма йиз таза, ккуниси мютІюгъ апІуз удукъру байвахт, йиз абайин къайдасуз кІалбарийъ абхъундар. Ав, гъаддиинди узу шад ва бахтаварра вуза. Амма, гъяйифки, нефс фу вуш, намус фу вуш аба гъаврикк ккауз уз`анна удукъундар. Узу гъаддиинди дугъан машнаъ уьзигъара вуза. Магъа, йиз байвалин мурадарихъ думу тамарзу шула. Дугъу узуз абавалра дапІнадар аьхир, гъаддиз узкан дугъаз байра хъидар. Ваъ, мура йиз намусну къабул апІру ляхин адар. Мура уз`инна дебккнайи чиркин нефсдин гъюкум ву.

Гъяйиф... Гъяйиф, бюркъюди убгурайи шаквси, аку цІин мурз алдарди, кьутІкъли кІару кум гъедебгури, йиз уьмур ккудубкІидикІан? Ваъ!!!

Магъа узу йиз абайихъ хъпекънийиш, сан ярхи рякъярийъ ахъурдайи. Узу Жигъандин жам вуза, кІури, Жигъандира йиз швушв духъназа, кІури, бабанна саб тягъяр кІвак архайинвалра кади, узу гъулаъ-хулаъ имиди шуйи.

Баладар. Пашманна дарза. Фукъан хайирлу ляхин гъабшиш, дидихъ гъадмукъан жафара зигуб алабхъуру. Гъит, йиз инжик дубхънайи кІван гурпари Керимдинна Жигъандин жандиъ яваш шулайи ифдикра гъяракат кипри. Гизафдарин кІван дугъри хиялариз рякъ аку апІбиинди, гъит, йиз мухур, шамси, кабхъну убгри. Жвуван кІван дуст бадали жвуван вафалувал улупидиза. Казимси, швнур-сар улдудури, гъяцІли апІурайи хъюттарин мукъаъ рижун зазар уржну цІа ипдиза. Файдасузди гъаз вухъа уьмур уьбхюри. Йиз бабу узуз тувнайи уьмурра саб ву, аьжалра, намуссузаризтІан текрар хъибдар. Ав, му месэла сариланна асиллу дару йиз кІул`инди вуйи гъиллигъарикан ву. Жакъварин душман жинюрг вуйибси, дидин душман ппазира айиб даринхъа?

Эй, тек саб ражну йиз хлиъ абхънайи текрар апІуз даршлу уьмур! ГьапІза! ГьапІза увкан, гьапІза? Метлебсузди, гьеле жилариин йиз шилра дархъиди, узу гьахурава. Наана? Аьжалихъна, даршиш гьакъ бадали вуйи женгнахъна?

Баладар! Гьадрарикан сабнуб ибшири – аьжусди, усалди ваъ. Хюрчабниз гьавайиди гьубшу чан саб патрон гьайиф шулу. Хъа саб тІубсиб патрондинкъана мяна-метлеб адарди узу дюн`йиз яратмиш гьапІнийинхъа йиз бабу? Керимна Жигъансдар чпин кІваъ айи аку мурадарихъна дурукърайидарин дерди гьял апІбиинди узу тахсиркар апІурана, эй вафасуз девир! Яв чиркин аьмаларин дафтарра гьючІакк ккимиди, халкъди уву рякъ`ин апІиди! Абйир-бабарихъан – баяр, чиб-чпихъан ярар-дустар жара апІури, кюкдихъ хъайи гьарарси чпин цІийи уьмур ккебгърайи живанарин кІваз гьамкъан гьабгъу кьюрдсиб аяз туврайи яв канчІарихъан хъчІихрудар, аьжюзарин ифдиинди гьямгъям дабснайи йиз абасдартІан дихъидарвуз. Гьакъвали, дугъривали увуз кІур йивура. Увуз мютІюгъ дарувалиан магъа уз`анра яв гьармахаригъян Керимна Жигъан гьючІюгъюз удукъну.

Ваъ, му йиз саб дирбаш`валра дар, инсанвалин буржи ву. Сабпи ражну жвуван фикриинди дагну гьидису уьмрин юлдаш, жвувахъди уьмрин рякъюъ гьахуб – мура саб артухъ дирбаш`вал дарки. Инсандин къанажагълувал, магъа гьамцдаринди ачухъ шулайибра даринхъа?

Ригъдин аку ва манивалин кьувватнахъди тешпигъназ хуз шлу шейъ фукІара айиб дар, амма ихтибарлувалиинди жвуван уьмрин уртахъвализ гьюрайи «гьозели» жвуван кІваз тувру манишнахъ ригъдин кьувватра фукІара дар, зяиф ву. Эгер инсандиз хас вуйи уьмур узуз лазим вуш, гьадму уьмур хъапІбан бадали, узухъди тек Эфриз лазим ву. Эгер учу ич сар-сарихъди дюзмиш дапІнайи юкІвар къяляхъ гьапІиш, дурарин гьайгъушнаъ ич кІулар имдру гьисаб шулу. КІулар алдру беденарра фйир вухъа – гакІвлар хъдатІури раккнарихъ дирчнайи гурдар.

Магъа хъдубтІу-хъибтІу йишвра адарди, чухрин тІибчиин алабчурайи хъайин мурсулси, Эйваздин кІваан адахъурайикъан хиялар къатІ гъаши. Билетар ахтармиш апІури гъафи вагъундин гьуллугъчийи мурарикан билетар улупуб ккун апІуру. Эйваздара, саб чІалра дарпиди, чпин шубреддин билетарра улупбиинди му эйси гъадау. Ва чав, хъдугу йишвлан урхуз хъюгъюрси, хъана чан текрар апІуз хъюгъю:

«Йиз бабу гьамус, шубур кІуру хпир вуди, йиз абайиз гьуллугъ апІура. Хъа магъа, юкьур кІурур вуди йиз аба жвуван мирасдин хпир Зейнабдиланна илдицура, кІурадариин. Сифте гъахир, кьюр кІуру хпири – Ил`ясдин дадаи – «чав гьюрза» кІури, йиз абайихъди утІурккуз гьитну, кІури, ихтилат апІури шулдайинхъа рягъматлу йиз бабу. Гьамусра думу йиз дархи баб, НичІрасарин гур`ин, Раси гьарзарихъан чан бай Ил`ясдиз хълигури имишул. Яраб дугъан мухрилан гьубхъу никкдин тІяаьм Ил`ясдин ифдик кимдайкІан?

Ваъ, кимдар! Гьаддиз, магъа думу йиз абайин чІуру гьиллигъарин сюгъригъра ахъну... Эгер чаз уж`вална бахт ккундуш, шубур кІуру хпир вуди йиз баб гъаз гъафнухъа йиз абайиз. Гьадмура чав чан къямшлиз илибу чулиъ ахърайир дарш аьгъайин?

Ваъ, узу ягълмиш шула-гъа! Мурар уьмрин рякъюъ ургу, текбир инсанарин келлейиан удучІвру фикрарна хиялар ву. Шилхъан вушра бабан нукъсанваларра гьисабназ хуз шулдар, хъа бабан улихъ чан вазифа фу вуш аьгъдру ахмакъарихъантІан. Гьаму ярхла юрдариш дуфну, жвуван мурадарихъ хъуркьрубси узу гьазур гьапІур фуз ву? Йиз баб даринхъа? Юкьуд-хъуд йисан Зюрдягъна тялимдира

гъаьну, юкъуд йисан Петровскийи урхуз гъитур кIваьлан гъаиш, узу фицир бабан бай вухъа? Дугъри гъапиш, узу дина къабул апIбан бадали йиз абайира хайлин зегъметар гъизигну. Гъаци дайиш, узур магъа гъакму Керимси гъузрийи. Думу-ра узугIан усал жви даршлийи. Рижв хътарди гъабшиш, екIвхъан гъапIуз шулу? Думу гъарин къаблхъ аьжуз ву, сарун...

Узу себеб духъну, магъа къюр инсан чпин уьмриккан инжик духъна, му лях-нинна тахсиркар узу вуйинхъа? Ваь! Намус фу вуш аьгъдарди, чиркин нефсарин йисирар духънайи йиз абайина гъардши Керимсир вафалу дустрани улихъ, жвуван кIван марцивалиин шуршар алатIури дийигъна.

Дюз гъапиш, узу бадали йиз абайи адау харжар-харабатар, чаз гъайиф ктрудар гъахъну. «Малла Несрединди чаз гъавайиди гъибихъу дажи арфанийрихъ тувну» кIуруси, узу бадали сарф гъапIуб халкъдин зегъмет ву. Амма... Гъайифки думу йиз аба вуди, халкъдин гардандихъ хъаьну, кIулиз дурубшру чан уьмрин думу гъавриь шуладар.

Дугъаз аьгъю гъабхънийиш, узу мина, военный училищейизра гъаьрийинхъа? Ваь!

Хуб гъабхънуки йиз хас ччвур, йиз адаш Юсуфдин ччвурнахъкъана хъдрабхъ-ди, хъа йиз ахъю абайин ччвурнахъкъана хъабхъну. УзугI Мурадов кIури дих апIу-радаринхъа. Магъа гъатшварь узухъди урхурайи хъуд-йирхъудварж касдикан йи-цIикъюр касдиз заина вуйи чин тувбан гъакънаан военный губернаторин амурнан кIаж дуфну урхруган, кIулиь Мурадов Эйваз дибикIнадайинхъа! Ав, узугI гъабкъю Мягъячгъалайиь офицерар яшамиш шулайи хуларий узугI йишв дабгнадаринхъа! Узу Дагъустандиан вуйиб, халис табасаранжви вуйиб дурариз аьгъя. Гизафдари йиз гъюрмат уьбхюра. Гизафдариз амур апIбан ихтиярра йиз хлиь ивна.

Дугъриданна, гъамцдар ляхнари узу кIул`ан адаури гъахъну, – кIури, хъана гъагъи фикрарик кахъру Эйваз.

Саб филан-вуш Раси рягънихъ ич хъабхънайи вахтна, фици вуш ич дадаийи за гъапIу рягънин сничч къаляхъ зигуз дархъиди, ахларикан цIийир кричуг хъюгънийи. Гъадмуган диди хюра гъапIнийинхъа? Ваь! Гъялак гъаши дугъу, сниччар ккючIю-гъюбси, ахлар аларснуг, рукъар улдугIну, рягъ чIур гъабхъну кIури, гъулаз хъадакну гъафнийча. Фици– вуш думу дяхин хъана хъабхъну гъярбгъну, хъана ярмара хъабхъ-ну гъярбгънушул. Амма узу деету тахсрар, ахларикан гъубшу ярмаси, къюб кIуру ражну йиз хиларигъна гъюрадар. А-гъа! Гъадму рягъси, завуь адаур, гизаф вахтари Мягъячгъалайиь заводдиь лихурайи фягълийириин алархъунза.

Гъагъдиь айи дишагълийи чан фун`инди такабурвал апIруси, шюшдин улариа-ан лигру, ккибху кIвантI ккайи йиз генерали за ккаьбиинди узу гизаф йишварилан метлебсузди алжагъундарин? Чпин зегъметнан гъакъ ча кIури, гъарай апIурайи фягълийирин, кумру учIвру дапIнайи улариш швнуб-сабан йиз тюфенгин гъундух улупундарин узу? Уф... Аьжаб гъабхънуки, гъелелиг дурарикан саризра йиз хиларин гъагъивал гъабкъюндар.

Дугъриданна дурар гъакъ ву. Узу гъамус гъавриь ахъраш, дурар гъавриь ахъну хайлин вахт вухъиди. Дифаригъян ачмиш шулайи дагъдин кIакIарси, халкъдиз чпин аку гележег улупурайирра шуладарш аьгъайин. «Халкъдин йигъаг цIа кка-дардира убхъруб ву» кIуру месэлага гъакъ шула. УзугI аьгъюб, халкъди чпин йи-гъаг Николайин чан кIул`ин убхъуз гъитру гъял ву. Йигъан сабан фягълийири чпин ляхин дипри, Мягъячгъалайин кючйириь заводдин улихъ, паччагъдин гъюкумдра-риз чпин къаршувал улупура.

«Агъавализ кІур йивури фягъла синиф улихъна!», «Терг ибши зегъметчийрин лукІвал!» кІури, халкъдиз дих апІбарин пайдгъариккди, полицейрин маузерарин цІин улихъ гизафдари чпин азадвалихъ ургурайи мухрар гъирчундаринхъа.

Гъа-гъай байкІа дюн`я! Швнури чархар ккитІикІнийкІан уву?! Швнури яв зиин чан агъавал улупнийкІан?! Швнури чавсир инсандиз, ликрин къамкъарра аьлчІягъюри, икрам гъапІнийкІан?!

Му дюн`яйин чарх хъадукрахъинди илтІибкІуз хъюрхрайидарра а гъа. Узуз аьгъюб, дицисдар дугъри ксариз йигъан агъзариинди кюмекчийрра дихъура. Дурари гъарсаб ляхин, жандак уъру апІури гаварзліина хурайи рукъси, фягълийирин арайиз хура. Гъадму жаднан цІа, гаварзил, бакълукъ – вари фягълийирин хлиъ адаринхъа. Гъич саб шакра адарди, дурари ужубсиб илдандикан чпизди вуйи сяннаьт арайиз адабгъиди...

Аьжаб шлийи, узу йиз касиб халкъдин арайиъ яшамиш шули, чІивиди ими-ди чарвийрин рижвар хъдутІру чакълариси, халкъдин ифи учІвубхури, Табасаран мягъялиъ агъавал апІурайи жасусарин музмуз бисуз узхъан удукънийиш. Гужниинди халкъдихъан тадабгъури сатІи гъапІу девлетниинди, йиз абайи, узу чаз вафалу велед иши дупну ваъ, хъа гъадму девлетнан себебкрар вуйи касиб халкъдин дерди гъял апІури, чахъди вуйи женгчи вуди аьхю гъапІну.

Дугъриданна, йиз ифдик хайлин аьжузарин улин нивгъар кахъна. Дурари чпин машнулан ахмиш гъабхъи кІару амкІ, чпин гъуркъу, дукъмакъ йивнайи тІубариинди марцц апІури йиз ифдик кирчри гъахъну. Гъаддиз йиз ифи, йиз кІараб ацІу гъапІу зегъметчи халкъдин ифдихъна зигура. Гъаддиз узу йиз багъри бабан улихъси, гъадму йиз Табасаран халкъдин улихъра, къяляхъ дапІну удудукъру къадар буржлу вуди гъузраза».

Швнуб-саб станцийиин дийибгъури, инсанар эъри-эдеури гъябгъюрайи поезддихъан гъеле Эйваздин фикрар къатІ апІуз удукънадайи. Хъа Керимна Жигъан кІуруш, Эйваз чпиз хълигури дахънайирси, мугъхъан гучІна нач кади, иргъну къулиин алахънайи. Вушра мурарра архаинди адаршлийда. Магъа, Керимдира апІурайи фикрар:

«Гъуму Эйваз даахнайир дар гъа! Му жинжал, узук фу каш, абгурайир ву. БицІидихъанмина сар-сарин юкІв улубкънайи учу гъамци дитну, гъуму ахрур вуйинхъа? Якъинди мурар узу учІвруш, узуз иливурайи рукъар ву.

Ваъ, белки узу ягъалмиш шуладаршра аьгъяйин? Эйваздихъ сарун узуз аьгъдру жара юкІв хъайиб вуйинхъа? Ваъ! Му фу аьлапат ву, му узуз рябкъюрайиб нивкІра дар аьхир...»

Гъамцдар жюрбежюр фикрарик кахъри, кІвак гъалабалугъвал кабхъу Керимдинна хиялар чан гъушу вахтарихъна ккажагъуз хъюгънайи. УнтІаъ къюбеб хиларин тІубарра утІукъну, вагъундиъ, тІурччури, къулиин алахъну ашра, Эйваздиз Жигъан гъахурайи йигъан чав тІиркІури, чпин хулаъ айиганси гъугъубжвуз хъюбгъю. Яни Керимдин рюгъ, чан жандиъ имдарди, чав бицІидихъанмина ккадапІури гъаши уьмрин гъядисйирихъна гъябгъюри, къюркълин цІаси, сабдилан сабдиина ккажабгъурайи.

Магъа, ухъура ихъ ихтилат дугъан шилнаъ ипрахъа.

Эйвазди Жигъан чаз гъахур кІури, гъич шаклукъан дарши Керим му йигъаз архаинди имийи. Жигъан Юсуфдин хулаъ тІаъри гъяркъю му, чпин хуларий ктидиси, авара шулу. Чпин хизанарихъанна архаинвал гъибихъур, гъюри, унчІвхъан Юсуфдин хулан эйвнариккинди лигури шулу. Рангнан мурелариинди кабчнайи

лизи ягълухъра хлиъди хулан къял`ин тІиркІури, гагъ мидиз тамаша апІури, тІатІа-бццну чан машнулан, мухрилан илтІибшури, ракинна хъябкъну, учв ягълухъин кІулихъ, хулан мурччваъ дусну гъагъи фикрарик кахъру.

Саб ражну Мягъячгъалайиан дуфнайи Эйвазра хъади Керим гъулан къяляхъ ИранчІиина удучІуру. Магъа чан байвахтарикан Керимдин кІулиз гъюрайи фикрар:

Хъадукран вахт вуйи. Баяри ахъю гъевеслувалиинди саб фу-вуш гюзлемиш апІурайи. Магъа, мурарин кІаннакк дяхнин чардигъан за духънайи къятІкъятІин уъру кюкйирин арайигъан агъю даршули кюб элвен кюкйир арашвуз хъюгъю. Мурарра халис гъаму баяри агурайи чпин кюкйир вуйи. Баяри, мурарихъан жин духъну, уччвуди тамаша апІуз хъюгъю. Бахтавар шубарира чпин кІван мурадар гъювал гюзлемиш апІурайиштІан. Баярин гъаразнаъ ахънайи мурари гъирагъ-диз улла йивури, явашдиси хъирчну, чардин таза мурцІаригъан мяълийир апІуз хъюгъру:

**Ккуни ярин мурад-метлеб,
Мурад-метлеб бегъем ибшри.
Мална девлет дар-гъа себеб,
Дарман ярин жан сагъ ибшри.**

**Ккуни яриз аманатди
Ягълухъин пІипІ гъабалгунза.
Дугъан улихъ швнуб ражари
Йиз убцру юкІв гъатІабццунза.**

**Узу Дюн`я ккун апІарза,
Анжагъ ккуни яриз гъашиш.
Кум духъну завуъ дургарза,
Дугъан дердну узу гъургиш...**

Эйвазна Керим ушвтар хъирчри, амма чпи гъайишв улулупри, аьлхъюз хъюгъю. Шубарра ягълалди гъагъйир йивури, илжигъури, чардигъ жин гъаши.

– Я Жигъан! – кІуру Эйвазди, ликри гъудужвну, учвра шубариз улупури. – Фу хабар ву? Яв юлдаш ахъю дердагъли вуйирси рякъюразуз ахъир, дугъан дерди фу вуш гъаз гъерхрадарва?

Эфризди гъвалра убдури имиди, Ригъдин кюкюси, Жигъанди, баярихъинди илдицну, гъапи:

– Уву мицир дердагъли чан мурадарихъра хъаъну ккунду-гъа, Эйваз. Гъулаз гъафи саб йигъанна дрякъри, гъаму яв «Зягъфарандин кюкю» увухъ цІурцІум духънаяв...

Баярра яваш-явашди шубарин багахъна ктучІву. Гъирагъ-бужагъдиз ул йиву-райи Керимдик цІиб гучІ`валра кайибсиб гъял вуйи. Амма Эйваз гъадмуганна ли-жан кІакІнаъ айи къунсир вуйи. Мугъаз сабдиканна вижна кдайи. Мугъу Керим-дин гъюниъ, аьлхъюри бачІра йивну, умудлувалиинди кІуру:

– Керим, сабдихъанна гучІ мапІан, дуст. Яв кІван марццивализ узу йиз вари уьмур къурбан апІарза!

– Лиг-гъа, Жигъан! – кІуру Эйвазди, Жигъандихъиндира илдицну. – Учву ичв ккебгъну ккуни цІйи девран, абцІнайи шюшдин гъабси, гъамус хиларигъна

гъадабгъури имичва. Инсандин уьмриъ вартлан метлеблугъуи кIван мурад, акувал, гъякьикъи ккунивалин аьшкъ – мюгъюббат ву. Думу варитланна багъалуди уьбхювал инсаниятдин гъякьикъи къанажагълувал ву. Гъит ичв чиб-чпихъди ккебгърайи аку уьмри, ухъуз хайирлу инсанарин юкIвар, ахсарарин къяляхъ ригъдин мани нурари абцIру дюн'яси, абцIри.

Гъамци дупну, Эйваз Эфризди дубшвну дабхънайи укI'ин, мугъан улихъ дусу.

Эфриз гизаф зиренгвал кайи, ригъарин кюттсир, аьжайиб гъялниинди чан машинан хуш'вал улупуз удукъру риш вуйи. Мугъу гъеле чан цIин гинтарси рачIурайи уларининди Эйваз динж апIуз хъюгъю. Касиб шураз хас вуйи гимбин ирин ккурттдихъан, чру-укIу рангламиш дапIнайи йирси шаламарихъан, уьру хунарик кипну гъирибхъу кIулихъ хъайи йирси жунайихъан мугъан хуш вуйи гъиллигъарин абурлувал чIур апIуз удукъурадайи. Эйвазди чавра му чан уьмрин ачар вуди гъисаб апIурайи.

Хъадукран мани хъарари, ригъдин урцу нурари гъарсаб жанлу шейъ, кьордун чулайиан адаъну, табиаътдин гъякимарди гъубкъу йишвариина деетнайи. Чан ихтиярнаъ айи гъюлин яваш лепеси, гату хъапIри дийибгънайи чараригъян къямкъар-цIарцIарари, гъахуз гъязур духънайи цIийи швушвси, ал-элвен кюкйирининди дийигънайи гъараригъян арфари, жюрбежюр жакъвари чюллериъ чпин шад хуррамвал ипнайи. Вари гъаму табиаътдин гюрчег къайдйири му жигъиларин гюрюшмиш хъувал тебрик апIурайибси вуйи.

– Уву закур гъягъюра, кIурайики, Эйваз, дюз вуйин? – гъерху гафар апIуз вахт гъудрубкIрайи Эфризди.

– Ав, душну ккунду.

– Гъеле уву гъафибра аьгъю дархъиди, гъаз мици ухди?

– Аьгъязуз, Эфриз, ухъу сар-сарикан ктIатIаццрайибра, хъа урхувал – думура ихъ уьмрин акувал ву. Ав, узу гъягъидиза, уву кIваъ итну, уву гъуз Эфриз, узу кIваъ итну.

Чпин гафарихъ хъатIаргнайи Керимна Жигъанра му гафариин аьлхъюри, Эйваздин алархъу. Эфриздира чан аьлхъюб, гъитIибкIнуси, чан мухриъ алдапIу.

Вахт, ул къяляхъ йивури, гъябгъюрайи, амма, нирарихъан ацIуз даршулайи гъюлерси, гафариинди мурарихъан чиб-чпин юкIвар тухъ апIуз удукъурадайи. Мурар, чпин палтар, ачIлин укI гъивуз духънайи тIулар хъайи йишв'ина гъягъюру. Баяр гъюруб аьгъюди марцц дапIну, шубари ужудар хъадукран гъюйирра гъязур дапIнайи. Жа-жаради чпин чвурарра, жюрбежюр кюкйирра кивну, Эйвазди чпихъна тувнайи ягълухъарра карчну, мурарра гъязур дапIнайи. Баяри гъарури чаз ккуни шуран хиларилан гъаму гъюйирна ягълухъра гъадабгъну, чпи жара шлу вахт гизаф гъайифди гъис апIуз хъюгъю.

Гъеле Эйваздиз чан дуст бадали вуйи сагъ жаваб му Жигъандикан дибихънадайи. Мугъу саб-къюбан Керимдиланна улар алжагъну, явашдиси Жигъандиз кIуру:

– Жигъан, учу яв сагъ жавабназ ккилигури ача. Закур узухъди гъягъюрайи Керим батагъандихъанра хътакура. Сарна-сарди, ичв кIуруб имиш, йипай.

– Магъа Эйваз, – кIуру Жигъанди, Керимдин хлиъ айи ягълухъра улупури, аьлхъюри, – узу йиз юкIв дугъахъна тувнадаринхъа?! Ухъу ихъ ихтилатар, микIар-хъарарихъна деетурайидар дарихъки.

Керимра саб фу-вуш пуз ккайирси, Жигъандиз лигури, аьлхъюз хъюгъю.

– Багъишламиш апIин, Жигъан, – кIуру Эйвазди, – гаф тувуб рягъят ляхин ву, амма дидин эйсивал апIуб варидариан удукъруб дар.

– Уз`ин ил илимбукуан гагъди, йиз гафнан эйсивал жарари апИдар, Эйваз. Йиз гаф – гаф ву. Йиз уьмур – тек Керимдин уьмрихъди аьлакьалу ву. Хъа узу дюн`яйилан гьудургиш, Керимдиз анжагъ йиз ччвур кайи гьаму ягълухъ йиз кIва-ан вуйи ядигар вуди гьубзди.

– Ай– ма-ша-Аллагъ, Жигъан! Узу сарун йиз абайина бабу узуз чи вуди риш дапИнадар кIурийинхъа?! Увура, сарсана чве азуз кIури, уз`индира такабурвал апИин.

Керимдин юкIв хьадукран чиг кубкIу кюкюси ачмиш гьабши. Гьеле бицИди имиди Жигъандихъан хьдицурайидар гизаф айи. Гьаддиз гьеле чавсир касиб жву-ван бацаригъна му рукьур кIуру умудра Керимдин адайи. Жигъандин абйир-баба-ри гьич Герейлиз жили бай айибкъана сеймиш апIурадайи. Хъа гьамус чаз жара цИйи уьмур гьибихъси дубхъну, чав гьапIрашра аьгьдуриси, кIвак гьялак`вал кайи Керимди, Жигъандин хил дибисну, кIуру:

– Чухсагъул, Жигъан, чухсагъул! Яв рякьюъ, уву бадали гьайиф апIру уьмур узуз айиб дар, – кIуру Керимди чпин зиихъ хъайи хтун гьарра улупури. – Чух-сагъул, магъа узузра гьагъму кюкйириин илчIихнайи жакъварин бахтнакан бахт гьибихъну.

Печатси, гьарури чан кIваин чаз ккунирин шикилра алабсну, мурар жара гъаши...

Гьаддихъанмина Керимдиз Жигъан, чахъди саб духънайирси, гьаму ягълухъ-си гьаммишанлугъ думу чан жибдиъ – кIваъ учIвнайибси дубхънайи.

«Вагъ! – кIуру Керимди, хулан мурчваъ кIулла ибхну гьаму ягълухъилан уларра алдагъуз даршули, Юсуфдин гьятариан хпарин мяълийирин сесерра ерхъуз хьюгъну. – Му ягълухъиз гьацибра къадар-къисмат айиштIан! Йиз уьмур батмиш апIру, уз`инара хиянатвал хру къастар Эйваздин кIулиз гьюйиштIан!»

Гьамциб фикрикки, ягълухъра хлиъ дючIюбкъну, Керим гьедергуру, ми-на-тина лицуру ва, аьхирки, чан юкIв фици убгураш, гьаци мугъу чан хлиъ айи ягълухъра, марцаригъан гьадапIну имбу аглиин, чан гукIундайи хиларигъра гьи-миди, чан мичIли амкIуна урцру нивгъари ацIрайи уларикк убгуру...

Гьамци чаз мютIюгъ дару фикрари къялаъ тIаъну, Жигъандин улихъ вагъун-дин къулиин алахънайи Керим, ккидикъури, гукIни хъуз хьюгъю. Жигъандизра мугъан чурутмиш шулайи кIваълан, аьрхюндиси, ниъ йивуз хьюгъю. Мура, чан хилариин машра илипну, Керимдин кIулиз чан кIулра багахъди къулиин алахъна-йир, гьагъи фикрариз гьушу:

Яраб, – кIуру мугъу чав чакна, – Эйвазди му Керим чахъди гьаз хъади гьа-гьюрайир вуйкIан? Узу мугъаз духнайи швушв, гьелелиг узухъдира саб гаф-чIалра дубхънадар аьхир.

Мугъу узуз зат ибра йивурадар, гьамгъу, чав гьапибси, йизна Керимдин хи-ларигъна гьадабгънайи абцIу шюшдин гьаб чав йивну уьбгъбаан биябурра духъ-найир вушулда...

Уф... Кар апIруриз гужар а-гъа дюн`яйиъ. Дишагълийин гьагъишин адру чIар жили жвуван хьюхънин ппуликкна удубчIврубра дар; ав, узу дишагъли вуза, думу жилижви ву, амма Эйвазди чан абурлувал йиз ликарикк ккипна. Гьафтйи-риинди узу гюзлемиш апIурайи терезарихъна думу дурукънадар. Мушваъ гужра гьадму вуки, йиз кIваъ урхъури уьцIюкьюри айикъан гафар мугъан улихъ дирчуз дархъиди, узухъди ругариккна гьушиш. Якъинди му сар ич хайир даккни мер-димазарин мелзнакк ккахъна. Футнайи фу вушра апIуру, футнайи гьулар-хулар

ккидирчурадаринхъа? Магъа учура ич гъахи ватандихъан, багъри хизандихъан жара апІури, шлиз аьгъя, мугъу учу наан йивну гъирчуш.»

Гъамцдар фикрар апІурайи мугъан кІваъ, чав Эйваздиз гъахи йишвандин вахтра абхъру. Швушван бабра душну, чан жам гюзлемиш апІурайи мугъу, чан дюдникк ккайи гъибар, ибарикк ккайидар, тІубарихъ хъайи тІубланар вари ккючІюгъну, асинди унчІв ансина бистнаризди гатІахънийи. Гъюр гюзлемиш апІури ккеънайи хюрчабнин тюфенгин люлейиъ айи гъирмйирси, Эйваз гюзлемиш апІури, мугъан кІвак курччвуз ккайи гафар Жигъандин кІваъ магъа гъамусра урцру шули имийи. Гъамцдарикан вуйи фикрари гъадагъу Жигъан, ярквран гур`ин Эйвазди гъиву тапанчийин люле чан урчІвмарин гъацІ къялаз йивурайибси гъугъубжвури, гукІни гъашир, учв чалан гъудургу.

Саб арайиланси ачмиш шлуган, чав Эйваздин хиларигъра гъяди, кІулихъ Керим ва чаз таниш дару жара инсанарра илтІишну айи. Гъаму аьгъвалатнакан чаз хабар гъабхъибси, Жигъан уьргъну дусу.

Чан хиларигъ гъайи Жигъан, «дис яда, Керим», дупну Эйваз чав къяляхъ адмйирхъинди илдицу.

– Эй инсанар! – кІуру мугъу саб хли ягълухъихъди машналан амкІра марцц апІури, гъатмуну хил инсанарин мухрихъ гъивну. – Фуکلара гъабхъиб адар, милтІишанай! Ичв йишвариин сикин йихъай! Мугъан уьзур гизаф гъии даруб ву. Гъамци учву чаин илтІишну рякъбура му имбубсана гъялак апІура. Мугъаз дарапІу жюрейин дарманна чара имдар, я мугъан уьзрин гъавриъ ахъу каси-бендира гъахъундар. Учкан инжик махъанай, я учуз аьйибра дарибши; учу му гъамци вуйган, аьзарханайиз гъахурайир вуйич.

Ав, гъамци кучІал дапІнура, Эйвазди чпин усалвал улупурадайи.

Чан ликрихъ кІулла хъипну, уьргъну дахънайи Жигъанна дисуз даршули, гагулну гъюнна ккибнуси, кІулла мухриин илипну Керимра русагъ духънайи. Мугъан, чазра хабар дарди, машналан рубзурайи амкІун цадлари Жигъандин кІулихъ хъайиб, хъа Жигъандин машналан рубзурайи амкІура Керимдин гагулну ликрин, хъайин шарвлин къамкъ къяши дапІнайи. Саб терефнаан Эйваздихъди чан айи ихтибарлуваларикан, гъатму терефнаан мугъу чаз дапІнайи хиянатваларикан вуйи фикрари къялаъ тІаънайи Керим, Эйваздилаулар алдагъуз даршули, уьцІюкъюз хъюгъю. Фу къадар кІван ижмишин ва зиина ададабхъри аьгъ апІбар гъашишра, мугъан, иржар хъаърайиси, гъагъиди зигурайи нефесну, гюзгдикан дапІну итнайидарси акв туври рачІури, цІаппар апІури итІигънайи улари, гукІнивалиан зирзрарси тІурччвури унтІлансина илирхну айи мугъан бачкІин чІарари чан кІвакан Эйваздиз хабар туврайи. Эйваз чавра, илтІишнайдарра гъадаъну, исккан кІвантІра сппаригъян апІури, вагъундин ягълвал ва дюзмиш апІбан къайда абгурайирси лигури, дийигъу.

Мурариин иб алди гъирагъ йивну дуснайидарра ккебехънайи. Вагъундиъ сакитвал абхъу. Кондукторра мурарин гъаншариъ гъатмуну унчІвикк скамейкайиин дуснайи. Мугъу, гагъ гъаминди, гагъ гъатинди кІулла илипури, чан уларихъ чав хъугъри адруси, мурариз дикъатлувалиинди тамаши апІурайи. Эйваз мугъахъинди лигури, мугъура хлин ишарайиинди Эйваздиз «яваш» кІури сабурлувалар туврайибси мурарин саб вахт гъубшу. Аьхирки Эйвазди, саб дупну Жигъан за дапІну, дугъаз кІуру:

Жигъан, Жигъан! Яв намус-ягъ, dust-душман гюзет апІин! Гъелелиг узу сагъ вуза! – хъана тІурччвури, Жигъандин тІурни кибтІнайибси илибхурайи кІул му-

гъу чан машнахъна за апІуру. – Уъмур гъаз ву, Керимсир дуст гатІахъну хъапІу? Уъмур гъаз ву, гъакъ бадали дидрипру? – дупну, Эйвазди Керимра чан хабахъ хъаъру, мура Эйваздилан илчІиху. Амма Эйвазди гъапІу гъаму гафарин мурар гъавриъ гъашдар. Мурар хъана «Эйваз, чпин бахтнии́на лекевал хурайи кас ву» кІуру хиялариз мюгІюгъ вуди гъузу.

Мурарин вари аьгвалат гъаму бицІи вагъундин полкйирин арайиъ гъябгъю-ри ашра, чпин кІанккан «та-хъа, та-хъа» ккадабхъну илдигъурайи чархари мурар наанди-вуш хъади гьерграйи.

ГукІунди уьргъну дахънайи Жигъандик магъа хъана гъяракат кабхъу. Му сефи гъаширси, гъедергури, гагъ Эйваздик, гагъ Керимдик кархъри, чІалра даркІури, анжагъ «агъ-гъ, агъ-гъ...» гъарайнинди мурарилан илдижуз хъюгъю, гагъсана мурарихъан дерккуз даршули, вагъундиан урсуз ккунди гъялак шули, аьхир му хъана чан амриан гъушу.

Мушв`ина хъана илгІишу инсанарин галгам гъабхъи.

Гъамциб аьгвалатнаъ мурар имиди, поезддин келлейиан гъарай адабхъу. Яваш-явашди ккалабкъури, му яваш хъуз хъюбгъю. Мурарин илгІишнаидар, ул къяляхъ йивури, удучІвуз гъяракатнаъ гъахъи. Магъа ярхла рякъяр мурариз гъаму гафар гъапІу манзилситІанна дархъиди, Мягъячгъалайин вокзликкна дурубкъну, поезд дийибгъу.

Эйвазди гъеле чпин али йишвариин илмиди, сабан чан хиларигъ гъайи Жигъан, хъа Керим уягъ апІру саягънинди мурариз кІуру:

– Ухъу сарун эдеурахъа. Ичв кІван усалвалар гъамшваригъ тадахъуз мигъитанай. Ихъ табасаран халкъдин абур, намус биябур мапІанай. Мушвариъ, сар ухъхъан дерд гъадабгърур гъашиш, хъурсана ухъ`ина илипрударра хъуб мумкин ву, – гъамци мурар, улхури-улхури, вагъундиан эдеъну, вокзликкинди гъушу. Гъич саб жюрейииндира гъитибкІну жин апІуз даршлу гъам-дерднаъ ахънайи мурариз, Эйвазди гъапибси, сар, язухъшнан мурарин гъялиз лигураш, гъатмунури, аьхю тамашайиз лигурайириси, мурарикан чаз неззетра ктабгъурайи.

Керимна Жигъан гъаму вокзликк ккимиди, гъеле чпи йишв`ина гъахру саб улакъ фукІара бихъуруш дупну, Эйваз гъудучІвну гъушу. Гъаму аьламатнан гъариба ляхнин гъавриъ адру мурар чиб-чпихъна ярхлади, вокзлин сар саб терефнаъ, сар тму терефнаъ дусну, сар-сариз ккилигуз хъюгъю. Мурарин кьюриддинна кІваъ абхънайиб – Эйваз чпиз саб наънан вуш хълигури ашул, кІуру къурхулувал вуйи.

Саб арайиланси душнайи Эйваз, саб гъайван ккайи фейтунра дибисну, дуфну хъуркъу. Мурар шубридра фейтундиъ эъну, Мягъячгъалайин лечІву гъван ккабхънайи ярхи кючийриан минди-тинди хътІикІури, аьхирра сар уьру гъяквру дарснайи кюб мертебайин хуларин улихъна гъядяхъю.

Мушваъ Эйваздин танишар айиб аьгъю шуйи. Гъаци танишар ваъ, хъа фейтундиан эдеурайи Эйваздин кІул гъябкъюбси, вари сабсдар гъамгъан яшнаъ айи жигъил баяр, сари мугъан хил бисури, сари гъючІккан, гардандихъан бисури, хуш-беш апІури, илгІишуз хъюгъю. Эйваздинси, урхъарианди гъягъцар кади укІу гъахмийир аларчну-гъярчну алахънайи ботинкйир, чІатан гъваллансина укІу бафтара деебтнайи чру шалвар, гъатху аьхю дюгмийири мухурра ибтІну пенжек, кІул`инра чакан вуйи рягърягъра хъади, сим ибтІну тІарам дапІнайибси чру шапка али кьюр-шубур бали Эйваз чпин къялаъ итнайи. Яни мурари Эйваз къаршуламиш апІбан тягъярари, гизаф вахтариланмина дудургнади, гъамус гъидихъу

гъардашлихъси мурарин айи цIигалвали тек сар Эйваздин ваъ, хъа Дагъустандин, иллагъки табасаранарин абурлувалра улупурайи. Амма Эйваздихъан, фу къадар гирами дустар, юлдшар мурар вушра, мушв`ин чан такабурвал улупуз шуладайи. Гъулаз гъюруган, мугъу чан юлдшариз хайлин гафар тувнайи. Гъаци тярифнаан вуди ваъ, хъа айи агъвалатнаан, Табасаран халкъдин аьдатарикан, дурарин баяр-шубар эвлемиш апIбарикан, беълийиригъди пягъливнар илитбан, ашкъвар адаъбан ва хъана саб хайлин гъамцдар шад мажлисарикан ачухъди ихтилат дапIнайи. Иллагъки, итIру-ухру шей`арикан, хифран кинцIарикан, медлиинди апIру нитIфарикан, аваршдикан, мештIюкъдикан – гъамцдар гъеле Урусиятдиъ машгъур духъну адру бязи шей`арикан мугъу чан юлдшариз гизаф тярифар дапIнайи. Хъадан къяларигъди хъуркъру зазаки жихрар, хуттар, хъаду вичар – мицисдарикан гъеле Эйвазди чан юлдшариз духнура ккунди айи. Амма мугъан гъякъикъат чан фикрарихъди, чав чан юлдшариз туврайи гафарихъди дуфнадайи. Ахъю умударинди гъулаз гъубху чемоданна гъулаъ, чан бабан урхъурайи уларикк дипну дуфнайи.

Гъамцдар фикрариъ айи Эйваздин гъубгушв`ин къил алабхъурайиси, гъаму арайиъ чан юлдшарикан сари мугъак гафниинди жидайиси кугъу:

«Дисай, дисай баяр, дисай! Табасарандиан ужудар ниъматар хъади ихъ Эйваз хъуркъна, дисай, чамаднариъ кюмек апIинай!» – кIуру мугъу чан юлдшариз, фейтундиан эдеурайи Керимна Жигъан улупури. Эйваздин хил дибиснайидарикан сари гъаму гафар кIурайир, гъюниан дидисну, элбеэл саб башшаккади ибан къумрахъ хъабтIру. Ккадакуз цIибтIан имдарди, бачукI гатIабхъу му бай, чан амриан дару инчIар хъдипури, чIикъри спарра улупури, гучIбаан идирчну чIуру хуттарстар уларра, жиликканси ккилигуз хъюгъю.

– Угъраш! Марччлин лижягъ гъябхънайи кабцIу агълиж, – кIури, мугъ`ин вари гъюри илтIишуз хъюгъю.

– Гъайгъу дар баяр, инжик махъанай касдиккан! – кIури, Эйвазди чав саб гужа-гуж мурар ярхла гъадауру. – Дугъу гъапибра фукIара адар, гъациб гъапIу зарафат ву.

Мурари гъапIраш, фу кIураш гъавриъ адрахърайи Жигъан гъирагъ йивну ярсуз гъайванатси дийигънайи. Эйвазра чпи гъахи фейтунчийиз рякъюн кире тувбанди гъаши. Амма юлдшари мугъахъди жибдиъ хилра ивуз гъитдар. Мурарикан сари мугъхъанди, шубуб шигъейин ерина аьбаси тувну, фейтунчи рякъ`ин гъапIу. Хъа ибан къумрахъ кубкIу бай кIуруш, урсал гъирибгъу даттси, чан ликарин арайиъ йишв ебцурайирси дийигънайи. Му баярикан санури, чан гъучIубху улчIвмариккан иби жердси ккилигури, мугъан багахъ илтIикIну, гъапи:

– Мугъан хъюхъниз лигай сарун, чIижи кубчIвнайи гъяштиийинсиб йипури дийибгънайи. Гъаму чан хъюхъниксиб мешребсузвал, белки, мугъан хасиятнакра кашул».

Хъюхъра му залумрин шми хамриккан дапIну алабтIнайибси, илибхну, ацIу кIвантIарииннакъан дурубкънайи. ГъацIар баяри варидади сабси аьлхъбан сес илипу, гъацIариз аьлхъюб ваъ, хъа му чпин юлдшин усалваларикан гъапIруш, аьжуз гъаши.

Эйвазди саб гужниинди мурарин сесер яваш дапIну, гъапи:

– КIван дустру кIван ниъматар гюзлемиш апIуру, хъа чамаднин дустру – чамаднин ниъматар. Дугъура магъа, чав фундарикан вуш улупну. Узура йиз кIван дустар бадали чамадан дубхнадарза. Магъа узу йиз Табасарандиан духнайи ниъ-

матар – сабурлувалиинди мугъу Керимна Жигъан улупури, баяриз кІул`индира ишара апІуру. – Мурар йиз Табасарандин гъахабгу гюнейиъ укІу шимракк ччивар урцуру шули чурхурайи гъяламар ву. Мурарин кІваан гъафи ниъматарихъ, белки, ухъу чпиин гъяйран апІру тІаъмлу дадра хъашул.

Гъамци дупну, Эйваз, Керимна Жигъан хъади хулаз рякъюъ учІвру.

– Баладар, Эйваз, – гъапи мурарихъди хулаз рякъюъ учІву баярикан санури. – Ахмакърикан хъял анжагъ ахмакъри апІру аьдат ву. Ухъу ихъ абурлувал дицисдарин ихтиярназ тувидархъа.

Йигъар хябхъ вуйи. Артухъ яр-дустарихъди дерди гъял апІру гъялнаъ Эйваз чавра адайи. Мугъу дийигъну чан юлдшарин улихъ рази шлу саягъниинди кІуру:

– Багъишламиш апІинай, юлдшар! Ихъ рякъюн адмйир гизаф инжик духъна. Мурариз, рягъатвал гъадабгъбан бадали, архайнвал лазим ву.

Эйваздин гъаму гафарин гъавриъ гъаши баяри гъирагъ йивуру. Къюр бай мушваъ имиди, имбудар, хуларин заан мертебайин йицІишубубпи нумрайин хулаъ учІвну, сикин шулу.

Хъа гъаму хал Эйваз чав яшамиш шулайишв вуйиб аьгъю шуйи. Мушваъ шубуб гакІвликан дапІнайи дахъру къасар, шубуб илдижну тІуларикан гъапІу дусру кусрийирин, чпин уъл-шид дивру гамут, деерцІну гъваларилансина ккуру гергми зуларра душнайи къюб кархъру шамра ади саб гъабра дивну устул айи. Къибла терефназди унчІварин арччулну терефнаъ сар шлинуб-вуш, гъюнариин цІимцІларра илирхну аьхю «чинарра» алди офицерин шикилра кебхнайи.

Эйвазди чан рякъюн юлдшариз йишв улупну, мурар дитру. Жигъанна, гъарганси кІулла эбхну, деу. Керим кІуруш, хиларин тІубарра гъяхъну гъачІаккури, ушвар тІаъри, тІагърушнара алдаурайиси ккидикъури шулу.

– Мушв, узу яшамиш шулайи йишв ву, – кІуру къас`ин гъюнна йивну илдигънайи Эйвазди. – Мушваъ къюрсана узухъди гъаму баярра яшамиш шула. Таниш йихъай, Керим, жвуван адмйирихъди. Гъаму бализ Сергей кІуру, Иван кІуру гъаму бализра, – дупну, кусрийириин дуснайи урус баяр улупуру ва мурариз Керимдинна Жигъандин чвурарра кІуру.

Керимдин хил бисбалан къяляхъ гъудужвнайи баяр Жигъандихъинди лигури дийигъу. Жигъандин хил бисай, Жигъандизра гъамрарин хил бис кІури, Эйваз аванд ккадардиси кІятІялхъю. Амма мурарин гафаркъана дерерхъри утІукънайи ва аьвамди гъуларий яшамиш гъаши Жигъандихъан му урус баярин хил бисузра даршул аьхир. Урус баяри Жигъандин хил дибисну, Эйваздохъинди инчІ ккидипу.

Керим унчІварин тмуну терефнаъ, Жигъандин гъаншарий къас`ин дуснайи. Сергейра мугъан гъвалахъ хъахъру йишв`ин дубснайи чан хил`ин чанара илипну, мугъаз ккилигури айи. Иван кІуруш, устлиин дивнайи шамарик цІара кабхъну, Эйваздин кІулихъ къасан кІулиин, гагулну хлин аьхюну тІубан шибриинди слибра кцІабхури, алахъу.

Эйваздин гафар уьлдюгъюрайи. Дугъу мушв`ин гъял дапІну ккуни, чан кІваъ утІукънайи мурад-метлебар сабурсузвалиинди гюзлемиш апІурайи. Чан юлдшарихъан саб жинивал айир даршра, Керимдиканна Жигъандикан ихтилатар апІуб мугъаз метлебсузди рябкъюрайи. Мугъаз ухди, шлубкъан ухди чан уьлдюбгъюрайи юкІв юлдшарин улихъ ачухъ апІуз ккунди айи. Амма мурарин улихъ, гъудужвай, гъарахай кІуру теклифра мугъхъан дивуз шуладайи.

Гаф-чІалра адарди чпин хялар деънайивалиин аьжайиб гъаши Сергей, гъудужвну, къиблайихъинди унчІвхъан чІатинди лигури, гагъ мурарилан ул

илбицури, хулан къял`ин дийигъу. Къюб-шубубан мугъаз Эйваз диндирмиш апІуз ккун шулу, гъаци вуйиб ушв тІапІри, мелзниинди силбар марцц апІуз ккунди айибси, мугъан къяляхъ зигурайи тягъярари улупурайи.

– Гизаф маниди ву, Эйваз. Ичв йишвазди фици ву, маниди вуйин, дарш амсишнар айин? – дупну, аьхир Сергей унчІв тІапІну хулан гъава марцц апІуз хъюгъю. Хабарсузди хулаъ абхъу микІлазра Жигъандин машнягъ гъяйи шал ачмиш апІуз ккун дубхънайибси, ясана Жигъандин маш ачмиш апІуз дупну, Сергейи чаз кюмекназ хулазди деебтнайибси вуйи.

Саб хайлин вахтна, гаф-чІалра адарди, Сергейна Иван Эйваздин жавабназ ккилигури гъузу. Аьхирки мурарин улихъ чав ягъалмиш духънайиваликан хабар гъабхъи Эйваз, гъюн йивну къасан кІулихъ хъахънайир, узди дусну, гъапи:

– Багъишламиш апІинай, Сергей! Йиз юлдшарин хияларик кахънайзу. Ваъ, амсишнар адар, учухъиндира ужу ву. Ряхъяригъра гизаф мани дубхъначуз, цІиб убхъру шид адарин? – гъапи гафарилан башламиш дапІну мугъу урус чІалниинди мурарихъди ихтилат апІуз хъюгъю ва Керимдиканна Жигъандикан, мурарин агъвалатнаканна ачмиш апІуру. Мугъан гафарихъ хъпекъурайи урус баярира чпин машнан рангарра чІур апІури, гагъ Керимдихъинди, гагъ Жигъандихъинди лигури, кІулар тІурчвуз хъюгъю.

«Гъамус мушваъ фу хъибдийкІан, ич улариз хъана фицдар аьламатар ряхъюз имийкІан?» кІури, мурарин гафарин гъавриъ адрахърайи Жигъан, дусну али йишв`ин илмиди, гукІни хъуз хъюгъю.

Эйваз ликри гъудужву. Хулан къялаъ дийигънайи Сергейин гъюник бачІра кучриси, ис алахъну му суалариз улра йивури, мугъу саб фициб-вуш аьлхъюбра кадиси куш-куш гъиву. Баярра ликри гъудужвну, «Спокойной ночи!» дупну, удучІвну гъушу.

– Ари гъамус ряхъятвал гъадабгъидихъа, – дупну, Эйвазди Керимна Жигъан ликри гъитІиккуру. Саб хли Керимдин, саб хли Жигъандин хил дибисну, му гагъ Керимдихъинди, гагъ Жигъандихъинди лигури, аьлхъюз хъюгъю, ва гъапи:

– Узу гизаф бахтлу кас вуза, дуст, ичв къюреддин чурутмиш шулайи уьмур хъана таза алапІуз удукъу. Яв уьмрин бахт хъадукран кюкюси яв хилиъ ивраз! Яв ижмишнаан узуз ачмиш дапІнайи эрзиман, кІван мурад, гъар фици гъабхънушра, бегъем апІидиза. Мушваъ сарун Юсуфна Мягъяммадрягъим, я дугъан гъардаш Седир адар, – кІуру Эйвазди, хуллан улра илтІибкІури. – Гъийилантина учву сар-сариз уьмрин юлдаш вучва!

Гъаму гаф кубкІу Керим, руб кабсурси, гъиликъу. Мугъанна Жигъандин маш лизи гъабши ва къюреддинна машнаан сабси аку элван ранг тувуз хъюбгъю. Эйваздин хлиъ айи Керимдин хил даршвулси чІибгуз, Жигъандин хил кІуруш, убцру шули, гъубхъу гъурдилси, уьбкъюз хъюбгъю. Эйваз чавра, мурариз къюредаризра сабси лигуз ккунди, даршулайирси, аьжуз духъну, гагъ Керимдиина, гагъ Жигъандиина улар гатІархъури, лихуз хъюгъю.

– Гизаф усал гаф гъапІваки, Эйваз, – кІуру Керимди, цІаппар апІури, гъаракатнакк ккахъу улариан чан кІван дердра улупуриси. – Му яв нюкгъин хпир ву, му яв увуз мубарак ишри. Къадар-къисматар гъамцдар ву, белки, йизра уж`вална бахтра имишул. Му ляхин я яв, я йиз, я гъаму Жигъандин чан тахсирра даруб аьгъю гъабхъизуз. Мурар вари ихъ мучІу деври ухъухъди дадмиш апІуз гъитрайи ниьматар ву. Му ляхин жвуваз ккунибси дирибшну дубхну, кадабтІну, дибирхну алабхъурайи хъайин чуха дар. Мурар тек саб ражну ухъ`ин алахъурайи уьмрин

шартлар ву. Гьелелиг уз`ан йиз чухдинна эвел апуз удукьурадар. Магъа чаин алатнаи бархлин беркерра гъагъи духьну, узккан инжик дубхьнайибси, му йиз хъайин чуха гьюнарихъан хъадабхьну гъябгьюра. Амма миди гъар фунурин магъут чухдитанна узуз манира апура. Дуст-душмандин улхъан йиз гъяя илибкнху уьбхюра, – дупну, Керимди чан чухдин лувриинди машнулан гъябгьюрайи амкI марцц апуз хьюгью. Мугъан ккуру, ярхи машинан, саб тягъяр утубсу хьюхънин, чIилли кIвантларин ва ярхи улин цIалцIмарин шикил адабгьурайирси Эйвазра мугъан улихь саб вахтназ лигури гьузу ва, кьюб-шубубан кIулла дутIубчвну, гизаф гьюдли саягъниинди мугъу кIуру:

– Багъишламиш апин, эй, Керим! Сан хьяхъдихъанмина йиз юкIв ичв арайиъ дипну ашра, гъайифки, дид`ин гъаб илмиди гъубзну. Вушра учвуз аьгъдру жара юкIв узуз айиб дар. Му гаф гъаб али гаф дар... Яв кIван дугъривализ узу йиз вари уьмур гьурбан апарза. Му гафарра гъамус сабпи ражну йиз ушвниан удучIвурайидар дар. Му келимийр, мюгъриин дидикIнайидарси, йиз кIваин аларсна. Яв йирси беркер алатнаи хъайин чухдихъанна уву усал апуз хьибдар. Узуз яв кIван марцци дугъривал бес ву. Узуз яв улчIвмарихь алабснху дудрубгърайи лишан рябкьюб чIаьн ву.

(Эйваз чав Зюрдягъ маллайихь урхури имиди, саб ражну Расиъ беълийиригъди гъариъ штук кахъри шулу. Гъаму арайиъ мугъан илдитнайи курттарилан арсран мелзарра хъайи чIул гьитIибкIнийи. ЧIулра чан ахью чве Ил`ясдинуб вуйи. Му ляхникан Эйвазди чан вари дустариз хабар туву, вари суракънаъ ахъу, амма чIул жвартI гъабхьи. Гъадмугандизра Эйваздин лап улдукъу дуст вуйи Керимдизра му ляхникан хабар гъабхьи, мура суракънаъ ахъу. Гъаму йигъан хъадакнху чпин гьулаз гъябгьюрайи баярихь чIул хъайибдикан Керимдиз гъеебхъу. Баярра наънан ва фузар вуш ачухъ апувалра метлебсуз ляхин ву. Дурариз дилигну урхурайидарра инжик апидархъа. Яни гъаму шубур балин хилариин чIул бадали Керимди чан метлебра кIулиз адабгъу. Амма намерд, гъярамзада баярин хиллан гъиву гъван кубкIну гъюбгью Керимдин унтI`ин гъаргандиз вуйи лишан гъубзнайи).

Гъамцдар швнуб-саб жюрейин имтигъяндиан удучIвну дяркънайи Керим бадали Эйвазди чан жан гъайиф дарапIурда...

– Узу Кавказдин, Дагъустандин, иллагъки табасаран халкъдин арайиъ бабкан духьнайир вуза, – кIуру хъана Эйвазди, гукIундайи Жигъандин хилра тIубчвур, му уягъ апурис. – Жигъан йиз чи ву. Жигъан йиз багъри чи ву, я Керим! – илзигнуси текрар апуз хьюгью Эйвазди. – Дугъан ифи узухъди сар бабан гъян`ан дуфнайиринси йиз ифдихъна зигура. Йиз гаф-гаф вуйиз. Йиз гаф шейтIнарихъанна дигиш апуз шлуб дар. Жигъан, узу йиз хилариинди, мугъан гъайгъу зигуз, гъаму ляхин бадали жаваб тувуз йиз жандик миж кади, увухъди эвлемиш апураза. Гъийилантина учву ичв уьмрин юлдшар вучва.

Жигъанди кIулра эбхну элра адабхъурадайи. Керимди Эйваздин хлиъ чан хилра имиди, али йишв`ин ккидикъури, ликар лихуз хьюгью. Мугъан кIулиъ гъеле Эйвазди чпин улихь дивнайи мясляьтар уршрадайи. Саб жюрейииндира му чан гафариин ихтибарлу даршулайиб Эйваздизра аьгъю шулу ва мугъу чан чIулихь халиан тапанчи адабгъуру. Тапанчийикан хабар гъабши Жигъандиз гучI шулу. Мугъу чан кIваан, аьхиримжи нефесар зигуз хьюгью. Хъа Керимдиз, му тапанчи уддубкьну чан улчIвмарин гъацI кьялаъ йивурушра, гучI`вал адайи, я мугъаз ицIрура дарапIрийи.

Магъа Эйвазди тапанчи чпин арайиъ устлиин диву. – Ма, гъадабгъ, – кIуру мугъу Керимдиз, чавра битIру гъанцI гъивурси гукIни духьну. – Эгер учву гъаму

йиз мясляатниин рази дарш, узу дюн`яйиин чИвиди лицбиинна рази дарчва. Ма, йив йиз мухриин, йиз жандиъ убхъури удрубшрайи ифдиз рякъ ачухъ ибшри, – дупну, Эйвазди тапанчийин люле дибисну му Керимдихъна гъаџабккуру.

Керим гагъ тапанчийиз, гагъ Эйваздиз лигури, мугъу гъагъиди нефесар зигуз хъюгъю, ва тапанчи гъадабгъну, гагулну гъвалахъ къас`инди гатџабхъуру. Фицидихъди мидизра амур гъабхънуш, мидин чахмахар наан куркІнуш хабарра дархъиди, мид`ан «гарп» сес утІубчвурӯ. Улихънаси Эйвазди гъапи «учву ичв уьмрин юлдшар вучва» кІуру гафну гъирикъу Керимдин гъамус тапанчийин сеснахъан улин џалџамкъана рибшвуз удукъдар.

Мугъу чан бачукІ устлиин дипу ва, саб элра ададабхъри, Эйваздиз ацархъну лигури дийигъу.

Тапанчийин сеснахъди гъваларихъ хуларий айидарра дуфну раккнаригъ илтІишу. Эйвазди мурар «не беспокойтесь» кІуру саб гафниинди гъадаъну, раккин айтІанди хъябкъю.

Жигъан, дибисну гъаму хулаъ ибтнайи чІурдин саб гъушси, жилариин ктидисри авара духънайи. Эйвазра гъялак гъаши. Му бегъем къюб ликринна манзил адру къасарин арайиъ, уфар-пуфар апІури, раккнихъан унчІвихъна вуйи манзил ликариинди ебцурайирси, мина-тина ккажагъуз хъюгъю. Мугъу чан яркъу йирфарна аџу гардан, гагъ чан яркъу мухурна ачухъ машнаан дуст бадали урхъури арџІнайи улар, гагъсана чан кІару хина иливнайидарси дерккнайи биџІи, кІару сумплар улупури, чаин бахилвал адру ксарин улихъ чан абурлувал улупуз хъюгъю.

УнчІвиз йирфар йивну мугълан улар алдагъуз даршулайи Керимдин машналан, тІурфан алабхъу дагъдиланси, амкІун селлар ахмиш хъуз хъюгъю. Шид улубзури ктІубшвуз гуж удудукърайи укІан эплиланси, мугъан кІуланна гъедебгурайи бугъру хулан гъавара ккапІрайи.

Къял`ин хиларра иливну лицурайи Эйваздик гъялак`вал кабхъу. Мугъу «Агъ дуст!» дупну, Керимдин гъюниъ бачІ йивуру. Нагагъ Керим, чав усалди рякъюри, ипнир, сажлир вушра, юкІв мугъан мюгъкамуб дайиш, кІулна ликар саб шлийи. Эйвазди чавра мугъан гъюн дибисну тІубчвурӯ кІуру:

– ГъапІрава дуст, Керим?! Узуз хабарра адарди, уву гъизигу дердна хажалат сарун бес ву! Яв кІваз архаинвал тув. КІван гъалабалугъвал кади гъябгъру гъарсаб минутди инсандихъан сад йисандин уьмур гъабхуру. Игит жвуван мухриъ дагъларинан гъюрукъан нирар уршру гъюлеркъан йишв ади, къюркълин џІийирихъан ургуз удудукърайи гъадму дагъларизкъан аьгъ апІбар ади хъувал чарасуз ву, – кІуру мугъу, гъурдра дючІюбкъну тІубчвурӯ, силбарира гъадабтІурайиси. – Уву халис эркег вуш, яв кІван усалвал муулупан.

– Йиз кІван усалвал намерд касдихъан жин апІарза, Эйваз, – кІуру Керимди мугъан ликрилан кІул`ина улар алжагъури. – Хъа увусир дугъри юкІв айи, жвуван вафалу дустран ликарикк йиз юкІв адабхъну ккабхъишра гъайгъу дар.

Керимна Эйваз, чиб-чпиин алахъу улар алдагъуз даршули, саб хайлин вахтна сар-сариз лигури гъузу. Магъа, сариз сарин кІваан рякъ гъибихъдарси, мурар алархъуру, сари сар хаблан апІуру: чпин къюриддинна уларин арайиз манзилра дубхну, чІалра даркІури, улариан сар-сариз чпин урцру, къутІкъли нивгъар бахш апІуз хъюгъю. «Эйваз!» – дупну гъарай утІубчву Керим мугъ`ин, Эйвазра Керимдин хъана, гарџил гарџилиин иливну, илчІиху. Мурарилан илдицури, Жигъанра аьжуз гъаши. Чав Эйваздиз дупну гъахи йишв`ан, чахъан учв уьрхюз даршули, мугъу чан кІул, мухур убччвуз хъюгъру. Чан кІулин чІарар удутІури гъюрсламиш

шулу. Гьадмуган ифира ккебккнайи чан кІул`ин къайдасузди гьючІюргью кушар, гьючІюбгью келефси, дидиржну, мугъу чан чухтайин рижвниъ уржнайи. Магъа, чазра хабар дарди, кІулхъан хъдабхъу шална чухта мугъан гардандихъ хъабхъну, йирчурайи кушари варитІанна гъагъиди инсандиз тясир тувуйи. Му, юкъяр дисурайи пьгъливнарилан илдицурайи суд`яси, чІалра даркІури илдицури, мураризра ккилигури, ергуз хъюгъю, ва мугъ`ан саб дупну гъарай адабхъуру:

«Ай аллагъ! Ай Аллагъ! – гъурдарра уьлчІюкьну, къяляхъинди мурариз улра йивури, унчІивихъна дуфну мугъу хъана ергури кІуру: – Му фу аьламат гъабши? Му аьламатнан дакъикъа гъаІруб гъабши? Уьмур бадали инсандира фу къадар жан зигуру? Ай аллагъ! Инсандин юкІв тІубкІруб ву кІурдайин?!

Эйваз Керимдихъан жара гъаши. Мугъу Жигъанди артухъ гафар аплуз гъидритди, мугъан гъюнариз чан къюбиб хиларра йивури, кІуру:

– Му аьламатнан дакъикъа дар, Жигъан! Му инсаниятдин гъякъикъи къанажагъ, дидин назук ва марццивал улупурайи багъалу легъза ву. Му инсандиз хас вуйи марцци намуснан ляхин ву. Му инсан ахъю читинвалариъ, марцц аплуз даршлу биябурвалариъ итру алчагъ нефсдин зиина аьксина вуди удубчІурайи жюр`этлу къувват ву.

Мурар аьламатар дар! Ихъ дугъри кІван хияларна, явна йиз абйирин пис чІуру ниятар чиб-чпиз къаршуди удучІвбиинди, завариин гъярхънайи дифарикан кричру къюркълин цІийирси, арайиз адахъурайи ляхнар ву. Мициб вафасуз девриъ инсандиз ярхи уьмуртІан, гьадму уьмрин гъацІ тувну гъазанмиш гъаплу жикъи, метлеб айи, аку уьмур лазим ву...

Гъамци дупну, Эйвазди Жигъан чан хабахъ хъаъру. Жигъандира чан кІул мугъан мухриъ ипру. Хиларра мугъан гардандилан илдижну, чав чаз айтІан урхъурайирси тІурччвур, ишуз хъюгъю. Эйваздира, мугъан машналан кушар алдагъури, «Жигъан, сабур аплин, гъелелиг узу сагъ вуза! Узу сагъ вуза! Жигъан!... Узу сагъ вуза, Керим! Ухъу аьйибнаъ итру чиркин нефсарихъан ухъу баркаллу аплу намус– ягъ зяиф аплуз хъибдар» – дупну, жара гафар аплуз даршули, мугъу сар саб гьючІакк, сар саб гьючІакк ккаъру. Аьхирки, шубридра, чиб-чпилан илчІихну, галгам шулу.

Мурар, чпин ирккнайи юкІварра сар-сарихъан жин аплузра даршули, шубридра дивандиин деъну саб вахт шулу. Къялаъ деънайи Жигъан, ккидикъури гъялак гъашир, гъедергну, Эйваздин гъаншариъ дийигъуру. Эйваз чавра гъедергуру. Эйваздин машнаъ арснайи Жигъандин уларилан нивгъ рубзури, дюднигъра саб фу-вуш гъябхънайирси му хъана ккидикъуз хъюгъю. Аьхирки, Эйваздин гъюнариин чан хиларра иливну, кІуру:

– Эйваз! Эйваз! Уф... Йиз багъри вуйи чве, Эйваз! – дупну, мугъу дебккуз даршули мухриан гъинкІарин сес тувуз хъюгъру. – Дугъриданна увуз ахъю Кавказдин жила-риин гъякъикъи къанажагъ гъибихъну! Дугъриданна уву бахтавар вува! Дугъриданна уву зурба юкІв айи игит вува! Дугъриданна! Жюрбежюр чиркинарихъан къалу аплуз даршлу намуснан эйси вува! – гъаму гафар читинди ушвниан адауз хъюгъю Жигъанди чан юкІв ижми даплу, гъинкІарихъан чан сесра марцц аплуру. Мугъу Эйваздин улихъ гаф туврайи саягъниинди, чан кІваъ айи эрзиманра ачмиш аплуру:

– Эйваз! Нагагъ яв мурад-метлебра бегъем даршиш, узукъан бахтсузра адар. Гьадмуган яв чуччун уьмур батмиш гъабхъиб ву...

– Вари ляхнар ухъуз ккунибси гъахъну, Жигъан, ва хъана хъидира ву, иншаАллагъ! – дупну, Эйвазди Керимна Жигъан ликриин аплуру:

– Ухъу мусурмнар вухъа, аьлгъямдулиллагъ! Гъамус ухъу чарасуз мистаз душ-ну ккунду. Ихъ мусурмнарин мистра ярхла адар, багагъ ву. Гъелелиг вахтра ими. Ичв нюкягъра дапІну, сарун архаин хъидихъа.

Дагъустан ругариин, Табасаран мягъялиан вуди, Мягъячгъалайин жилариин-на адахънайи кьор жигъилин юкІварра, фикрарра саб апІру нюкягъра дапІну, му-рар архаин гъаши.

–Гъан, – кІуру Эйвазди, Керимна Жигъанра дерккн. Ихъ сабсана чарасуз вуйи месэла гъял апІуз ими. Сабан ихъ заводдин аьгъвалатниинна кІул зигухъа, Керим. Фягълийирин ляхнин вахтра ккудубкІнадар. Йиз ляхнин кабинетдихъдира Жигъан таниш апІухъа, – дупну, Эйвазди мурар чан кабинетдиз хъади гъягъюру.

Кабинетдихъ хъайи бицІи тегълиздиъ устлихъ мугъан секратарша риш деъ-найи. Мурар гъяркъюбси, гъедергну, шуру хушди къабул апІуру ва саб бицІи пеш-кеш увуз, муштулугъ узуз, гъяким, – дупну, кІвантІарик аьлхъюбра кадиси, шуру Эйваздин хлиъ, клейдиинди хъябкънайи саб конверт ивру. Конвертдин машинин дидикІнайи, чаз таниш гъярфар гъяркъюбси, Эйваздиз му гъапІруб ва шлинуб-вуш, аьгъю шулу. Эйваздиз чакан чаз хабар шуладаршра, Керимдизна Жигъандиз му саб фициб-вуш гъялназ гъафибра аьгъю гъабши.

Эйваздин кабинетдин раккнариин чІатху гъярфариинди «Юрист Мурадов Эй-ваз» дибикину саб бицІи шюшдин рамка кебхнайи. Гъамушв`ин алахъу чан улар алдагъуз даршули, Жигъан лигури имиди, Эйвазди чан кабинет хъгІябкъюру. Ке-римдизна Жигъандиз кьореддизра саб гъюдли дивандиин йишв улупну, Эйваз чав гъамрарин гъаншариъ устлиин деъну, конверт ачмиш апІуру.

«Эйваз! Багъишламиш апІин гъа, Эйваз! Уву негъ дапІну гатІахънайи Эфриз яв гъаншариз дуфна. Ав, узхъанди гъаму ярумчугъ кагъаз яв хилариина гъачІаб-ккураза. Белки гъаму кагъазра, дячІябгъну, узуси гатІабхъара. Думу сарун яв ля-хин ву. Фунуб апІурушра, ув`ан удукъурира ву.

Узук кабхънайи гъалабалугъвал, узу негъ апІувалихъди алакьалу дар, я му кагъазра му ляхниз саб далил дар. Узу фуж вухъа? Узу сар «гъюри-пери» дарза. Ухъусдар, марцци йикъарнаъ учІвну, кІулиз дурубшдар гизаф а. Хъа уву гъапІна-ва? ГъапІнава, я Эйваз? Жигъан, уву яв чивализ къабул дапІну, увусана дугъан багъ-ри гъардаш вуза дупну, яв тешкиллувалиинди дурар чпин аку уьмрихъна гъязур дапІнайва. Гъи хиянатвалиинди дурарин арайиъ учІвну, Жигъандихъди эвлемиш даршиш, сарун жилариин дишагъли илимдайин? Яв жилирвалин жюр`этлувал набшдияв? Керимстар марцци юкІв айи инсанар му жилиин гизаф алдар. «Керим бадали гъайиф апІру уьмурра узуз айиб дар» кІурдайна?! Гъи увхъан дубгнайи, ясана уву гатІабхънайи намус-ягъ узусдар къаб лакчин гъагъишин айиб ву. Гъаму ляхникан хабар адру увуз узу гатІахъувал читин вуйинхъа?! Жвуван намус-ягъ, ихтибарвал дубгайиз, инсандиз чан уьмур дубгиш ужу ву. Инсандин кІваъ учІвуз шлуб дар. Инсандин фикрар-хиялар, къанажагъ ебцуз шлу терезар айиш, гъай аман...

Белки, гъаму йиз ихтилатар вари жини суфатар вушул. Уву гъаци гъисабра апІара. Хъа ихъ марцци йикъарниин, чиб-чпиъ арсн, ккидикъури назук кюкйир-си нивгъар адаури рачІуз хъюгъю уларикан гъапІхъа?

Гъаму саб бицІи кагъзиъ йиз гъалабалугъвал кабхънайи юкІв убшрадар, Эйваз. Яваш!!! Белки, фициб вушра саб дюшюшнаъ, ихъ улар хъана чиб-чпиин алахъур, гъадмуган му месэла уччвуди гъял апІархъа. Баркаллагъ».

*Литературайин
критика
Парих
Чал*

ШАИР-ЭСКЕР, ЖЯМЯАБТЛУГЪ КАС ВА НАСИГЪЯТЧИ

МутІалиб Митаров 1920-пи йисан, машгьур Кьалухъ Мирзайи чан яратмиш апІбарий адлу дапІнайи, кьисйирихъди, нагъларихъди аьлакьалу вуйи, чаин гизаф аьлимар, шаирар аьхю гьапІу, дегъзаманйирихъанмина табасарандин вуйи ругариин бабкан гьахъну.

Гьюзимбу шаир нежбрин хизандиъ бабкан ва аьхю гьахъну. Жигьил кми-кмиди табасаран ва лезгийрин гьулариз чан адашихъди гьазанмиш апІуз гьагьгюри гьахъну. Дугъаз, табасаран чІалси, лезги чІалра ужу-ди аьгъяйи. М. Митаров инсанси ва шаирси дуркьбаъ, табасаран халкъдин поэзияйиси, Абумуслим Жяфаровдин, Манаф Шамхаловдин, чан аьхюну чве Багъаутдин Митаровдин яратмиш апІувалиси, гьацира Дагъустан-

дин, Закавказьейин, асас вуди азербайжанлуйирин гафнан устадарин шаирвалин яратмиш апІувалари аьхю тьсир гьапІну.

Гьелелиг 1937-пи йисан райондин «Уьру Табасаран» газатдиъ йицІиургуд йисаъ айи жигьилин СССР-ин Верховный Советдин сечкйириз бахш дапІнайи шиир чап гьапІнийи. Жигьил М. Митаровди лезги чІалнаан табасаран чІалназ С. Стальскийин шиърар илтІикІнийи, дурар 1939-пи йисан адабгъу С. Стальскийин «Гъядягъу эсерар» гьварчнаъ учІвнийи. Хьасин дугъу табасаран чІалназ баяр-шубариз вуйи Л. Толстойин ихтилатар, А. Пушкиндин, Ю. Лермонтовдин ва урус литературайин жара классикарин эсерарин гьварч таржума гьапІнийи. Вари гьаму ляхнари думу адлурла гьапІнийи.

М. Митаровдин уьмрийъ Ватандин Аьхю дявдин вахт эгъемиятлуб гьабхъну. Думу армияйин гьуллагуьназ 1940-пи йисан гьадагънийи. 1941-пи йисан МутІалиб Митаров Ленинграддиъ военный школайин курсант вуди гьахъну. Дявдин сабпи рякъяри думу Мурманскдиз гьахънийи. Западная Леща нирин гьвалахъ хъайи тепе бисруган, думу стрелковый ротайин замполит вуди гьахъну. Душваъ дугъаз кьюб-пи зиян гьабхънийи. Хъа шубубпи зиян хьплан кьляхъ, думу гьацІйисан госпиталарийъ гьахъну.

1942-пи йисан хьадну, сабпи группайин инвалид вуди, М. Митаров багъри Гьвандикк гьулаз кьляхъ гьюру. Дявдин читин женгарийъ дугъаз чан улариинди совет инсанар Ватандиз фукъан вафалудар вуш, гьабкъну. Дидкан кьляхънаси дугъу «Симар кьатар гьахъи чюнгюр» поэмайиъ гьибикІну.

Гьелбетда, чан уьмрийъ чан улариинди гьаркью ва гизафси учв иштиракчи вуйи дявдин гьядисйири шаирин кІваз эсер дарапІди имдар. Ватандин Аьхю дявдиз дугъу гизаф эсерар бахш дапІна.

Дявди М. Митаровдин хасият лигим гьапІну, хъа фикрийъ дявдиъ гьийиху юлдшарин аку суратар гьузнуну. Дявди дугъаз ккун ва даккун апІбан илим улупну. Гьаци, Ватан уьбхбан, ислягьвал бадали женг гьабхбан тема кьляхънаси вуйи дугъан яратмиш апІбарийъ асасуб гьабхъну.

Зийнари дугъаз хъана эскер хъуз гъитундар, хъа дъавди думу зегъметнан фронтдин женгчи гъаІну. 1943-пи йисан М. Митаров Хив райондин комсомолдин райкомдин сарпи секретарди ктагъуру, къялахънасира думу райондин ва республикайин жюрбержюр жавабдар гъуллугъариъ лихури гъахъну, гъадму гъисабнаан Дагхудожпром союздин председателин заместителди, Дагъустан китабар адагъру издательствойин редакторди, «Агъювалар» обществойин Дагъустандин отделениеин референтди.

Дагхудожпром союздин председателвалин гъуллугъниин М. Митаров 1945-пи йисан гъадмугандин Дагобкомдин сарпи секретаръ А. Аглиевдин теклифниинди дерккнийи. 1951-пи йисан мугъу областдин партийный школа ккудубкІнийи.

1957-пи йисан М. Митаровди КПСС-дин ЦК-йин гъвалахъ хъайи Заан партийный школа ккудубкІуру, дидин къяляхъ КПСС-дин Дагобкомдин аппаратдиъ, партияин Табасаран райкомдин сарпи секретарди, республикайии яшайишдин игътияжар гъуркІбан гъуллугънан министрди, Дагъучпедгиздин директорди, республикайин литературайин музейин директорди лихуру.

М. Митаров ДАССР-ин культурайин лайикълу работник вуйи, медаларихъди, гъюрматнан грамотйирихъди лишанлу дапІнайи, думу ДАССР-ин Верховный Советдин депутатди ктагънийи.

Учв наан лихури гъахъишра, дугъу зегъмет, мюгъюббат, игигвал адлу апІурайи эсерар яратмиш апІури гъахъну.

1949-пи йисан, дъавдин къяляхъ, дугъу табасаранарин поэзияйин сабпи «Бах-тавар уьмур» гъварч адабгъну. 1959-пи йисан дугъан къюбпи «Уьмриан цІарар» китаб чапдиан удубчІуру. Дидиз «Иран-Хараб» ва «Устад» поэмйир дахил шула.

1955-пи йисан М. Митаровдин сабсана – «КІваз гъархидар» – китаб удубчІвнийи. Дидиъ шиърар ва балладйир чап дапІна. Шаири чан эсерариъ ватандаш'валин заан гъисс, ватан ккун хъувал, дидин утканвал, жюрбежюр миллетарин инсанарин арайиъ айи чвевалин, юлдаш'валин заан гъиссар адлу апІура.

1960-1970-пи йисари МутІалиб Митаровди бабан ва урус чІалариинди «Сюгъюр», «Разведкайиъ» повестар, шаирвалин «Хабар тувай дустариз», «Поэмйир», «Шиърар», «Гъядягъю эсерар», «Гъарзукк ккахъурин мукъам», «Сулакдин мяъли» ва жарадар чапдиан адагъну.

Шаирин 1980-1990-пи йисарин яратмиш апІбарихъ, Дагъустандин халкъарин литературйирин, урус литературайин ужударстар милли аьдатар ишлетмиш апІури, гъякъикъат дериндиан ахтармиш апІура. Дурариъ уьмрихъди вуйи аьлакъа, ватандаш'валин ва жямъаьтлугъ лишнар, тематика яркъу ва артмиш шула.

М. Митаровдин яратмиш апІбарин хас лишан – дагълуйин айтІан аьлам улупуб, гъадабгънайи тема ачухъ апІбаъ художествойин вари тадарукар ишлетмиш апІуб ву.

Гъадму девриз хас вуйидар ву «Ахъю чвуччвкан баллада», «Урус халкъдиз», «Рубасдин мяъли» ва жара шиърар, «Ифдин гъарзар», «Мишмишин гъарин къисмат» ва жара поэмйир. 1990-пи йисан М. Митаровдин жюрбежюр йисари гъидикІу шиърарикан, поэмйирикан, кІваин апІбарикан ибарат вуйи китаб удубчІвну. Гъадму йисан шаирин «Узуз гъарсаб кюкдин рюгъ рябкъюразуз» гъварчра чапдиан удубчІуру. Китабдиъ Дагъустандин ва Урусатдин литературоведари шаирин яратмиш апІбарин анализ апІура.

М. Митаровди табасаран литература пропаганда апІбаъра ахъю роль уйнамиш гъаІну. Думу «Литературайин Табасаран» альманахдин редактор вудира

гъахъну. Дугъан гизаф эсерар, бабан чІалнииндиси, Дагъустан жюрбежюр жара халкъарин чІаларииндира, урус чІалнииндира, гъам ерли, гъамсана центральный печатдиъ чап апІури гъахъну. Дугъу гъидикІу эсерар мектебдин учебникариъ учІвна, гизаф шиърар мяълийириз илтІикІна.

М. Митаровдин поэзияиъ Дагъустандиъ шулайи гъадисйир дюзди улупна. Дугъан эсерари урхрурин кІваъ жилирвалин, игитвалин, зегъмет ккунивалин, Ватан, дишагъли ккун хъувалин гъиссар юрутмиш апІура.

Дугъан перойиинди вуйи, гъацира зегъметкешарин, аьлимарин арайиъ гизаф дустар ади гъахъну.

М. Митаровдихъди узу йиз студент вахтарихъанмина танишди вуйза. Думуган М. Митаров КПСС-дин Дагобкомдин инструкторди лихурайи.

Дугъу Табасаран райондин партешкилатдиз регъбервал туврайиган, узу райондиъ саб-швнуб вазли завучди, ХустІларин миржид йисандин мектебдиъ тарихдин дарсарин мялимди лихури гъахъунза. Думуган узу дугъахъди Табасаран райондин тарих ахтармиш, Хючна музей яратмиш апІбан, юбилеярин серенжемар кІули гъахбан ва гъацира жара месэлийрихъди аьлакълуди кми-кмиди гюрюшмиш шули гъахъунза. Дупну ккундуки, М. Митаровди тарихдин месэлийрихъна, гъадму гъисабнаан Табасарандинра, ахъю маракълувал улупуйи.

М. Митаров Мягъячгъалайиз гъафиган, ва думу республикайин яшайишдин игътияжар гъуркІбан гъуллугънан министрди, Дагъучпедгиздин директорди лихурайиган, йиз дугъахъди вуйи аьлакъйир лапра мюгъкам гъахънийи. Дугъахъди узу Дагъустандин писателарин Союздин табасаран секцияйин заседанийириъ литература артмиш хъпан месэлийир, «Литературайин Табасаран» альманах гъял апІруган, жюрбежюр жара серенжемариъ гюрюшмиш шули гъахъунза. М. Митаровдихъди сатІиди табасаранарин гъял ахтармиш апІбан ва халкъдин артмиш'валин месэлийириан справкйир дюзмиш апІбан комиссияйизра дахил шули гъахъунза.

2020-пи йисан МутІалиб Митарович бабкан духъну 100 йис тамам шула. Дугъан ччвур ихъ халкъдин арайиъ гъаммишандиз гъубзди.

**Мягъямед ГЪЯСАНОВ,
Дагъустан госуларствойин педуниверситетдин
тарихнан кафедрайин заведующий,
тарихдин илмарин доктор, профессор,
РФ-йин ва РД-йин илмарин
лайикълу гъуллугъчи.**

ГАФНАН УСТАД ВА ДИНДИЗ ВАФАЛУ КАС

Заки Дашдемиров исламдин рюгь айи савадлу хизандиъ ахю гъахьир ву. Дугъан адаш Дашдемири, ихъ йишварин алимарихъ дурхну, хъасин Бакуйин ва Стамбулин думу вахтари ад айи илимдин центрариъ исламдин аьгъювалар за апури гъахьну. Ватандиз гъафири, дугъу медресейиъ аьраб грамматика ва диндин цирклариан дарсар киври гъахьну, хъа 1932-пи йисан мектебар арццган, жа-жара гъуларихъ мялимди гъилихну. Абайилантина гъузу китабар ва дугъахъди кми-кми-ди шлу сюгъбатар къяляхъна шаириз исламдин усуларин ва къайдйирин дюзди гъавриъ хъуз ахю кюмек гъахънийи.

Дявдин ва дидин къяляхъна вуйи къурхуллу йисарин гъякъикъат, дагълу-йирин эдебдиинди гъабхъи диндин тербия, яратмиш аплбарихъна юкIв зигувал, жюрбежюр гъатарин бажаранлувал, гъелбетда, авторин поэзияийиъси, прозайиъра гюзгдианси атIабгура. Шаирин лирический игит уьмрин вари читинвалар улуркъу, амма уж`валихъ ва Аллагъдихъ хъугъувал дудубгну адру инсан ву. Дугъан уьмрин асас инанмиш`вал жвуван нефснахъди вуйи женгналантина жвуван инсанвал заан дережайиз адабгъувал ву.

3. Дашдемиров дугъриданна ад бадали шаирвалихъ, писателвалихъ, ясана девлетарихъ хъергну гъахъундар, хъа халкъдин, гъул-жямаятдин хайирназ яракар шули гъахьну: ядигарди багъри гъулаъ электрик рягъ, латар ккайи булагъар тикмиш гъапIну, багъри Зильдикк ва Дербентдиъ мистар дивбак чай пай кивну, чан хусуси проектариинди дурарин гъваариин гергми тагъар гъийитIну. Хусуси образование адарди, дугъу чав чаинди механикайин, автоматикайин ва физикайин жара циркларин къанунар аннамиш апури, жвуван фагъмиинди схемйир зигури, гизаф вазифйирин рукъан станокар, сваркайин аппаратар, дуланажагъдин жюрбежюр алатар дюзмиш апури гъахьну, механикайин ва электрикдин фукъан читин гъурулуш айи алатар рас апури гъахьну. Устайин хилари гъацира гъубччу гъвандин 30-рилан зиина ахю хулар тикмиш гъапIну. Гъамцдар ляхнари шаириз гъизилин хиларин уста кIуру адра гъабхну.

Заки халу аьдатнан дару фагъмин-фикрин мягъкам гъудубкъувал ва хусуси хатI айи шаир ва писатель вуйи. Гъяйифки, дугъаз тялукъ вуйи образование адайи, вушра гъаму баркаллу касдин яратмишар: шиърар, поэмйир ва ихтилатар дерин мяна жигъатнаан хайлин жарадарин улихъди гъягъюра.

Ав, Заки Дашдемировди чан уьмриъ варжариинди шиърар, ихтилатар, поэмйир, баснйир яратмиш гъапIну. Белки, узу гъамци гъапиш, хайлиндар хътругъузра мумкин ву, фицики Заки халуийиз чан жигъилвалин уьмри учIвру имтигъан улупну. Дявдин ва дидин къяляхъ вуйи йисари хизандиъ арайиз гъафи читинвалари урх-бахъна вуйи рякъ хъябкънийи, ва думу жюрбежюр пишйир аьгъю апуз мажбур гъахънийи: гъвандин уставал, харатчивал, электриквал, сяътар, аваданлугъар рас

апІувал. Гьадрарихъди сабси дугъаз шаирвалин рякъра къисмат шулу – жвуван багъри халкъдиз ужувлан насигъятар тувру яратмишар арайиз адагъуз.

Сабсана терефнакан дупну ккунду: Заки Дашдемиров уьмриъ алахъру читин-валарихъан ярхла шлур дайи, думу гъякълу насигъятар тувбиинди ихъ ватанагъ-лийириз дугъри тербия тувру насигъятчи вуйи.

Гьеле чав мектебдиъ имиди, сабпи шиърар яратмиш апІури, шаирвалин къалам хли гъадабгъу Заки халуйи, чан уьмрин яшар 80-рилан зиина улдучІвхъанра, аьшкъниинди ва цІйи къувватниинди ихъ ватанагълийириин юкІвар шад апІру ва артмиш шулайи наслин тербияйиз ужуб терефнахъинди тясир апІру шиърар, их-тилатар яратмиш гъапІну.

Инсандиз къаламна кагъаз мютІюгъ вуйивал ва фу вушра бикІуз шлувал аьгъяди, Заки халуйи чав чаз шиърин гъамцдар цІарариинди насигъят тувра:

**Эй, назук юкІв! Убгри уву чирагъси,
Анжагъ аку нур туври дар юкІвариз.
Эй, назук юкІв! ЕбцІ увура мялгъямси,
Анжагъ дарман вуди гъургу зийнариз.**

Заки халуйиз неинки поэзияйин, хъа гъацира прозайин яратмишаринра ужуб ва хусуси хатІ ади гъабхъну. Хайлин йисари дугъак ихъ жямаяьтлугъдиъ тербия-йин месэлийр зйиѳ духънайивалин гъалабалугъвал кади гъабхъну ва гъадму фикрариккди дугъу ихъ арайиз «Нефс ва намус» кІуру роман адабгъну.

Романдиъ XX-пи аьсрин эвелариъ ихъ гъуларин жямаяьтлугъ аьгъвалат ачухъ апІура.

Гъулан гъюкум хлиъ айи кавха Юсуфди, жюрбежюр багънийир-далилар агури, журумар апІури, чпиз айибра даттабгъури, касибар аьжуз дапІну дерккну, гъамус хъана чан нефснан курвалиан жаражвуван хпир чаз гъадагъуз къаст апІуру. Амма йитим гъапІу велед уьрхюрайи баб`ан, чав йикІру гъялниина гъахнушра, жвуван дишагълийин гъякъкъи намус уьбхюз удукъуру. Мицдар гъякъсузваларна эдеб-сузвалар учІруди гъисс апІурайи ва уьмрин мяна, дидин къимат, инсанвалинна дуствалин намуслувал ихтикъат аннамиш апІурайи ватандин вафалу баяр себеб духъну, хайлин йисари мучІувалиъ ади, гъамус уягъ гъахъи дагълуйириин юкІвар-иъ дугъривалихъна ва акувалихъна умудар артмиш хъуз хъюгъю...

Романдин асас игитар Юсуфна Зейнаб ву – чиб-чпиз къаршу образар. Ари гъаддиз дурарин арайиъ айи фаркъвал гъялакди ва тюнтлуди ахмиш шулайи ниринна лапра архаинди ва лалди гъябгъюрайи булагъдинсиб ву.

Гъаму эсерихъди таниш гъахъириз дидин автори чан романдиз тувнайи кІу-лиъ айи къюб гафнан (Нефс ва намус) мяна ккебгъну ккудубкІайизкъан кІулиз адабгъбан вазифа чан улихъ дивувал рябкъюру. МашаАллагъ, Заки халуйи худо-жествойин вари дакъатар ишлетмиш апІбиинди, урхуз аьшкъ капІру саягъниинди ихъ арайиз Юсуфдинна Зейнабдин образар адагъура: пул, мал-девлет бадали ва чан кефлу уьмур бадали фу гъапІишра вижна ктру Юсуф ва ягъ-намус-гъир`ят варитІан зади дерккру халис дагълу дишагъли Зейнаб.

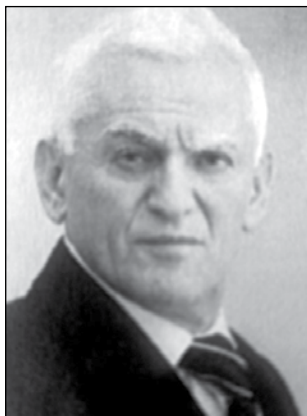
Заки халуйи «Имтигъян» ччвур тувнайи чан жара китабдиъ «нефс» кІуру гаф-
нан мяна гъамциб саягъниинди ашкар апІура: «Нефс – му гъарсаб жан али шей-
ънан яшайишдихъна вуйи тямгъ – гъанихвал ву; инсандин къанажагъдиъ дидиз
жара хусусивалра а: аькъвлин хазна чІур апІбаз Иблисди думу чан жасус вудира
ишлетмиш апІура...».

Автори чан яратмишариъ намуслан тясирлувал кми-кмиди къайд апІури
шулу, фицики ягъ-намус, базариин масу гъадабгъну, инсанди кІул’ин улубкІурайи
бачукІ дар. Думу, хизандиъ яратмиш апІури, абйир-бабари кІул’ин улубкІурайи
мярифатнан таж ву.

Романдин фунуб кІул урхурушра, урхуз хьюгъю касдиз тІагърувализ ва тем-
пелвализ мажал тувурдар, фицики ккебгъну ккудубкІайизкъан диди урхурайир
аьхю аьшкъниинди урхуз гъевеслу апІуру.

**Пирмягъямат КЪАСУМОВ,
Дагъустан культурайин лайикълу гъуллугъчи,
шаир, журналист.**

АКАДЕМИК М.Р. ГЪЯСАНОВ – ОРДЕНДИН САГЪИБ

2019-пи йисан декабрин 23-пи йигъан Дагъустан Республикайин Глава Владимир Васильевди Правительствойин хулариъ гъюкуматдин наградйир тувбан серенжем кIули гъубхну. Дугъу илимдин, образованиейин, культурайин ва жара цирклариъ гъазанмиш дапIнайи хъуркъувалариз лигнуну, саб жерге ватанагълийин зегъметназ кьимат тувну.

Дагъустандин Главайин хил'ан ихъ ватанагъли, Дагъустандин гъюкуматдин педуниверситетдин тарихнан кафедрайин заведующий, академик Мягъямед Гъясановдиз «Дагъустан Республикайин улихъ лишанлу хъпаз лигнуну» орден тувну.

Мягъямед Ражабович Гъясанов Кавказ тарих жигъатнаан ахтармиш апIбан ва педагог'валин образованиейин совет деврин машгъур вакиларикан сар ву. Тарихи илмиъ ва педагог'валин ляхниъ М.Р. Гъясановдин хъуркъувалар жюрбежюр заан ччвураринди, наградйириинди, пешкешариинди лишанлу дапIна. Дагъустандин ва Кавказдин бязи халкъарин тарихдиан гъуху дерин ахтармиш'валари му Урусиятдин ахтармиш апIбан чIатху вакиларин жергейиъ дерккнуну ва аьлимарин, мялимарин, студентарин, гъацира гизаф къадар урхрударин арайиъ дугъу заан ад гъазанмиш гъапIну. Заан мектебдин Варихалкъарин илмарин академияйин академик, профессор, М.Р.Гъясанов тарихдин цийи дережа ахтармиш апIпурси, мялимси аьгъяхъуз.

М.Р. Гъясанов 1939-пи йисан февралин 23-ди Табасаран райондин Хюрикк гъулаъ мялимдин хизандиъ бабкан гъахъну. 1946-1953-пи йисари Хюрккарин, хъа 1953-1956-пи йисари Хючнаарин къялан мектебдиъ гъурхну. 1962-пи йисан, ДГУ-йин тарихдинна-филологияйин факультет ккудубкIбалаан къяляхъ, жигъил пишекрар ляхниъ гъаъру государствойин комиссияйи, илминна-ахтармиш апIбан ляхнихъна айи гъевес гъисабназ гъадабгънуну, М.Р. Гъясановдин улихъ аспирантурайиъ урхбан теклиф дивру. Конкурсдин тIалабариз жаваб тувну, му СССР-ин АН-дин Дагъустандин филиалин багахъ хъайи аспирантурайиъ урхуз учIвру. 1968-пи йисан тарихдин илмарин кандидатвалин дережайин диссертация гъубхну.

Неинки М.Р. Гъясановдин, хъа гъацира табасаран халкъдин тарихдиъ аьхю гъядиса вуди гъисаб апIуз шулу мугъу 1987-пи йисан Грузинский ССР-ин АН-дин академик И.А. Джавахиш'вилиин ччвурнахъ хъайи тарихдин, археологияйин ва этнографияйин Институтдиъ «Дагъустандин ва Грузияйин халкъарин арайиъ XIX-XX аьсрин эвелиъ аьлакъйир» темайиан докторвалин диссертация уьбхювал. Мягъямед Раджабович Гъясанов табасаранарин арайиъ тарихдин илмарин сарпи доктор гъахъну.

Профессор М.Р. Гъясанов илмин яркъу пишекарвалин тарихчи ву. Мугъу ахтармиш апIру месэлийрин арайиъ политикайин, экономикайин, яшайишдин, культурайин, тарихдин месэлийр а. Вахт жигъатнаан дураар дегъзаманайихъан мина XX-пи аьсрин эвелиз, хъа география жигъатнаан Дагъустандиз, Грузияйиз, Азербайжандиз, Кафари Кавказдиз, Урусатдиз ва жара гъюкуматариз аид шула.

М.Р. Гъясанов Дагъустандин ва Кафари Кавказдин улихъ хъайи тарихчйирикан сар ву. Мугъу 800-тIан зина макъалийр чапдиан адагънуну, гъадму гъисабнаан

жюрбежюр темйириан Урусатдин ва СНГ-йин уьлкйирин аьлимари заан кьимат туву 26 монографйир. ДумутИанна савайи, думу 200-тІан артухъ макьалйирин ва рецензийирин автор ву. Тарихдин илмик асас пай кивдар вуди гьисаб дапІна Гьясановдин «Дагъустандин ва Грузияйин тарихи аьлакьйир», «Чевалин эвели», «Табасарандин тарихдикан очеркар» ва жара китабар.

1981-пи йислан мина М.Р. Гьясановди Дагъпедуниверситетдиъ ляхин апІура. Душваъ профессоринси, тарихдин факультетдин декандинси, аьлимдинси, педагогдинси мугъан бажармиш'вал ашкар гьабхьну.

Профессор М.Р. Гьясановдин ляхниъ илим ва мялимвал сатІи шула. Дугъу «Дагъустандин тарих» лекцийирин курс тешкил гьапІну, «Дагъустандин тарих» китабдин ва Дагъустандин тарихдиан программйирин авторарикан сар ву. Гьацира М.Р. Гьясановди урхурайидариз ва студентариз Дагъустандин тарихдиан саб жерге уьмуми ва хусуси курсар тартиб гьапІну.

Дупну ккундуки, М.Р. Гьясановдин илмин ляхнариз гьакъ абгуб метлебниинди вуйи дерин ахтармиш'вал ва чаз улихъна гьибикІдарихъна намуслувалиинди янашмиш хьувал хас ву.

Профессор М.Р. Гьясановди илминна тешкиллувалин аьхю ляхин гьубхну ва гьабхура. 1973-1981-пи йисари думу СССР-ин АН-дин Дагъустандин филиалин аьлим-секретарди гьилихну. 1982-1986-пи йисари М.Р. Гьясанов ДГПИ-йин тарихдин факультетдин декан гьахьну, 27 йисан тарихдин кафедраин заведующийди лихура.

Москвайиъ, Ленинграддиъ, Тбилисийиъ, Магъячгъалайиъ, Грозныйиъ ва жара шагърариъ кІули гъушу конференцийириъ дугъу гьапІу докладариз аьлимари заан кьимат тувну.

1993-пи йисан Дагъпедуниверситетдиъ М.Р. Гьясановдин жягътлувалиинди тарихдин кафедра тешкил гьапІну. Мугъан регъберваликкди думу кафедра республикайиъра, дидин гьирагъариъра мялум ву.

Тарихдин илим артмиш апІбаъ улупу лайикълувалариз лигнуну, профессор М.Р. Гьясановдиз «Дагъустан Республикайин илмин лайикълу гьуллугъчи», «РФ-йин илмин лайикълу гьуллугъчи» заан ччвурар тувну, ва гьацира СССР-ин АН-дин Президиумдин, ва Дагъустандин филиалин Президиумдин Гьюрматнан Грамотйириинди, ургуб медалиинди лишанлу гьапІну.

Заан мектебдин Варихалкъарин илмарин академияйин йискъубан уьмуми собраниейин къарарниинди 1996-пи йисан майдин 24-ди профессор М.Р. Гьясанов академикди ктагъну.

М.Р. Гьясанов Дагъустандиъ тарихи аьлимарин арайиъ Урусатдин Президентдин грантдин сагъиб ва тарихи илмин машгъур мектеб бина гьапІдариканра сарпир ву.

Машгъур аьлим ва педагог, Дагъустан тарихнан пропагандист М.Р. Гьясанов дагълу ва урусатдин интеллигенцияйин лайикълу вакил ву. Гаф-чІал апІуз аьгъювал, жара инсандин хайир ккунивал, жумартвал, намуслувал, фурс ктривал – магъа мугъаз хас вуйи лишнар.

Хусусиди кьайд апІуб лазим ву, ихъ халкъдин вакиларин арайиъ мициб пешкеш тувдарикан Мягъмед Раджабович Гьясанов сарпир ву.

Мягъмед Ражабович ордендихъди кІваантІан тебрик апІури, жележегдиъра дугъаз заан хъуркъувалар ккун апІурза. Мугъу илмиъ хъуркъувалариинди, чан цІийи китабариинди, хъа гьацира педагог'валин устадвалиинди саб-швнубансана ухъу шад апІиди.

АЪРИФДАР АЪЛИМ – ЧАЛАНДАР

I

Тарихнан чарх сикинсузди жабгъури,
Аьсрари са-сабди гъапIраш аьгъдарди,
Заманйири наслар дигиш апIури,
Ухъуз аьгъдру сирар кюгъне вахтари
Гъитри гъахъну чан пердейихъ жиниди.
Дурар вари ашкар, мялум апIури,
Къюбпи нефес, уьмур туври, балгури
Гъахъну, тяди чан халкъдихъна рубкъури –
Мягъямед Ражабовичди – игитри!

II

Ккадахъу ихъ гъулар, накъвар тIубари,
Лап читинди ккиригъури, ригъури,
Ухъу фузар вуш, наънан вуш, агури,
Ихъ халкъдиз чан тарих тувну жалали –
Мягъямед Ражабовичди – игитри!
Думу чюнгюр дибисну чан мухриин,
Уьмрин тарих гъибикIу ихъ ашукъ ву.
Шаириси, тарих адлу, авадан
ДибикIну, чан халкъдиз туву мургу ву.

III

Табшвар, рашлар ва сунтари,
Гъяжат дубхъну, гъалхан хъуршлихъ бисури,
Хъа гъилинжар тяди гъяцIли апIури,
Тарих женгчи халкъдикан чан бикIури,
Думу гъахъну, тамарзуди рубкъури,
Тартиб дапIну, халкъдихъна чан хуш, багъри
Ахъю аьлим – аьрифдар ва жалали –
Мягъямед Ражабовичди – игитри!

IV

Абйирин ихъ женгчи уьмур дирбашди
Гъахъну леке дид'ина хуз гъидрибтри.
Думу адлу тарих хъайи улматси
Раид гъапIну аьламдиз ихъ жалали –
Мягъямед Ражабовичди – игитри!

V

Йигъ-йишв дарпи, юргъунвал гъисс дарапІри,
Мердвал дапІну, халкъдин тарих бикІури,
Чан жан, я учв – фукІа гъайиф дарапІри,
Наслариз ихъ тарих тувну жалали –
Мягъямед Ражабовичди – игитри!

VI

Чингисханди, Насимийи, Тимури,
Ануширванди, шагъ Аббасди, Надири
Себебсузди гъурху нярс, пис чапхунчи,
Аьдатсуз ва инсафсуз дявйири
Гъибту тарих дабгнү, гъабши-гъабшиси,
Багъри халкъдин уьмрин гъунар улупну –
Мягъямед Ражабовичди – игитри!

VII

Амма кюгъне вахтарилаң ухъухъна,
Анжагъ иреди мялумхазна гъурубкъну.
Диди гъибтну чан пердейихъ жа-жара
Мялум дару, жини гъядисйир хъана.
Думу кІару тІугъар-тІяхъяр, гъелбетда,
Абгуб гъахъну аьлимарин вазифа,
Му жавабдар ляхин тамам апІура,
Аьрифдар аьлим, чаландар, жалали –
Мягъямед Ражабовичди – игитри!

VIII

Дурар ахтармиш апІури дирбашди,
Ихъ улмат наънан вуш, ухъуз – ихъ, ухъу,
Арха-барха, ери-бина гъабхънуш фу,
Фужар вуш ва наънан гъафнуш мерд ухъу,
Уьмрин гъаму тІугъар ачухъ апІури,
Ихъ гъякъикъат фициб гъабхънуш тарихи,
Думу дабгнү, тувну ухъуз жалали –
Мягъямед Ражабовичди – игитри!

IX

Аьрифдар аьлим, камаллу – чаландар,
Мягъямед Ражабовичсдар цІибтІан дар.
Гъаму цІидар себеб духъну – аьяндар
Дюн'я самриин гъубзубра дюшюш дар.

X

Сирар уву ачухъ гъапІкъан тарихнан,
Чве Мягъямед, натижйир яв жафйирин
Дикъатлуди, мяна дигиш дарапІри,
Таржум дапІну вари айи-айиси,
Дурарихъди халкъ ихъ таниш шлуси,
Гъахъунза Хив газатдиъ чап апІури.
Узухъ дустар гизаф гъахъну – садари,
Камклиси, йиз беден сарсли апІури –
Гъахъну, думу, мюркъну рукъси, рабгъури –
Дуствал фана гъабхъну йиз дурарихъди.
БатІриъ ашра, нур туври шул гъизили –
Гъаци марцци ихъ рафтари, гирами,
Йигълан-йигъаз гъахъну кюкю апІури,
«Тарихнан сир» романра йиз, хъугъ ари,
Халкъдиз туву савкъат ву ихъ дуствали.

XI

Халкъдихъан чан тарих гъабхъиш ярхлади,
Ччивархъан чан гъузиш думу вархиди,
Думу усал шул, учв фуж вуш аьгъдарди.
Ай гъана, халкъ аьгъюб гъашиш тарих чан,
Дидиз чаз учв шул асланси рякъюри.
Ахю аьлим, халкъдин ччивар агури
Гъахъунва, ихъ наслар бахтлу апІури.
Игитвал яв, гъунар кІваълан гъадрархри,
Увуз буржлу вуди гъузна халкъ вари.
Гъаци вушра, юкІв яв айтІлан апІури,
Асантаалан кІури ава ачухъди:
– Халкъ, гъялали, кюмек явуб хътарди,
Хъугъ, узхъан гъич фукІа апІуз шулдаи.
Нагагъ ухъухъ гъабхънуш тарих авадан,
Жямьябтлугъ гъунар гъабхъну ихъ вардин.

Багъир РАЖАБОВ,
Дагъустан Республикайин лайикълу юрист,
юстицияйин отставкайиъ айи полковник,
шаир.

P.S. Гьюрматлу Мягъямед Раджабович!

Журналин редколлегияйин терефнаан му заан пешкешнахъди – «Дагъустан Республикайин улихъ лайикълу хъпаз лигнун» ордендихъди – кІваантІан мубарак апІури, увуз жандин мюгъкам сагъвал, жвуван ватан, багъри халкъ бадали зигурайи баркаллу зегъметнаъ хъана ахю хъуркъувалар ккун апІурача!

Литературайин Табасаран

На табасаранском языке

